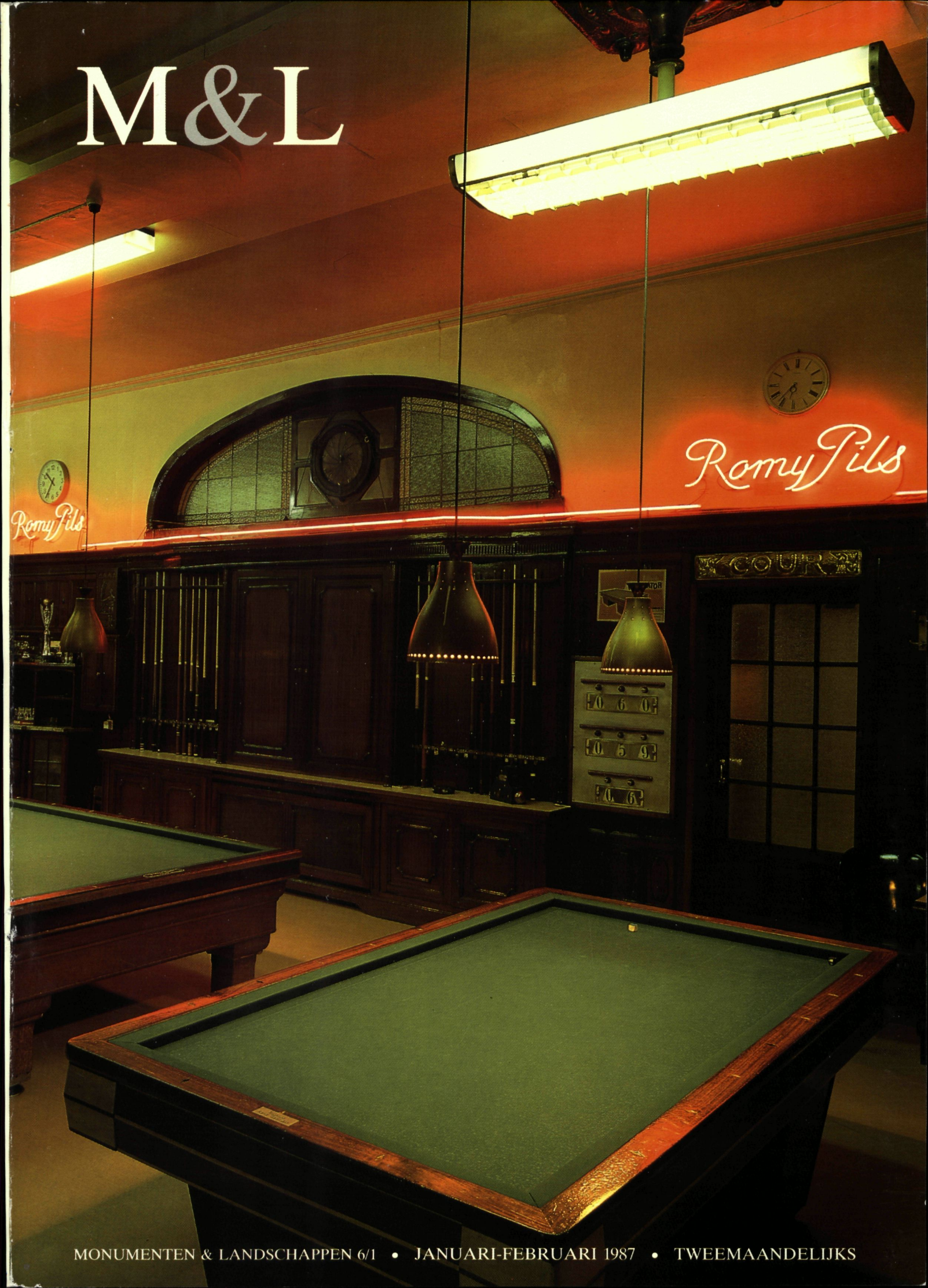

M&L

Romy Pils

COUR

Het Lam Gods: alleen uw bewonderend oog dringt nog door

Een kogelvrij glazen
Stratobel-schrijn beveiligt
het wereldberoemde
retabel van de gebroeders
Van Eyck in de Gentse
Sint-Baafskathedraal.
Stratobel® is gelaagd
beveiligingsglas van
Glaverbel. Het bestaat uit twee
of meerdere

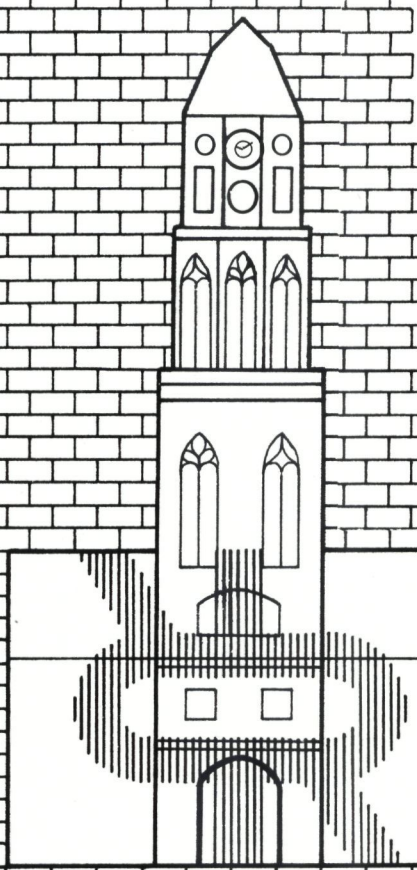
glasbladen geassembleerd
door middel van een
kunststoffolie.
Het aantal glasbladen en de
dikte ervan bepalen de
veiligheidsgraad.
Stratobel® wordt
gebruikt voor de beveiliging
van personen en
voorwerpen.

Innovatie en technologisch meesterschap

Terhulpssteenweg 166 - 1170 BRUSSEL - Tel. (02) 673.40.40 - Telex 21097 GVBRR B

HEDENDAAGSE METHODEN BIJ DE ZACHTE RESTAURATIE VAN GEBOUWEN EN MONUMENTEN

- Constructieve scheurinjectie
- Consolidatie van hout en steen
- Restauratie van steen en beeldhouwwerk
- Behandeling tegen muurvocht
- Constructieve restauratie van houten draagbalken en balkkoppen
- Curatieve en preventieve behandeling van hout
- Antizwambehandeling

- onderzoek
- advies
- fabricatie van produkten
- uitvoering van werken

steenrestauratie met RESILITH
muurafdichting met EPISIL C 55

nv resiplast sa

Mallekotstraat 63, 2500 Lier - Tel. 03/489.04.48

DE NEEF ENGINEERING

RESTAUREREN VAN HISTORISCHE
GEBOUWEN EN MONUMENTEN MET KUNSTSTOFFEN – ONZE SPECIALISATIE

- Injekteren van baksteen metselwerk
- Konstruktieve en dichtende scheurinjectie
- Droogleggen van muren
- Polymeerchemische restauratie van steen
- Ontzwambehandeling
- Gelijmde wapeningen en chemische ankers
- Kuratieve of preventieve behandeling van hout en konstruktieve restauratie van houten draagbalken
- Funderingsverbetering – DNE – injectiepaal met kleine diameter

de neef ENGINEERING

Industriepark 8, B - 3100 Heist o/d Berg
Tel. (015) 24 62 61 – TX 62926 – FAX (015) 24 80 72

RIETEN DAKEN

WILLY IBENS

P.V.B.A.

Brandbeveiligde daken

Rietmatten en rietplaten

Restauraties

Nieuw en herstellingswerk

Isolatiwerken met rustieke rietplaten

Gratis dokumentatie

Leopoldslei 161 2130 Brasschaat Tel. (03) 651 53 45

RESTAURATEURS COLLECTIEF P.V.B.A.

Vennootschap van kunsthistorici,
kunstenaars en restaurateurs.

Raas Van Gaverestraat 83, 9000 Gent
Tel. (091) 23 34 43

HET LOSMAKEN VAN SLECHT-GEKLEEFDE STUKKEN AAN EEN VAAS

Dit werkje betekent voor de Leister-Labor 'S'
slechts een routineklus. Door deze foutjes
weg te werken komt de schoonheid van dit
historisch object beter tot uiting.

Vraag onze gratis dokumentatie B 55

ALIMEX N.V. - Nijverheidsstraat 78
2220 Wommelgem
Tel. : (03) 353 83 86 - Tlx. : 33721

ZONDER RENOFORS-BETA ZAG U DIE MOLENS NIET MEER...

Heeft U zich al eens afgevraagd hoe het komt dat eeuwenoude houten molens nog steeds de wind trotseren? Of hoe de Middeleeuwse klokkestoel van de prachtige Sint-Romboutskathedraal zijn tonnenzware beiaard torst?

Solar nv vernieuwt en versterkt rottend hout met het Renofors-Beta systeem. Voor jaaren.

Renofors-Beta is een (kostenbesparend) alternatief voor dure en moeilijke vervangingswerken.

Renofors-Beta is een gewapend kunstharssysteem dat snel, doeltreffend en esthetisch eeuwenoude constructies restaureert.

Vraag nu vrijblijvend documentatie. Bel 03/776.91.62

**U HEEFT GEEN
MONUMENT
TE VERLIEZEN...**

Solar n.v.

Kleine Breedstraat 51, 2700 St.-Niklaas

Ook sterk in: gevelreiniging - steenverharding - vochtwering - drooglegging van muren met capillair stijgend vocht - dichtingswerken - betonrestauratie - houtbehandeling - brandremming.

Uitvoering met anorganische produkten.

Levering en verwerking van:
MINEROS en KEIM produkten

BETONSANERING
SPUITBETON
GEVELKOSMETIKA
WATERDICHTING
STEENRESTAURATIE
BETONREPARATIES

bagrat

ISO-Isoleertechniek

BAGRAT BELGIUM p.v.b.a.
Dr. Van de Perrestraat 289
2440 GEEL
Tel. 014/58 04 90

- ALGEMENE BOUWONDERNEMING
- RESTAURATIEWERKEN
- GEVELWERKEN
- NATUURSTEENHERSTELLINGEN
- BETONREPARATIES EN
ANDERE SPECIALE TECHNIEKEN

Erkenningen

Klasse 5	D24
Klasse 4	
Klasse 1	D21

ADMINISTRatieve ZETEL:
LIEVEN BAUWENSTRAAT 20
8200 BRUGGE 2
TEL. 050/31.55.81
TELEX 82476 b-c-b

BOUWONDERNEMING GOETINCK.

MOREELS H

Specialiteit restauratie
historische gebouwen & kerken

Natuur & kunstleien - pannen & asfalt

Restauratie van glasramen
van kerken en partikulieren

Eigen ontwerpen

43 Jerusalemstraat
9420 ERPE-MERE

(053) 21 01 54

N.V. LAMINOIRS dakbedekking

st.-pieterskaai 31
8000 brugge
☎ (050) 32 29 44
tx 81 316 lamino b

bladlood
loden buizen
soldeer- en diverse loodspecialiteiten

ZINK met koper en titaan gelegeerd
SPAANSE natuurleien met homologatie
BLADKOPER
GOLFPLATEN
KUNSTLEIEN

BRUXELMAN HOUDT DE GESCHIEDENIS VAST AL EEN EEUW LANG

In het jaar 1886 vestigt de steenhouwer François Bruxelman zich als aannemer. Zijn zoon Florimond volgt hem op in 1910. Vanaf 1938 geeft zijn kleinzoon Albert Bruxelman de onderneming haar volle dimensie.

D. Bruxelman neemt over in 1968. De "Etn. Fl. Bruxelman en Zoon" worden in juni 1983 een naamloze vennootschap.

Mede door zijn oorsprong heeft het bedrijf zich altijd gespecialiseerd in het restaureren van gebouwen, zowel kerken als historische monumenten, een domein dat vertrouwd geworden is.

De werkhuizen van het bedrijf zijn uitgerust zowel voor steenhouwen als voor houtbewerking.

De moderne technieken worden praktisch aangewend in de oprichting van appartements- of kantoor- gebouwen, privé-woningen, enz.

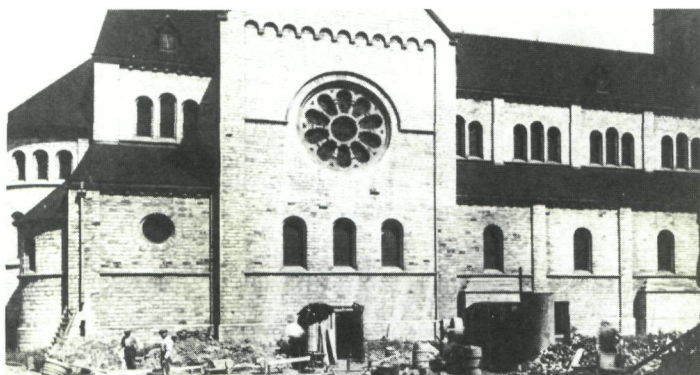
En l'année 1886 François Bruxelman, tailleur de pierre, s'établit entrepreneur. Son fils Florimond lui succède en 1910. C'est ensuite son petit-fils Albert Bruxelman qui dès 1938 donne à la firme sa pleine dimension.

D. Bruxelman prend la relève en 1968. Les "Ets. Fl. Bruxelman et Fils" deviennent société anonyme en juin 1983.

De par ses origines la société s'est toujours spécialisée en restauration de bâtiments anciens, tant églises que demeures historiques. Rien ne lui est étranger dans ce domaine. Ses ateliers assurent tant la taille de la pierre que le travail du bois.

Les techniques modernes sont tout autant son champs d'action avec la construction d'immeubles à appartements ou bureaux, habitations privées etc...

St.-Paulus - 1934

Kerk Eine - 1918

M&L

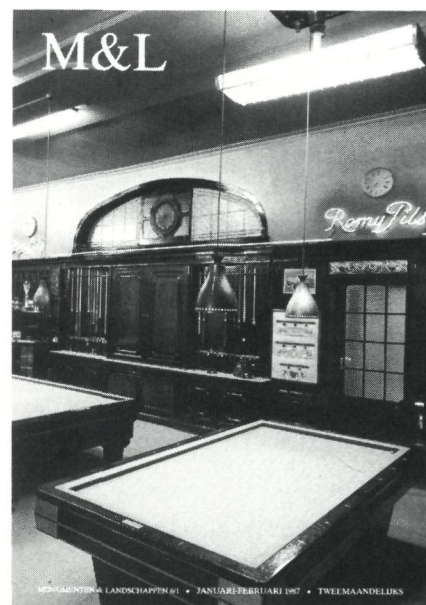
MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu
Bestuur Monumenten en Landschappen

ISSN 0770-4948
6e jaargang Nr. 1
januari-februari 1987

Inhoud

Generiek	5
Van herberg tot café M. Verbeeck	8
Over de vergankelijke glorie van het Brusselse drankhuis D. Colard	34
GEBODEN TOEGANG De Opera van Gent K. Lanclus	49
Summary	58
M&L Binnenkrant	

Biljartzaal achterin het café van 'Hotel de IJzer' (1887), Vlaanderenstraat 93, Gent
(foto D. Stengée)

Abonnementsvoorwaarden 1987

België : 840 fr. (ook losse nummers verkrijgbaar voor 150 fr.).
CJP'ers betalen : 720 fr.
Buitenland : 980 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg met vermelding „M&L-jaarabonnement 1987”. U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Advertentiewerving : De Ganzerik, J. Casier, Philipstockstraat 39, 8000 Brugge - Tel. 050/33.82.20.
Druk : die Keure, Oude Gentweg 108, 8000 Brugge - Tel. 050/33.12.35

Redactie

Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu, Bestuur Monumenten en Landschappen.

Afdeling Pers & Voorlichting.

Belliardstraat 14-18, 1040 Brussel.
Tel. 02/513.99.20.

Eindredactie : M.M. Celis.

Redactiesecretariaat : M. Hoflack.

Administratie en promotie : L. Tack.

Zetwerk : D. Torbeyns.

Productie en vormgeving : M. Ramakers.

Redactiecomité

Voorzitter : E. Goedleven.

Leden :

H. Craeybeckx (voorzitter K.C.M.L.),
E. Box (Kabinet Gemeenschapsminister Dewael),

F. Vanderputte (Diensten van de Secretaris-Generaal),

A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle, M. Celis,
M. De Borgher, A. Demey, J. De Schepper,
M. Fierlafijn, M. Hoflack, C. Lievens,
G. Ostyn, M. Ramakers, H. Stynen, L. Tack,
S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,
Herman Van den Bossche.

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikelen berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

REWAH n.v.

GEVELRENOVATIE :

- reiniging van gebouwen en monumenten
- betonherstelling met minerale of epoxymortels
- scheurinjectie in metselwerk of beton
- steenrestauratie
- behandeling tegen opstijgend vocht
- waterafstotend maken van gebouwen en monumenten
- verstevigen van verzande ondergronden
- beschermen met acrylsiloxaanverven

DAKRENOVATIE :

- ontmossen van leidendaken en golfplaten
- herstellen van goten en asfaltdaken
- behandelen met een hoogwaardig acrylaatsysteem

Al deze produkten kunnen bekomen worden bij de n.v. Rewah, tel. (03) 485 55 33.

De uitvoering van al deze werken kan toe-
vertrouwd worden aan Bodima n.v.,
tel. (03) 485 77 77.

Vraag gratis deskundig advies en prijzen.

Nijverheidsweg 24   Zandhoven   Tel. (03) 485 55 33

„...daar waar de natuur ophoudt
zich te vormen, begint de mens
met de hulp en de materialen der natuur
zijn scheppen
van een eindeloze verscheidenheid
aan vormen.”

Leonardo da Vinci

NATUURSTEEN **AVLAMINCK**
NV

VAN AMSTELSTRAAT 63
2100 ANTWERPEN
Tel. (03) 325 03 83

GASSTRAAT 11 A
9100 LOKEREN
Tel. (091) 48 12 17
Telex 32158 NAVLAM

de rust en het evenwicht van mineralen

Dit is geen verhaal over bronwater. Wel een manifest over fundamentele principes van de restauratietechniek. Wij vatten dit in 5 puntjes samen:

- 1** De restauratiematerialen moeten zich kunnen aanpassen aan hun omgeving, zodanig dat de authenticiteit van het monument bewaard blijft.
- 2** Het materiaal moet zoutbestendig zijn en mag de zout- en vochttransporten niet belemmeren.
- 3** Het materiaal moet vrij van kunststoffen zijn en speciaal-cementgebonden.
- 4** Fysische eigenschappen van het restauratiemateriaal moeten aangepast worden aan de eigenschappen van het object.
- 5** Het restauratiemateriaal moet eenvoudig en kostenbesparend toe te passen zijn.

Om die vijf fundamentele principes te kunnen handhaven verkoopt en gebruikt Solar gemakkelijk verwerkbaar, zuivere minerale restauratiemortels voor natuursteen, die meestal geen dure wapening vereisen, en zoutbestendige pleister- en injectiemortels van hoogwaardige kwaliteit.

**SOLAR RESTAURATIETECHNOLOGIE
IN HARMONIE MET HET VERLEDEN**

Solar n.v.
Kleine Breedstraat 51, 2700 St.-Niklaas

voor meer informatie belt u: 03/776.91.62

GENERIEK

Bij wijze van troost

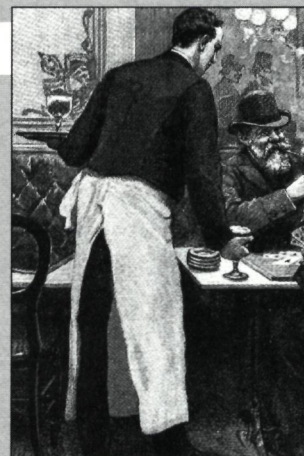
Heden zomaar in een café aan een tafel schuiven en de ober vragen om een kopje gelijknamige, welgeurende hete drank, getuigt voorwaar van enige stoutmoedigheid. Het café is immers lang reeds geen 'caffé' meer, en veeleer ware 'bier' hier op zijn plaats: maar hoe dan weer het cliché-matige, traditioneel of retro-decorum verklaard? In haar zoektocht naar het heden en verleden van taveernen, guinguettes, estaminets, herbergen en — hoe zou het anders — cafés, treft Mieke Verbeeck alvast één constante aan: de dorst.

Brussel XIX

'Metropolis' is een hoofdstedelijk begrip, niet in het minst nu eerlang het Brussels nachtleven met weelderig iconografisch materiaal het daglicht dreigt te halen, ja voorwaar: de spotlights van een heuse tentoonstelling.

De verleiding was dan ook té groot om niet voor deze stad de negentiende-eeuwse zelfingenomen opgang van café en estaminet te illustreren, tot hun jazzy nabloei — halverwege de jaren 1920 — met de dancing.

Enige ongebruikelijke verve, wat foto's en bijwijlen schitterende ontwerptekeningen zijn helaas maar al te vaak het weinige dat overblijft om enigszins nog in verbeelding hun herinnering in stand te houden.

Geboden toegang !

Onder dit motto schenkt M&L voortaan en systematisch — 8 van kleur en illustraties ruim verzadigde bladzijden lang — aandacht aan Vlaanderens meest monumentale, meest ge vulgariseerde maar minst gekende, moeilijk toegankelijke monumenten. Een extra-aansporing om — dit tijdschrift onder de arm, de deuren-ontsluitende tips op zak — nu eens bijvoorbeeld ... de Opera van Gent van binnenuit te verkennen.

Een gloednieuw verhaal in talrijke afleveringen, ontworpen en samengesteld door vele dames en één heer: de inventaris-teams van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen.

Van herberg tot café

M. Verbeeck
B.M.L.

Verklaring der tekens bij de ondertitels

- M: Beschermd monument
- S: Beschermd stadsgezicht
- D: Beschermd dorpsgezicht

België dankt zijn internationale faam als bierproducent aan zijn talloze biersoorten. Eind 1985 telde ons land al ruim 600 biermerken en dit aantal groeit nog voortdurend aan. Met het uitroepen van 1986 tot het bierjaar hoopte de Confederatie der Brouwerijen op een nog grotere bekendheid en afname van het Belgische bier in het buitenland. In eigen land gaat de bierconsumptie al enkele jaren in licht dalende lijn. Nochtans behoren de Belgen wat het bierdrinken betreft traditioneel tot de koplopers. Jarenlang wedijverde ons land om nummer twee te zijn op de wereldranglijst, na Duitsland. Met een debiet van ongeveer 130 liter bier per persoon en per jaar bekleedt België thans nog slechts de 6de plaats op die ranglijst.

Hoewel de totale bierproductie in ons land sinds 1900 bleef schommelen rond een zelfde peil, daalde het aantal brouwerijen enorm: van 3.223 in 1900 tot ongeveer 130 vandaag. Recente bierencyclopedieën en bieratlassen, aangedikt met een vloedgolf van publiciteit over de Belgische biercultuur, trachten blijkbaar een steentje bij te dragen tot de stopzetting van het fusie- en verdwijningsproces van de brouwerijen. De groeiende diversiteit van streekbieren is in deze campagne een sterk wapen.

In hun vrije val hebben de brouwerijen ook de cafés meegesleurd. Van de 200.000 cafés die ons land in 1900 telde blijft nog nauwelijks een kwart over. Bovendien zouden, volgens recente economische studies, vele van die 50.000 cafés het lastig hebben om stand te houden (1). Wat meer aandacht voor de instelling die eeuwenlang een eersterangsrol heeft gespeeld op het vlak van de bierconsumptie, is dan ook zeker niet misplaatst.

'Wat De Sinnen Ruste Biet', de continuïteit tussen vroeger herberg- en huidig cafébezoek in woord en beeld. Café 'Posthotel' (1887). Stationsplein 11, Wetteren (M) (foto D. Stengée)

Gevelsteen van afspanning 'De Swaen' (1727) met het vroeger herkenningsteken van herberg (kruik) én van brouwerij (stuikmand met brouwersschop en -vork). Dynastiestraat 108, (Elewijt) Zemst

Centraal medaillon op de bovenverdieping van een voormalige herberg. Grote Steenweg, (Oordegem) Lede (foto D. Stengée)

Brouwen en tappen

De reputatie van onze landgenoten als bierdrinkers verdient zonder twijfel het adjectief historisch. In de voorbije eeuwen lag het jaarlijkse bierverbruik per hoofd meer dan tweemaal hoger dan nu. Zo zou op het einde van de 15de eeuw de bierconsumptie per persoon ongeveer 300 liter per jaar bedragen hebben. Door de teloorgang van de lokale wijnproductie sinds de 15de eeuw zou het bierverbruik gestaag toenemen tot ongeveer 400 liter aan het begin van de 17de eeuw (2). In ieder geval wisten de Vlamingen en de Brabanders de buitenlanders altijd al te verbazen met hun drinkgewoonten.

Bier vormde — met zijn voedzame samenstelling en calorische waarde — een bestanddeel van het toenmalige dagelijkse voedselpakket. Het was de meest verbruikte dorstlesser, op de eerste plaats omdat de kwaliteit van

het drinkwater — zeker in de stad — niet altijd te vertrouwen was, en omdat thee en koffie hier niet gekend waren. De gezouten voeding in combinatie met droge eetwaren zoals roggebrood en peulvruchten, deed de drinkbehoefte nog stijgen.

Het drinken van bier was voor de bevolking dus pure noodzaak: een primaire behoefte. Wie niet zelf bier produceerde, was welhaast tot dagelijks herbergbezoek verplicht. Het kroeglopen behoorde in de middeleeuwen dan ook tot één van de sterk ingeburgerde leefgewoonten.

In de vroege middeleeuwen voorzagen zowel kloosters, abdijen en wereldlijke domeinen als gewone boerengzinnen in hun eigen voedselbehoeften. De maalderij, de bakkerij en de brouwerij waren vrijwel onafscheidelijk verbonden met het landbouwbedrijf. Overschotten van

Voormalige dorpsherberg 'De Zwaan' met geschilderd houten uithangbord. Vermoedelijk daterend uit 1656. Groot Gelmenstraat 1, Gelmen (foto P. Somers)

het brouwsel werden wegens hun geringe houdbaarheid aan dorstige voorbijgangers aangeboden. Al vlug wist men er commercieel voordeel uit te halen. Wat aanvankelijk slechts een tijdelijke bijverdienste was, evolueerde gaandeweg tot een blijvende drankhandel. In de 13de-eeuwse dorpen en steden al hielden talrijke burgers een bier- of wijntapperij open waar tegen betaling werd geschonken. Veel bierhuizen — vroeger ook kortweg 'bier' genoemd — en dranksluiterijen waren echter niet ingericht als verbruikszaal maar wel als verkoophuis.

Het taprecht als bron van inkomsten was niet enkel voorbehouden aan boeren, burgers of heren, maar werd ook aangewend door kerkelijke instanties en stadsbesturen die kelders van hun instellingen als openbare dranklokalen inrichtten. De stad onthaalde haar hoge gasten en functionarissen op wijn en bier in de raadskelder. Tot in het begin van de 20ste eeuw troffen we hier en daar een café aan onder een stad- of raadhuis.

Met de opkomst van de middeleeuwse steden en het toenemende handelsverkeer groeide het bierbrouwen uit tot een onafhankelijk beroep, waarbij naast de eigen productie vrij veel vreemd bier werd ingevoerd. In die periode al moet er in de Vlaamse steden een drukke handelsactiviteit rondom het bier hebben bestaan, zoals kan worden opgemaakt uit stedelijke reglementeringen en vermeldingen van taveernen en cabaretten waar maaltijden en drank werden verschaft (3).

De bierbrouwerij en het herbergwezen waren aanvankelijk sterk aan elkaar gebonden, zeker op het platteland waar brouwers bij hun bedrijf een dranksluiterij en een gelagzaal hadden.

'Klassieke' herbergnamen illustreren de nauwe band tussen herberg en brouwerij. 'In de zoeten inval' zou herinneren aan de ongewenste natte duik van de brouwer of brouwersgast in de brouwkuip. Tot in de vorige eeuw pronkten tal van herberggevels met een uithangbord van een stuikmand met de uitstekende benen van de brouwersgast die ongewild in die zoete positie terecht was gekomen (4). Veel uithangtekens van brouwerijen liggen aan de oorsprong van herbergnamen. 'De zwaan' gold als een bekend herkenningsteken voor brouwerijen en als uithangteken voor brouwerij-herbergen (5). Ook 'brasserie', met de dubbele betekenis drankhuis en brouwerij, verwijst naar de oorspronkelijke verwantschap tussen beide. In 1860 had Alseberg nog een brouwerij-

herberg die tot in het begin van de 20ste eeuw de naam 'A la Brasserie' droeg (6).

Aan het einde van de middeleeuwen gingen de biertappers hun bier steeds meer betrekken bij de brouwers, die zich tot machtige stedelijke corporaties hadden verenigd. Samen met de landelijke brouwerijen vormden zij toen ongetwijfeld de belangrijkste nijverheid van het land. De accijnzen op bierproductie en -consumptie zorgden voor een aanzienlijk deel van de stadsinkomsten.

Ook de biertappers ging het voor de wind. In Mechelen was hun bedrijvigheid zo winstgevend dat zij omstreeks 1520 waarschijnlijk een van de meest gerenommeerde bouwmeesters uit die tijd, Rombout Keldermans, wisten aan te trekken om hun gildehuis op de Haverwerf te ontwerpen (7). Overal trouwens in de grote Vlaamse steden, verschenen in de 15de en 16de eeuw pralerige gildehuizen. Net als in die van de oudere schuttersgilden waren een of meerdere gelagzalen voorzien voor eigen feestelijke aangelegenheden. Geleidelijk aan stelden deze gildehuizen hun gelagzaal ook open voor vooraanstaande buitenstaanders. Vooral schuttershoven waren op dit vlak een geduchte concurrent voor de herbergen. Een sprekend voorbeeld is het Sint-Jorishof te Gent waar het kruisboogschuttersgilde zijn lokaal en schietbaan had. Het gebouw werd opgetrokken in 1469-1477, en werd in 1478 al voor 3 jaar ook als herberg verhuurd (8). Van de 16de tot de 18de eeuw werden hier heel wat vorstelijke gasten ontvangen. Kleinere gilden en schuttersverenigingen buiten de grote stedelijke centra daarentegen, brachten hun gildekamer onder in een deel van een deftige herberg.

Toch bleven een aantal boeren, burgers en instellingen tot in de 18de eeuw zelf brouwen of lieten voor zich brouwen. Tot bier gebotteld kon worden, was de kleine man genooddaakt tot regelmatig herbergbezoek. In sommige Brusselse cafés bevond zich tot omstreeks 1900 een loket in de gang of het tochtportaal waar vrouwen en kinderen, die de gelagzaal alleen niet binnen mochten, met een tinnen, glazen of aarden kruik bier konden afhalen (9). Bier werd immers tot het begin van deze eeuw nog vrijwel niet aan huis of aan kruidenierszaken geleverd.

Gotisch hoekhuis 'Sint-Jorishof', voormalig gildehuis van de Kruisboogschutters en één van de oudste en meest gerenommeerde herbergen van Gent, nu hotel-restaurant. Botermarkt 2, Gent (M) (tekening L. Verpoest)

Restaurant 'De Kam' met oude herbergnaam, aanvankelijk synoniem voor brouwerij. Als banbrouwerij reeds vermeld in 1570. Steenweg op Brussel 7, Wemmel

'Het Zandvliet', voormalige brouwerij-herberg met gedateerde gevelsteen (1728) voorzien van brouwersattributen en opschrift: 'OP HET SANTVLIET TAPPEN GOET BIER GOET LOSIET'. Aarschotsebaan 96, Kampenhout (M)

Landelijk volkscafé met oude herbergnaam verwijzend naar een courant ongelukje uit het brouwersbestaan. E. Vermeulenstraat 35-37, (Sint-Antonius-Brecht) Zoersel

Opvallende gevelsculptuur met voorstelling van de huisnaam: brouwersgast spartelend in de stuikmand met versuikerde wort. Hoekcafé (1883). Nationalestraat 60, Antwerpen

Het Biertappershuis of 'Het Paradijs', merkwaardige laat-gotische gevel opgesmukt met Oud testamentaire taferelen. Haverwerf, Mechelen (M) (foto D. Stengée)

Herberg 'Het Smeert' met uithangteken in de oorspronkelijke betekenis van het woord. Sinds 1426 één van de voornaamste herbergen in de stad. Grote Markt 3, Hasselt (M) (foto P. Somers)

De 'Drie Koningen' vanouds de patroonheiligen van reizigers, dranklijvers en herbergen. Landelijke herberg (1812) met eeuwenoude naam. Gentse Steenweg 28, (Sint-Lievens-Esse) Herzele

Vreemdelingen herbergen

Onze Westerse samenleving heeft steeds een nood gekend aan overnachtingsplaatsen voor de reiziger. Gastvrijheid was een Germaanse gewoonte, later werd ze een christelijke plicht en volgens dit principe kon de vreemdeling overal rekenen op gratis onderdak. Aanvankelijk stonden vooral kerk en klooster in voor de opvang van het vreemdelingenverkeer en van allerhande hulpbehoevende daklozen. De meeste reizigers waren pelgrims onderweg naar een van de talrijke bedevaartsoorden. Zij vonden slaapgelegenheid in de hospitalen en gasthuizen die de kerken en kloosters sinds de vroege middeleeuwen hadden opgericht. Ook de rondreizende vorsten, gezanten en gezagdragers met hun gevolg konden een beroep doen op de gastvrijheid van deze kerkelijke instellingen. Daarnaast voorzagen de meeste kasteelheren en vele vooraanstaande burgers gastverblijven.

Met het toenemend handels- en reizigersverkeer konden kerken en kloosters de toeloop niet langer aan. Het onderbrengen van vreemdelingen onderging een secularisatieproces en werd op commerciële basis georganiseerd. Hier speelden de herbergiers op een handige manier op in door tegen betaling onderdak te bieden, wat voor de groeiende koopmansstand, de stadsfunctionarissen, de regeringsambtenaren, de adellijke en andere weggebruikers geen probleem stelde. De kerken en de kloosters bleven zich beperken tot de opvang van pelgrims en geestelijken en de caritatieve zorg van noodlijdenden, zieken en armen.

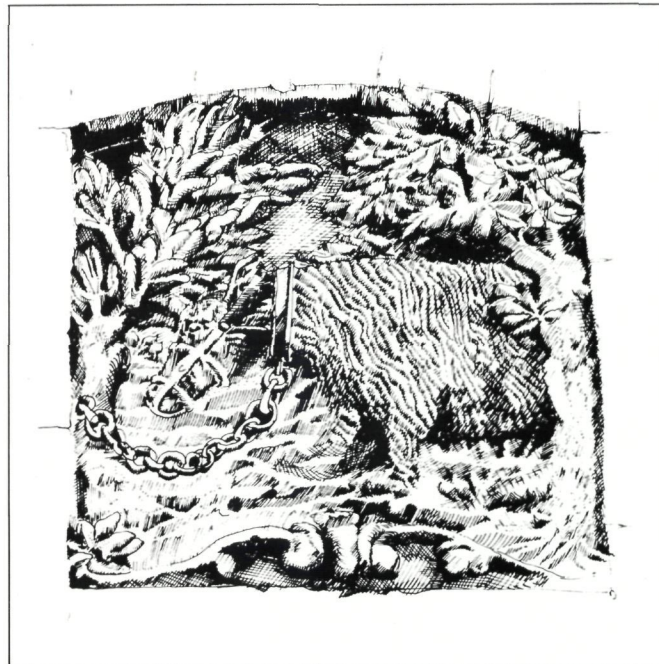
Overheidstoezicht

De steden hadden er alle belang bij dat kooplieden en andere belangrijke reizigers een veilig en betrouwbaar onderkomen konden vinden. Een deel van hun inkomsten — de drankaccijnzen — was immers afhankelijk van het aantal gasten. Daarom oefende de overheid al sinds de late middeleeuwen toezicht uit op het legale herbergbedrijf, waarbij gerekend werd op de medewerking van de waard, die als het ware fungeerde als verlengstuk van het gerecht. Uit veiligheidsoverwegingen was de herbergier verplicht de gasten bij het binnen komen te verzoeken de wapens af te leggen. Hij kon vrede gebieden en werd geacht de wetgeving aan de gasten kenbaar te maken. De herberg gold tevens als domicilie voor wie er verbleef; daartoe moesten de namen van de vreemdelingen aan de gezagdragers worden medegedeeld.

In het belang van de gast was er controle op de geijkte maten van schenkkannen en op de prijzen van voedsel en drank. Ook de inplanting van herbergen werd al in de 16de eeuw bij wet voorgeschreven. Buiten in steden, dorpen en gehuchten en aan rechte heerbanen en openbare straten, mochten geen 'taveernen, cabaretten en logijsten' gelegen zijn (10). Op markten, pleinen, langs steenwegen, tolbarelen en aan verkeersknooppunten voldeden zij trouwens het best aan hun oorspronkelijke functie: het verlenen van onderdak, voedsel en drank aan vreemdelingen.

Gaandeweg werd de herberg steeds meer door de lokale bevolking opgezocht als ontmoetingsplaats en ontspanningsoord. Dit leidde tot allerlei excessen waardoor de

Gevelbeeld en -steen ter illustratie van de herbergnaam, gebruikelijk sinds de 16de eeuw. 'In het Lammeken'. Oostakkerdorp 23 (Oostakker) Gent. 'Het Beerken'. Luikerstraat 73, Sint-Truiden

De 'Posterij', afspanning voor postwagens uit de 18de eeuw. Gebouwd als een gesloten hoevecomplex aan een steenweg. Koetshuis en stallen toegankelijk vanuit de aanpalende zijstraat. Gentssteenweg 117, (Grotenberge) Zottegem (M) (foto D. Stemgée)

overheid zich genoodzaakt zag nieuwe maatregelen te nemen. In de 15de-eeuwse rechtsbronnen is al sprake van voorgeschreven sluitingsuren en verbodsbepalingen betreffende het tappen tijdens de zondagse hoogmis. Dobbelen en andere kansspelen in herbergen werden herhaaldelijk door plakkatenvorboten.

Het grootste probleem lag echter bij het toenemende aantal illegale drankhuizen en de 'kwade herbergen' of bordelen. Hun doorgaans afgelegen ligging maakte die kroegen moeilijk controleerbaar. Eeuwenlang ontsnapten zij aan de accijnsheffingen en vormden zij schuil-oorden voor marginalen en allerlei gespuis. Het groeien-de drankmisbruik in de 18de eeuw was voor Keizerin Maria-Theresia aanleiding tot het uitvaardigen van het Edikt van 21 juli 1779 ter bestrijding van de alcohol-plaag. De lokale besturen kregen daarbij de opdracht een inventaris op te maken van de bestaande 'aubergiën, herbergen en brandewijnhuysen'. Ook moesten de naam van de uitbater, van het uithangbord, de ligging en de datum van de tapvergunning vermeld worden. Op basis daarvan zou worden beslist welke drankhuizen hun deuren moesten sluiten (11).

Polyvalent openbaar lokaal

Op het platteland behield de herberg nog lang het aanzien als belangrijkste gebouw na de parochiekerk. De Vierschaar van de heerlijkheid, die aanvankelijk ergens in open lucht op een bank in het dorp zetelde, verhuisde naar een dorpsherberg (12). Soms werd zelfs een nieuwe herberg gebouwd die tevens als wethuis functioneerde (13). Sindsdien vergezelde of verving de benaming Vierschaar, Wethuis of Schepenhuis de oude herbergnaam. Na het Ancien Régime bestendigde de gemeentelijke overheid deze gewoonte door er haar bestuurlijke vergaderingen te houden. Vandaar dat de cafénaam 'Oud Gemeentehuis' nog steeds vertrouwd klinkt in talrijke Vlaamse dorpen.

Als verkoop- en veilingzaal voor notarissen, als aanplak-plaats voor officiële aankondigingen en affiches, als zit-dagplaats van politici, bewaart het café thans nog steeds de functie van openbaar lokaal.

Fatsoenlijke dorpsherberg, vroeger tevens gemeentehuis. Herberg 'In de Fontein-Oud Gemeentehuis', Kerkstraat 6, (Dikkelvenne) Gavere.

Gevelsteen van afspanning 'In 't canon'. Dorpstraat 2, (Vossem) Tervuren. Tekening uit: Clément T., Chobert J., Huart C., Les anciennes constructions rurales en Belgique, Brussel, 1914-1919, p. 48

Bovendien speelden de herbergen vanouds een centrale rol in de organisatie van het postverkeer, de vervoer- en vrachtdiensten. Het hoeft dan ook geen verwondering dat ook het postkantoor veelal in een herberg te vinden was, tot er een officieel postgebouw verscheen. De herbergen, die vaste vertrek- en stopplaatsen waren voor postkoetsen en diligences, kregen de Vlaamse benaming 'afspanning', die behouden bleef zolang de paardekracht niet gemotoriseerd was.

In de 'Wegwijzer der Stad Gent' van 1770-1771 worden zij opgesomd na de omschrijving 'Aubergien daer men logeert te voet en te peerde'. Hun uithangborden ver-toonden dan ook courant het opschrift 'Goed logies te voet en te paard' (14). De paarden werden er uitgespannen, verzorgd en op stal gezet. Sporadisch zijn aan herberggevels nog teugelringen aanwezig. De functie als vaste referentiepunten voor het reizigersverkeer voor-heen, blijkt soms nog uit de benaming van bushaltes van nu. Vooral langs steenwegen refereert die nog wel eens

Landelijke herberg en vroeger gemeentehuis, thans ook nog feest- en verkoopzaal, zetel van schutters- en spaarmaatschappij. Herberg 'De Valk'. J. Reusenslei 2, Borsbeek (M)

IJzeren windvaan met postkoerier te paard van afspanning 'Den Dobbelen Arend', later 'Napoleonhoeve' genoemd. Kruisweg 12, Wuustwezel (M).

aan een herbergnaam, zelfs al is die herberg al tientallen jaren verdwenen.

De herberg bood het publiek ideale omstandigheden om allerhande contacten te leggen. Landbouwers en kooplui troffen er elkaar op weg naar de markten. De herberg functioneerde er ongetwijfeld als een zakelijke, mercantiele trefplaats. Kopen, arbeids- en pachtcontracten, personeelsaanwervingen, allerhande handelstransacties en overeenkomsten, werden in het openbare dranklokaal met een dronk besloten en bevestigd. De nog steeds gangbare cafénaam 'Commerce' is zeker niet uit de lucht gegrepen.

Voor de raadpleging van de kwakzalver of de chirurgijn, voor een behandeling door de tandarts of de barbier, kon men eveneens in de herberg terecht. Van oudsher bestond ook de combinatie slager-herbergier, kapper-herbergier en winkelier-herbergier, waarbij de uitbating van het dranklokaal dikwijls slechts een nevenberoep was.

Deftige dorpsherberg waar één van de oudste cafésporten, de schutterij, werd ingevoerd. Lodorp 64, (Lotenhulle) Aalter

Het valt licht te begrijpen dat smeden en wagenmakers in de buurt van steenwegen tevens een afspanning uitbaatten. Maar in de 19de eeuw, toen het economisch niet zo goed ging, kon iedereen wel een supplementair inkomen gebruiken en kenden deze dubbelberoepen vooral op het platteland een opmerkelijke bloei (15).

Ontspanningsoord en buurthuis

Naast hun openbare functies zouden de herbergen ook aan allerlei verenigingen en andere vaste gezelschappen onderkomen verschaffen. Waarschijnlijk daarom beschikte ze vroeger al eens over een afzonderlijke vergaderzaal. Deze veronderstelling wordt gestaafd met een woordverklaring die een van onze prominente taalkundigen gaf van de verouderde cafébenaming 'estaminet' (16). Estaminet zou oorspronkelijk de naam geweest zijn voor een zaal met stijlen of schoren, die zich achter de schenkkamer of gewone gelagzaal van de herberg bevond en waar de stamgasten geregeld bijeenkwamen. Volgens Franse 18de-eeuwse bronnen was een estaminet een afzonderlijke kamer in de herberg voor een besloten gezelschap (17). In Vlaanderen werd het begrip 'estaminet' ook gehanteerd in de betekenis van avondbijeenkomst of vergadering: de Gentse 'Wegwijzer' van 1770-1771 vermeldt namelijk 'Herbergen daer men Estaminéen houd van bieren' en 'Wijn-huysen daer men Estaminéen houd'. De 'Wegwijzer' van 1839 vermeldt voor het eerst een serie drankhuizen te Gent onder de noemer 'Voorname Estaminets'. Blijkbaar groeide 'estaminet' al vlug uit tot verschillende categorieën, waarvan de meest populaire als synoniem gold voor stamkroeg of klein café. Het ging zelfs zover dat de afzonderlijke kamer die in boerenhuizen dienst deed als gelagkamer — op zichzelf al een luxe voor het platteland — de benaming 'estaminet' kreeg.

Daarnaast kon de gewone dorpling, die doorgaans krap gehuisvest was, er terecht voor de traditionele familiebijeenkomsten naar aanleiding van doopsel, bruiloft en begrafenis. Voor de brede lagen van de bevolking die veelal verstoken waren van enig wooncomfort, was de herberg een toevluchtsoord met gratis licht en warmte.

Café met een typische naam die verwijst naar de sleutelpositie van de herbergen in het vroeger handelsverkeer. Gedateerde typisch Waaslandse deuroplijsting (1801). Verrebroekstraat 1, (Verrebroek) Beveren

Vroegere afspanning en 'guinguette', thans café 'In den groenen staek', met oude herbergnaam afkomstig van een eertijds verplicht herkennings-teken voor herbergen. Groenestaakstraat 70, (Mariakerke) Gent (D) (prentbriefkaart)

Café 'De Nieuwen Buiten' (1887) vervangt een oudere afspanning aan de steenweg Antwerpen-Turnhout. Gebouwd aan dezelfde buurtspoorlijn kort na de oprichting ervan, tegenover de tramstatie. De Merodelei 147, Turnhout (S)

Voormalige afspanning 'Sashuis' bij het Dendersas, uit het derde kwart van de 18de eeuw. Voorheen met koetshuizen aan weerszijden van de herberg. Sasbaan 10, (Herdersem) Aalst (foto P. Somers)

Al wie — desgevallend anoniem — in gezelschap wenste te vertoeven, kon steeds in de herberg terecht.

Sport en spel, zowel georganiseerd als niet-georganiseerd, maken al eeuwenlang integraal deel uit van het herbergamusement. Dammen, dobbelen, schaken en kaarten zijn een geliefd onderwerp in de herbergtafere-len die onze 17de-eeuwse genreschilders ons nalieten. Traditionele volkssporten en -spelen, en vooral het zeer populaire bolspel, werden in groepsverband bij een herberg beoefend. Ook verenigingen, maatschappijen en clubs die geen eigen lokaal konden financieren, vonden nog een onderkomen in de herberg. De kickers, flippers en elektronische spelletjes in onze huidige cafés, zijn louter een eigentijdse vorm van antwoord op de eeuwige behoefte aan spel.

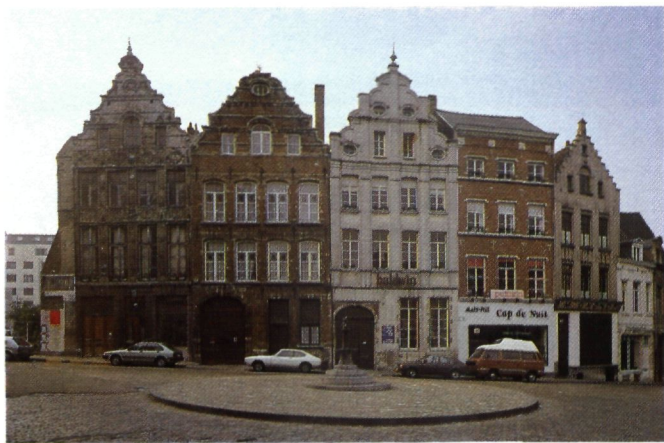
Herbergen en kroegen liepen vol bij velerlei manifestaties die een volksmassa op de been brachten. Processies, kermissen, jaarmarkten, feestdagen en andere vieringen gingen gewoonlijk met dans en drinkpartijen gepaard. Op zon- en feestdagen ontmoetten jongeren elkaar traditioneel in de herbergen en cabaretten, waar ze zich overgaven aan dans en spel. De herberg vormde voor de plattelandsbevolking de spil van het ontspanningsleven.

's Zondags zakten ook de stedelingen traditioneel af naar de herbergen aan de rand van de stad. Ook omdat in de late middeleeuwen nog geen accijnzen geheven werden op het bier uit de landelijke brouwerijen, en het er dus veel goedkoper was, trokken de stedelingen naar die plattelandsherbergen. Naar Frans model kwamen deze buitenherbergen met lusttuin in de 18de en de 19de eeuw onder de naam 'guinguette' sterk in de mode (18). De betere standen vonden er gelegenheid tot dansen, eten, drinken en vermaak in een muzikaal kader. Hier werd eigenlijk de basis gelegd van het eendagstoerisme. Gent telde omstreeks 1840 meer dan 15 gerenommeerde 'guinguetten' buiten zijn stadspoorten (19). De meeste daarvan lagen aan de Leie- en Schelde-oeveren en waren ook per boot bereikbaar. Naast bootjevaren en hengelsport, kenden vooral hun gastronomische specialiteiten — zoals waterzooi en paling — een grote bijval (20).

Bij het natrekken van de geschiedenis van deze zomerse trekpleisters, bleken verscheidene van deze luthoven aanvankelijk oude herbergen bij een brouwerij te zijn geweest, soms bij een vroegere aanlegplaats of een oud veerpont. Zo was de verdwenen 'Guinguette Panhuis' op de linker Schelde-oever te Destelbergen bij Gent, een herberg met brouwerij waar nu nog slechts de straatnaam Panhuisstraat aan herinnert. In Vlaanderen kwam de oude herbergnaam Pan- of Pannenhuis wel meer voor, oorspronkelijk als synoniem van brouwerij. Het was afkomstig van het woord 'paan', wat brouwketel betekende (21).

Door de moderne transportmogelijkheden en de expansieve groei van de stad — mede door de afschaffing van de octrooiwet omstreeks 1862 — verloren de 'guinguetten' hun aantrekkingskracht. Bovendien konden de welgestelde burgers in de stad zelf terecht in de zeer luxueuze dans-, bal- en concertzalen. Sinds het begin van de 20ste eeuw kreeg de herberg als vertrouwd ontspanningsoord steeds meer concurrentie van dergelijke dansgelegenheden en cinema's.

Voormalige afspanningen en herbergen op een plein in de hoofdstad. Wissel- en vertrekplaats van postkoetsen en koeriers naar binnenlandse en belangrijke buitenlandse steden. Oud Koornhuis (van rechts naar links): 27 'In den Coninck van Spagnien', 28 'In de Zwaene', 29 'Den Gulden Sleutel' (M), 30 'De Gulde Sterre' (M), 31 'Den Hoorn' (M), Brussel (foto D. Stengée)

Dorpsherberg vermeld sinds 1575, nadien ook wethuis en vanaf 1782 ook woning van de baljuw. Vaartstraat 2, (Hansbeke) Nevele (M) (foto D. Stengée)

Herbergen op de monumentenlijst

In haar ontwikkeling en verspreiding heeft de herberg met haar gediversifieerde functie heel wat verschillende vormen aangenomen. De variëteit van mode- en tijdsgebonden benamingen zijn daar slechts een afspiegeling van. Opklimmend tot de 15de-16de eeuw, bestaan er herbergen in elke soort, grootte en klasse. Grofweg kan een onderscheid gemaakt worden tussen de grotere herbergen met naam en aanzien enerzijds, en de gewone herbergen met bescheiden logeervoorzieningen, de eenvoudige dranklokalen en tapperijen anderzijds.

Tot de eerste categorie behoren de voorname 'hostel-rijen', de afspanningen, de wethuizen, de schutters- en de gildehoven. Hun geschiedenis gaat dikwijls terug tot de 16de eeuw, in de stad zelfs tot de 15de eeuw. Zij lagen er geconcentreerd in de buurt van markten en pleinen, het commerciële en economische brandpunt van de stad. Uit de lijst van beschermde monumenten wordt duidelijk dat in de Vlaamse steden bepaalde beschermde huizen aanvankelijk herbergen zijn geweest, wat soms nog uit

Markant middeleeuws hoekhuis in vakwerk- en leembouw, met evenoude herbergnaam 't Dambord'. Uithangbord en aangrenzende Cabaretstraat alluderen op het amusementsleven in de herbergen. Ketelstraat 30, Diest (M) (foto D. Stengée)

de oorspronkelijke huisnaam blijkt. Doorslaggevend voor de bescherming van dergelijke eersterangsherbergen waren de artistieke waarde én de historische betekenis voor de evolutie van de burgerlijke privé-architectuur. Niettemin houdt de functie als herberg ook verband met de kwaliteit van deze gebouwen: de bouwheeren lieten welbewust prestigieuze gebouwen met fraai versierde gevels optrekken, teneinde hun voorname gasten overeenkomstig hun stand te kunnen ontvangen. Een mooie gevel was ongetwijfeld, net als een uithangteken, een aantrekkingspool voor reizigers op zoek naar een fatsoenlijk onderkomen. Met de ambachtshuizen en de patriciërswohnungen vormden de belangrijkste herbergen architecturale sieraden in de stad met de kenmerken van de lokale, stilistische evolutie van de burgerlijke woningbouw.

De oudst bewaarde **landelijke** herbergen stammen uit de 16de of de 17de eeuw. De 18de-eeuwse uitbatingen waren hoofdzakelijk een gevolg van het gunstige economische klimaat onder het Oostenrijks bewind, en werden opgetrokken aan de nieuw aangelegde steenwegen.

Enkele van de favoriete herbergnamen uit dat tijdvak verwijzen trouwens naar de bewindvoerders die deze steenwegen lieten aanleggen: de dubbele arend, het wapen van de Oostenrijkse keizer, werd door de herbergier wel eens als naam gekozen.

Menig Vlaams dorp telt onder zijn huizen nog wel een afspanning of herberg-wethuis. In vergelijking met herbergstellingen uit de voorgaande eeuwen zijn ze thans zeer sterk uitgedund. Dergelijke gebouwen werden op de lijst van beschermde monumenten geplaatst, mede omdat ze tot de oudst gedateerde huizen van het dorp behoren.

De aanpassingen van het wegennet, vooral na de Tweede Wereldoorlog, waren dikwijls nefast voor de afspanningen aan de steenwegen. Zo was omstreeks 1955 de befaamde afspanning 'In Sint-Gummarus' aan de Berlaar-sesteenweg in Lier, gedoemd tot verdwijnen. Conservator Jozef Weyns, die op zoek was naar een typisch landelijke herberg voor zijn museumdorp in Bokrijk, wist 'In Sint-Gummarus' te recupereren. De gemeentehuis-herberg 'In den Dolfijn' uit het Westvlaamse Sint-Rijkers, werd in 1965 eveneens naar Bokrijk overgebracht. Beide gebouwen fungeren zowat als prototypen van de grote, Vlaamse, landelijke herberg. Hierbij rijst de vraag in welke mate deze instellingen op het platteland een eigen vormgeving of bijzondere karakteristieken hadden die ze als gebouwtipe herkenbaar maakten.

De herbergen uit de verschillende Vlaamse landsgedeelten vertonen wel een aantal gemeenschappelijke bouwkenmerken. Zij sluiten aan bij de traditionele, landelijke woningbouw, maar zijn doorgaans ruimer opgevat en uit duurzamere, streekgebonden materialen opgebouwd. Waar de gewone boerenhuizen in de 18de eeuw nog zeer courant gebruik maakten van hout- en leembouw en strodaken, namen de afspanningen en belangrijke herbergen sneller deel aan het versteningsproces. De vermelding uit 1751 „een steenen huus ghedeckt met pan-

nen, een herberghe ende brouwerije", wijst op de exclusiviteit van de hier aangehaalde bouwmaterialen (22). Ook de herbergnaam 'Tichelenhuus' laat sterk vermoeden dat de herberg zich van de overige dorpswoningen onderscheidde door een voor die tijd nog uitzonderlijke dakbekleding (23). Dat de afspanningen langs de wegen als herkenningpunten in het oog springen of beeldbepalend zijn in het dorpscentrum, houdt dan ook ongetwijfeld verband met hun imposanter voorkomen en architecturaal allure.

De grote plattelandsherberg is vergelijkbaar met het betere boerenhuis. De voorgevel, dikwijls een eenvoudige, lange lijstgevel, verkrijgt zijn waardigheid door grote ramen. De ingangstravee wordt gemarkeerd door een dakvenster. De opsmuk van de gevel beperkt zich gewoonlijk tot een min of meer uitgewerkte deuromlijsting. Sommige herbergdeuren gelijken evenwel volledig op de lokaal gangbare deuromlijstingen van het boerenhuis. Elders herkennen we versieringselementen of stijlinvloeden uit de stedelijke architectuur. Zij zijn frequent terug te vinden in de grote gelagzaal of in de schepenkamer van de gemeentehuis-herberg. In plaats van de traditionele houten zoldering met bewerkte moerbalken werd soms een pleisterlaag met stucdecoratie voorzien; de brede open haard kreeg een gelijkaardig versierde schouwmantel. Gewoonlijk bevatte het huis ruime, overwelfde kelders voor opslag van bier en wijn. Aan de afspanning met één of meerdere gelagzalen en een keuken, paalde een wagenhuis met koetspoorten en bijbehorende stallen. Naast de pastorie en de huizen van de dorpsnotabelen werden de logementshuizen en afspanningen op het platteland al bij het begin van de 19de eeuw van een halve of een volledige bovenverdieping voorzien. In tegenstelling tot de gewone dorpshuizen, die pas laat in de 19de eeuw en als gevolg van de ontsluiting van het platteland de stedelijke burgerwoningbouw imiteren, introduceren deze instellingen al in de eerste helft van de 19de eeuw gevelberaping, bepleistering, stucdecoratie en andere vorm- en stijlelementen uit de stad.

Barokke rondboogdeur van voormalig tolhuis en afspanning (1617). Markt 2, (Zichem) Scherpenheuvel (M) (foto D. Stemgée)

Omlijste herbergdeur uit de 18de eeuw. Marktplein 4, (Ertvelde) Evergem

Deur met gedateerd bovenlicht (1801) van een afspanning aan de handelsweg Luik-'s Hertogenbosch. Marktplein 16, Lommel

Schouwmantel in Lodewijk XVI-stijl versierd met jachttrofeeën in de gelagzaal van café 'Oud-Gemeentehuis'. Marktlein 4, (Ertvelde) Evergem.

Herberg 'In de Draecke' met unieke renaissancegevel van 1560. Omwille van portretten van de graven van Vlaanderen ook 'De gekroonde Hoofden' genoemd. Burgstraat 4, Gent.

Vroeger herberg 'De Drie Coninghen', nu 't Muzekot', een hoekhuis met de oudste gedateerde trapgevel van Veurne (1570). Vleeshouwersstraat 23, Veurne (M)

Herberg 'De Eenhoorn', al vermeld in 1452 en van belang voor de lokale geschiedenis als zetel van de Vierschaar. Opmerkelijk gebouw in traditionele stijl voorzien van de jaartallen 1583 en 1590. Koningin Astridplein 20, (Bazel) Kruibeke (M).

Herberg 'De Bankelinde', landelijke afspanning-hoeve in eclectische bouwstijl opgericht door de eigenaar van het er tegenoverliggende kasteeldomein in het derde kwart van de 19de eeuw. Krombeekseweg 77, Poperinge

Boerenherbergen en borrelhuisjes

Volgens het al eerder vermelde Edikt van 1779 dienden de baljuws en wethouders op de herberglijst ook de herbergen zonder naam, de kantinen en de brandewijnkroegen te vermelden, onder meer met het tijdstip van hun oprichting. Onderzoek van gedeelten van deze inventaris bracht aan het licht dat vele herbergiers nooit een vergunning hebben aangevraagd en bijgevolg illegaal handelden (24).

In de 18de eeuw nam het aantal herbergen sterk toe. Steeds meer boeren kwamen op het idee de aloude gewoonte om het eigen bierbrouwsel aan passanten aan te bieden, uit te bouwen tot een winstgevend zaakje. Buiten de erkende herbergen werd aldus op vele plaatsen, als aanvullend inkomen, zonder octrooi getapt. De bierbrouwerij op het platteland behield tot in de tweede helft van de 19de eeuw haar karakter van huisindustrie en nevenbedrijf bij de landbouwonderneming.

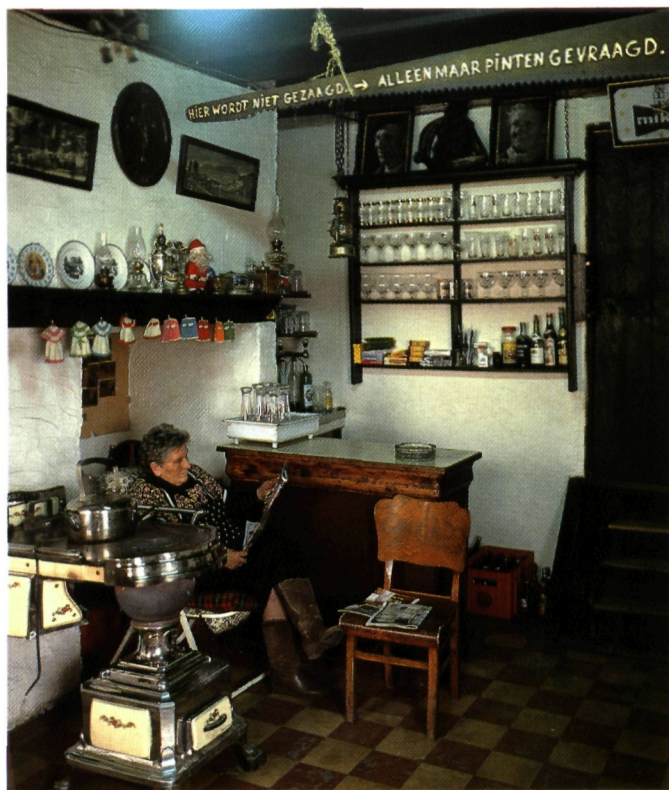
Ook de graanjeneverstokerij kwam tot een ongeken- de bloei nadat de Oostenrijkse bewindvoerders de verbodsbepalingen op deze landelijke nijverheid opheven hadden. Dit bedrijfstype was gekenmerkt door landbouw- economische voordelen en door de nog strakkere band met het boerenbedrijf. Het succes ging gepaard met de toename van brandewijnkroegen, meestal illegale 'jeneverkoten'. In deze meestal afgelegen geheime kroegen, die nauwelijks te onderscheiden waren van de gewone dorps- en boerenhuizen, zochten de proletariërs steeds meer hun toevlucht. Jenever was veel goedkoper dan

bier en werd de volksdrank van de arbeidende klas- se. Het jeneververbruik, dat uitgegroeid was tot een wa- re volksplaag, werd pas beteugeld door de heffing van accijnzen ingevolge de drankwet van 1889 (25).

De gewone kleine dorpsherberg onderscheidde zich niet of nauwelijks van het doorsnee-boerenhuis. De keuken- woonkamer van het boerenhuis, waar je met de deur in huis viel, deed terzelfder tijd dienst als gelagkamer. Het doordeweekse meubilair werd waarschijnlijk aangevuld met enkele tafels, muurbanken of stoelen. Kruiken, kroezen of glazen werden verzameld op een toog, in een kast of een rek bij de kelderdeur. Het tappen gebeurde in de kelder van waaruit het bier in kruiken werd aange- bracht. In de schenkkamer met een open haard en de met zand bestrooide, rode tegelvloer, heerste een ver- trouwde huiskamersfeer die elke drempelvrees wegnam. Van werkelijke tapkasten is pas sprake met de invoering van de bierpomp. Gegevens omtrent haar introductie zijn schaars. Blijkbaar was ze in het eerste kwart van de 19de eeuw reeds in gebruik in Vlaamse steden (26). De verspreiding ervan op het platteland is ons onbekend. De bierpomp was in elk geval geen voorwaarde om een dranklokaal te kunnen openhouden; in vele boerenher- bergen werd ze in de 19de eeuw wellicht nooit ingevoerd. Dergelijke drankhuizen konden ook na 1900 nog blijven voortbestaan dank zij het invoeren van flessenbier.

Omstreeks de eeuwwisseling hadden de drankgelegenheden een numeriek hoogtepunt bereikt, een trend die was ingezet sedert het midden van de 19de eeuw. Het open- houden van een kroeg op het platteland bracht immers

Gezelligheid en cafésfeer uit de tijd van toen: een gelagkamer die terzelf- der tijd dienst deed als keuken en woonkamer. Café 't Schipke', Herent- hout (foto D. Stengée)

Café 't Schipke' in het veerhuis aan de Nete. Zoals naar vroegere ge- woonte in Vlaanderen was de veerman was deze overzetplaats tevens landbouwer en herbergier. Herenthout (foto D. Stengée)

Typisch Oostvlaams boerenhuis met volkscafé zonder tapinstallatie, een boerderij-herberg van vader op zoon. Warandestraat 2 (Hansbeke) Nevele (foto D. Stengée)

geen bijzondere investering mee. De kroeglopers waren gewend dat er geen afzonderlijke schenkkamer in huis was. Vooral onfortuinlijke boeren en kleine zelfstandigen zouden in de 19de-eeuwse crisisjaren deze kans tot een bijverdienste aangrijpen.

Door de belasting van 1849 tot 1871 geheven op de drankverkoop, die in aanmerking kwam als kiescijs, droeg ook het kiessysteem bij tot de snelle toename van herbergen, die om louter partijpolitieke redenen werden opgericht. De herbergiers maakten een aanzienlijk deel uit van het kiezerskorps (27). Vanuit hun politieke ambities dwongen de brouwers hun huurders tot het uitbaten van een herberg. Na de afschaffing van voornoemd kiessysteem was het gedwongen herberg-houden nog lang een veel voorkomend fenomeen. Heel wat gewone dorpshuizen uit de tweede helft van de 19de eeuw dragen dan ook nog een bepleisterde band onder de daklijst of goot waar ooit de herbergnaam prijkte.

De historische alcoholwet uit 1919 van Emile Vandervelde, zette ongetwijfeld een sterke rem op de ongebreidelde aangroei van herbergen. De openingstaksen op het slijten van gegiste dranken werden verhoogd; de herbergen dienden aan bepaalde normen inzake hygiëne te voldoen. Ook werden minimumwaarden vastgelegd inzake oppervlakte en hoogte van nieuwe slijterijen (28).

Smaak in koffiehuisen

In de 17de eeuw maakte West-Europa kennis met nieuwe produkten als thee, cacao, koffie en tabak, die de levensgewoonten sterk zouden beïnvloeden.

Koffie werd aanvankelijk slechts in Ethiopië en Arabië gedronken. In de 16de eeuw namen de Turken de drank over. Het waren vooral Turken, Armeniërs of met de Turkse cultuur vertrouwde kooplieden die sinds het midden van de 17de eeuw in de grote Europese steden met koffieschenken begonnen.

Het eerste Londense koffiehuis opende zijn deuren in 1652, wat er al gauw aanleiding gaf tot een werkelijke explosieve ontwikkeling; omstreeks 1700 telde Londen al ruim 2000 koffiehuisen. Dit nieuwe publieke lokaal zou zijn succes vooral te danken hebben aan het feit dat alle nieuwsinformatie er vergaard werd. Daarnaast konden bezoekers er langdurig, nuchter en zakelijk debatteren. Aanvankelijk ging het om eenvoudige instellingen met een sociaal verscheiden publiek. In Londen veroverde dit huis een sleutelpositie in de organisatie van het economisch leven. Dit blijkt onder meer uit de aanwezigheid van een kleine spreekkamer of een vergaderzaal op de bovenverdieping, dit naast de publieke schenkkamer (29).

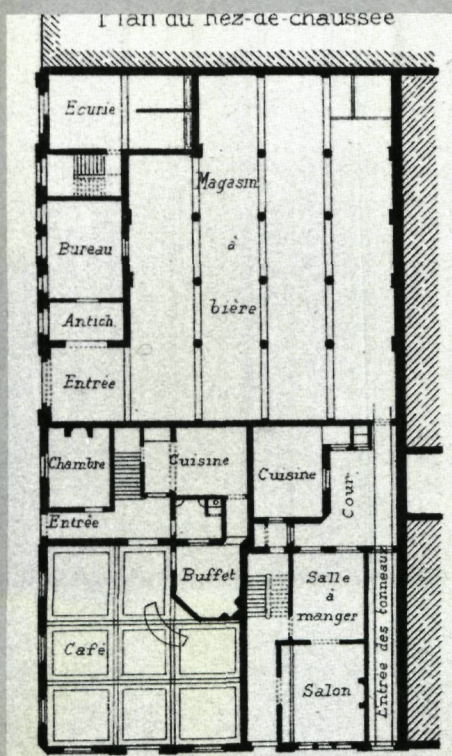

Gezicht op de rechterhelft van het ruime café met centraal buffet in 'Hotel De IJzer', gebouwd in 1887 door architect J. Haché. Spiegels en bronswerk aangebracht bij een aanpassing van het caféinterieur omstreeks 1925. Vlaanderenstraat 93, Gent (foto D. Stengée)

Caféinterieur met cafébazin sinds 1924. Tapkast zonder tap, maar met porseleinen spoelbak en bijbehorend glazenrek. Ten Edestraat 47, (Eke) Nazareth

Monumentaal hoekcomplex uit 1883 in neotraditionele stijl naar ontwerp van de architecten L. en H. Blomme. Café 'De Kroon' met bijhorend woonhuis, brouwerij en magazijn van 'Brouwerij-Brys-Bornhem'. Vlaamsekaai 42-43, Antwerpen. Uit L'Emulation, jg. XI, 1886, Liège, Pl. 2, 4

Café 'Rotonde', opvallende neoclassicistische hoekconstructie uit 1876 van de Brusselse architect E. Neyrinck. Kortrijksesteenweg 1, Gent

Koffiedrinken in een café genoemd naar de god van het bier en de bierbrouwers: 'Gambrinus', sinds generaties een populair figuur in de studentenwereld. Grote Markt 13, Leuven (foto D. Stengée)

Geschilderde vensterreclame van 'Café De hert', Dendermondsesteenweg 180, Gent.

In Italië raakten de koffiehuisen eveneens snel ingeburgerd. Venetië kende reeds omstreeks 1650 een koffieschenker. De Italiaanse koffiehuisen vonden weerklank tot in Nederland: de eerste koffiebazen in Amsterdam en Den Haag, Roselli en Benachi, waren Italianen.

In Parijs en Wenen kwamen de eerste koffiehuisen pas op het eind van de 17de eeuw van de grond. Het Oosterse karakter van die koffiehuisen trok de lokale bevolking in eerste instantie niet erg aan.

Vermeldenswaard voor Vlaanderen is een eerste poging in Mechelen door een Hollander. Een kroniekschrijver verhaalt hieromtrent in 1698: „... dezen was genootzaakt, naer het verloop van twee jaeren, van zijne neeringe te sluiten, alzoo men tot alsdan alhier niet gewoon was in openbare huyzen het drinken van chocolat, café of thé, maar wel te ontbeijten met een glaasken alssem bier, of, volgens gebruyk der arbeijders met een klein kommeken gedistilleerden anys met bolsuiker daerin voor de gezondheid.

Twee jaeren daer naer zijn twee waelen komen wonen op de grote merkt, dewelke met het houde van Caffé huis gelukt hebben door het Hollandsch garnizoen dat men alsdan binnen deze stad hadde, en door het opreg-

ten der nieuwe fransche billiard, en andere spelen en het lesen van nieuwsbladeren; en alzoo is den caffè en thé alhier gemeyn geworden” (30).

Uit de tweede helft van de 18de eeuw zijn ons nog andere vermeldingen bekend van koffiehuisen in Vlaanderen. Asse-dorp telde in 1755 één 'caffé-huys', naast een vijftiental andere herbergen (31). In Dottenijs werd in 1764 'Le Grand Caffé' geopend, en Waregem kende in 1779 een herberg met de naam 't Cafféhuys' (32). 'Den Grand Caffée' was in 1777 tevens in Massemem te vinden (33).

Aanvankelijk was de inrichting van dergelijke dranklokalen in onze buurlanden, en waarschijnlijk ook bij ons, vrij sober en vergelijkbaar met de gewone herberg. Grote steden als Brussel en Antwerpen telden op het eind van de 18de eeuw nog maar een tiental koffiehuisen (34). Ook zij verschenen in het handelscentrum, vooral — naar het voorbeeld van de vroege Parijse cafés — in de buurt van theaters. Zo telde Gent in 1770 slechts twee koffiehuisen: één van de 'Comédie' aan de Kouter, en één op de Koornmarkt (35). Het was duidelijk dat deze drankhuizen hier voor een elitair, intellectueel en artistiek geïnteresseerd publiek voorbestemd waren.

Gerenommeerd studentencafé 'Gambrinus' uit 1921 met muurschilderingen uit ca 1890 door Mayer (München), afkomstig van het oude 'café Suisse'. Grote Markt 13, Leuven (foto D. Stengée)

Bovendien vertoonde het koffiehuis ook enkele buitenlandse trekjes. De naam alleen al werd bij ons ontleend aan het Engelse 'caffee house'. De aanwezigheid van een assortiment kranten en andere nieuwsbronnen was duidelijk een 'must'.

In Engeland leidde deze ontwikkeling in de 18de eeuw tot het ontstaan van besloten clubs (36). Dit exclusieve karakter van het koffiehuis als plek waar gelijkgestemden naar interesse en politieke overtuiging elkaar ontmoeten, werd vrij algemeen verspreid. De auteur die in 1823 de Brusselse koffiehuisen beschreef, had echter ook enkele vergelijkbare instellingen in Gent en Brugge bezocht; hij verhaalt dat zij in pracht niet moesten onderdoen voor die van de hoofdstad. Brussel kende toen enkele grote koffiehuisen die met hun spiegels en marmerdecoratie — naar het voorbeeld van de zeer rijkelijk versierde Parijse cafés — op prachtige verlichte paleizen geleken. In die exclusieve en luxueus ingerichte huizen werd niet geroookt en werd hoofdzakelijk koffie en ijs verbruikt. Bij 'Le Grand café' op de Gentse Kouter waren, naast de ruime koffiezaal, twee biljartkamers te vin-

den (37). Biljart, eveneens overgewaaid uit Frankrijk, vond ook in de minder exclusieve koffiehuisen een vaste plaats.

Een grotere diversifiëring naar rang en stand zou zich hier mettertijd ook, net als bij herbergen, doorzetten.

Koffiedrinken leidde in onze koffiehuisen zeker niet tot dat niveau van beschaving waar de Weense koffiehuisen nog steeds hun wereldfaam aan danken. Bij ons werden bier en andere alcoholische dranken er al gauw als vanzelfsprekend geschonken. Een krant uit 1818 maakt melding van een Engels koffiehuis met bierpomp in Brugge (38). In sommige koffiehuisen werden ook maaltijden geserveerd. Het beeld van de oorspronkelijke koffieschenkerij vervaagde gaandeweg. Typisch voor de ontwikkeling is dat het café slechts een nevengeschikte positie ging innemen in het dranklokaal zodat in één gebouw een café, estaminet en kantine te vinden waren, een voorloper van de thans veel voorkomende combinatie café-hotel-restaurant. Het Franse 'café' bleef in onze taal gebruikelijk en werd waarschijnlijk na 1900 de verzamelnaam voor dranklokaal.

Traditioneel 'bruin' café-interieur, van het type dat in vele van onze talrijke heemkundige musea werd gereconstrueerd. Café 'du Cheval Gras'. Toekomststraat 94, Vilvoorde (foto D. Stengée)

Buurtcafé in een eind-19de-eeuws hoekhuis met cafédeur in de hoekafschuining. 'Café de la Bonne Bière', Oude Aardeweg 2, Aalst (foto D. Stemgée)

Originele architecturale vorm verwijzend naar de bierbrouwerij voor hoekcafé 'De Ton', uit de jaren 1930. Brusselsesteenweg 367, (Gentbrugge) Gent

Oorspronkelijk arbeiderscafé bij de 'Mekanieke Steenbakkerij van Nieuwpoort', met eclectische inslag (1911). Brugsevaart 38, Nieuwpoort

Café-architectuur ?

Sinds het begin van de 19de eeuw bood het koffiehuis aan zakenlui, intellectuelen, schrijvers en artiesten, een openbare gelegenheid waar zij als deftige burgers ongestoord uren konden doorbrengen met werken, lezen, schrijven, praten, discussiëren en palaveren met vrienden of collega's. Om een sfeer van stijl en standing te creëren werd voor de aankleding van het café-interieur duidelijk en langdurig vastgehouden aan het imago van de vroege, luxueuze koffiehuisen. Wandspiegels, gedecoreerde houten lambrizeringen met aansluitende zitbanken, en kranten op stok werden onafscheidelijke bestanddelen van het café-meubilair. Tapkast en glazenrek hadden er, dikwijls in de vorm van gesculpteerde pronkstukken, hun vaste plaats. Vooral de neo-Vlaamse-renaissancestijl maakte nogal furore als bemeubeling van het burgercafé, evenals van de zitkamers van de betere burger- en herenhuizen. Deze stijl werd dikwijls gecombineerd met reeds eerder gangbare wandschilderingen — in Teniersstijl — van favoriete Vlaamse herbergtaferelen, met bijhorende luimige spreken en opschriften.

Brede houten herbergpui met centrale vleugel deur in een neo-Vlaamse-renaissancegevel uit 1921 van architect P. Vandervoort (Ukkel). Recollettenstraat 47, Nieuwpoort

Deze mode drong door in de betere cafés op het platteland. De inrichting beperkte zich echter doorgaans tot een mooie tapkast met bijpassend glazenrek, cafétafels en stoelen in rijen tegen de wand, soms ook wandschilderingen. De zwaarste aderlating voor de uitbater was wel de aanschaf van een biljarttafel voor de dorpsnotabelen.

De opkomst van koffiehuisen ging kennelijk gepaard met de zorg om de buitenzijde van deze dranklokalen een specifiek architecturaal karakter te geven. Voorlopig ontbreekt echter de nodige voorstudie met onderzoek van archieven en tijdsdocumenten om deze architecturale evolutie in Vlaanderen te kunnen schetsen (39). Vooral uit de aanvangsperiode is nog weinig vergelijkingsmateriaal voorhanden. Factoren zoals stedenbouwkundige ingrepen, de vernieuwingen eigen aan gebouwen met een commerciële functie en aanpassingen volgend op het oorspronkelijke functieverlies, hebben de verdwijning van vele vroege voorbeelden in de hand gewerkt.

Het parallellisme met de ontwikkeling van de winkelar-chitectuur verdient hier alle aandacht (40). Het open-

Eind-19de-eeuwse neoclassicistische houten cafépui op arduinen sokkel. 'Café Sint-Hubert'. Kortrijksepoortstraat 120, Gent

werken van de pui is een principe dat ook in de cafébouw werd doorgevoerd. Heel eigen aan dit publieke dranklokaal is de aanwending van een aaneensluitende rij houten vensterdeurpanelen om de pui-opening af te sluiten. Ook afzonderlijke vensterdeuren naast de eigenlijke toegangsdeur werden courant aangebracht. Dit fenomeen houdt mogelijk verband met de terrasbouw die bij vroegere koffiehuisen voorkwam. In 1823 had het Gentse koffiehuis 'Le Grand café' al een terras dat toendertijd werd beschreven als „... eene groote ronde houten tent, waarin men, bij warm weder en als het regent kan gaan zitten” (41). Aan de kust en in sommige toeristische pleisterplaatsen bood de aaneenschakeling van terrassen en gevelbrede, glazen luifels een heel aparte aanblik. De gedecoreerde houten pui-omlijsting, een concept dat meer dan een halve eeuw toonaangevend was in de winkelpuimode, werd ook in de cafébouw geïntroduceerd. Hier zijn de gelijkenissen zelfs zo groot dat een verwisseling van beide commerciële functies frequent heeft plaatsgevonden. De grote ramen van de cafépui beoogden op de eerste plaats een maximale belichting van de dikwijls diepe en lange gelagzaal in de smalle huispercelen van de stad. Zij boden het cliënteel tegelijkertijd een ruim uitzicht op wat zich buiten het dranklokaal afspeelde.

Volledig opengewerkte houten cafépui uit het eind van de 19de eeuw, met smeedijzeren arm voor uithangbord. Hoedenmakersstraat 26-28, Brussel

Bij voorkeur werden cafés op hoekpercelen gebouwd, waardoor ze maximaal de aandacht trokken en een nog ruimer uitzicht gaven. De hoekafschuining met een toegangsdeur was vrij klassiek, ook internationaal. Voor de rest verschilde het hoekcafé omzeggens in niets van de omgevende burger- of dorpshuizen. Bij de aanleg van nieuwe stadswijken, dikwijls met monotoon karakter door de eenheidsbebouwing, en bij de bebouwingsverdichting van dorpskernen na de ontsluiting van het platteland, was de keuze van hoekcafés voor de hand liggend. Het hoekhuis raakte zo sterk geïdentificeerd met de caféfunctie dat — omwille van de herkenbaarheid — ook in niet-geurbaniseerde omgevingen cafés van dit type werden gebouwd. De volledig afgeschuinde, afgeronde of uitgebouwde hoek met cafépui, werd meer dan eens in het totaalconcept van het gebouw geïntegreerd tot merkelijke beeldbepalende hoekconstructies. Daarbij werd gewoonlijk aangeknoopt bij de gangbare stijlrichtingen uit de architectuur. Naast realisaties met een vormentaal ontleend aan het gamma van neostijlen en de moderne bouwstijlen van de 20ste eeuw, ontstonden er qua vorm unieke, in het oog springende constructies die alle banden met de modale woningbouw losgooiden.

Typisch stationscafé met vensterdeuren op de begane grond. Café 'Post-hotel' (1887). Stationsplein 11, Wetteren (foto D. Stengée)

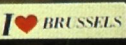
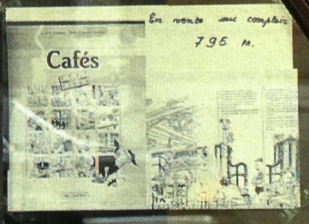

21

FALSTAFF

F
A
L
S
T
A
F
F
F
A
L
S
T
A
F
F

Van herkenningsteken tot publiciteit

Een van de voorschriften die het de overheid mogelijk maakte toezicht te houden op het herbergbedrijf was de verplichting tot het aanbrengen van een uithangteken. Een van de oudste en bekendste uithangtekens was trouwens de krans van wijngaardbladeren die reeds in de Romeinse tijd uithing bij wijnhuizen en in onze gewesten als herkenningsteken voor herbergen werd overgenomen.

Naast de krans waren eveneens een bundel groene twijgen, twee pinten of een kruik in zwang, een gebruik dat minstens vanaf de 17de eeuw bij wet voorgeschreven was (42).

Sinds de late middeleeuwen werden uithangborden en -tekens in de stad ook ingeroepen om de huizen van elkaar te onderscheiden en de beroepsbedrijvigheid kenbaar te maken. Ook voor enkele andere types handelshuizen en beroepen waarvoor het gezag controle nodig achtte, werd het uithangteken verplichtend gemaakt.

Het opvallend heraldisch karakter van deze uithangtekens is wellicht afkomstig van de wapentekens en schilden die ridders en heren bij hun verblijven plaatsten als herkenningsteken. De herbergen met enig aanzien werden meestal genoemd naar hun uithangbord. De kleine herbergen, vooral op het platteland, bleven — bij gebrek aan een uithangbord — langere tijd de goedkopere traditionele herkenningstekens hanteren. In afgelegen landsgedeelten zijn nog omstreeks 1900 uitvloeisels waargenomen van de vroegere krans en 'mey' in de vorm van groen blijvende takken aan de voorgevel (43).

De illustratieve uithangborden en later de gevelstenen gingen de gevelborden en -opschriften vooraf. Deze traditie leeft nog steeds voort in het algemene gebruik van een cafénaam en het aanbrengen van biermerkcreclame.

Tot vandaag blijven gewone buurtcafés gevelopschriften en andere publiciteitsmiddelen hanteren als identificatie-tekens. Met wat lichtreclame of andere materialen kan trouwens elke woonhuisgevel zonder verbouwingen tot een aanvaardbaar café omgevormd worden.

Vorige pagina: détail uit de cafépui van de 'Falstaff', terecht beschouwd als één van de mooiste cafés te Brussel. Art-nouveaurealisatie van E. Houbion, medewerker van V. Horta (1903 met latere uitbreidingen). Henry Mausstraat 17-23, Brussel (foto D. Stengée)

Niet-conventionele gelagzaal in een stijlvol 'maison-de-rendez-vous' uit 1937. De aparte ruimtecreatie met omlopende gaanderij, de lange gebogen bar, de indirecte verlichting, de chroom en ook de originele gebogen zeteltjes zijn typisch voor de 'nieuwe zakelijkheid'. L'Archiduc. A. Dansaertstraat 6, Brussel (foto D. Stengée)

Modernistisch hoekcafé uit de periode 1930-1940. Afgerond glasraam met man en vrouw die drank opdienen en opschrift: 'Jacobs Bieren / Café Nova'. Koolstraat 72, Mechelen

Baksteen- en betonbouw in art-decostijl voor de horeca-infrastructuur aan de Westkust. 'Taverne La Terrasse'. Nieuwpoortlaan 1-3, Nieuwpoort

Uiteraard zijn de verworvenheden van de reclame in de horecasector en in de winkelarchitectuur vrijwel dezelfde. Wel bleven de eenvoudige en traditionele geschilderde gevelopschriften in de horeca langer en algemener standhouden. De beglazing van vensters en toegangsdeuren werden publicitair benut: op de vensters werden niet enkel de cafénaam geschilderd, maar ook specifieke tekens zoals twee gekruiste biljartkeus en drie biljartballen ter aanduiding van de aanwezigheid van een biljart (44). De naam verscheen ook soms verwerkt in de gekleurde glas-in-loodramen van de bovenlichten, in de art nouveau en de art deco gecombineerd met eigen florale en geometrische motieven. Steeds zeldzamer wordt de in situ bewaarde, gezandstraalde beglazing van de deuren waarop de cafénaam, dikwijls ook figuratief, werd afgebeeld.

In het begin van deze eeuw verschenen aan de cafégevels afneembare en duurzamere publiciteitspanelen, met merkreclame voor dranken, eerst in achter-glas-beschijdering, later ook in de vorm van geëmailleerde reclameplakkaten. De enorme diversiteit van deze biermerkreclame stond in verhouding tot het aantal brouwerijen. De huidige monopolistische biermerkreclame bij vernieuwde of nieuw ingerichte cafés vertoont een monotoon karakter, net als trouwens de door de brouwerijen geleverde geüniformiseerde caféinstallaties en meubelen. Dergelijke cafés vallen dan op de eerste plaats op door hun kwantiteit.

Uit dit korte en onvolledige overzicht en het erbij gepubliceerde illustratiemateriaal mag blijken dat Vlaanderen gelukkig nog een aantal architecturaal kwalitatieve

Marmeren art-decopui van architect L. Govaerts, met geometrisch vormenspel in de decoratieve glas-in-loodramen. 'Taverne L'Espérance', Finisterrastraat 1-3, Brussel (foto D. Stengée)

Als decoratiestijl komt de art nouveau het sterkst aan bod in de caféinrichting van de 'Falstaff': vooral de glas-in-loodramen en het houtwerk met compartimentverdeling zijn bepalend voor de sfeer. Henry Mausstraat 17-23, Brussel (foto D. Stengée)

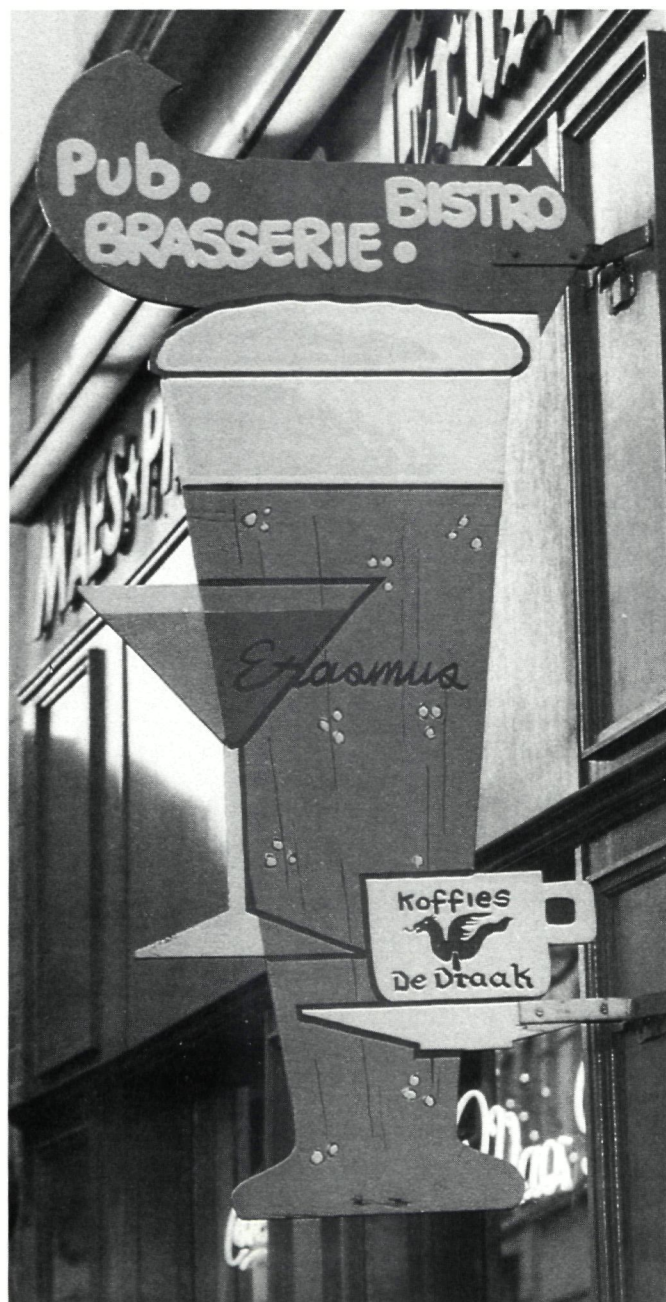
cafés en stijlvolle caféinterieurs rijk is. Het is wel de hoogste tijd om het café, met zijn onvervangbare sociaal-economische rol, op zijn werkelijke monument-waarde te schatten. Met het jongste decreet op de monumenten en stads- en dorpgezichten van 3 maart 1976, werd onder meer de socio-culturele waarde als criterium voor bescherming uitdrukkelijk geformuleerd, waarmee de hele complexiteit van herberg tot café zou kunnen worden gevat.

Met dank voor de medewerking bij het verzamelen van documentatie- en illustratiemateriaal over herbergen aan: Hilde Kennes, Greet Plomteux, Rita Steyaert en Linda Wylleman (inventaristeam Antwerpen), Chris De Maegd (inspecteur Brabant), Jo Braeken en Lydie Mondelaers (inventaristeam Brabant), Frieda Schlusmans (inventaris Limburg), Chris Bogaert en Kathleen Lanclus (inventaristeam Oost-Vlaanderen), Anne-Marie Delepiere, Martine Huys en Mimi Lion (inventaristeam West-Vlaanderen), Suzanne Van Aerschot (coördinatie inventarisatie bouwkundig erfgoed).

Bibliografie

- Alois Br., *Van het Bier*, in *Ons Heem*, jg. 24, nr. 5, 1970, p. 183-215.
- Arickx V., *Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779*, in *Verslagen en Mededelingen van de Leiegouw*, jg. 7, 1965, p. 5-30.
- Boekennoogen G.J., Van Lessen J.H., *Woordenboek der Nederlandse Taal*, 's Gravenhage/Leiden, 1916-1931
- Boesmans A., *Bieren en pintelieren* (tentoonstellingscatalogus), in *Bokrijke Berichten*, XX, Genk, 1983.
- Bogaert C., Lanclus K., Deseyn G., *Van winkelen en puien*, in *Monumenten en Landschappen*, jg. 2, nr. 1, 1982, p. 12-41.
- *Bouwen door de eeuwen heen*. Inventaris van het Cultuurbezit in Vlaanderen. Architectuur deel 1, Liège, 1971.
- *Bouwen door de eeuwen heen*. Inventaris van het Cultuurbezit in Vlaanderen. Architectuur dln 2n-10n, Gent, 1975-1985.
- *Cafés, bistrotts et compagnie*, (exposition CCI nr. 4), Paris, 1977.
- Cautereels L., *Landelijke herbergen in de provincie Antwerpen (I) - (5)*, Toerisme Provincie Antwerpen, jg. 20, nr. 6, 1974, p. 93-96; jg. 21, nr. 1, 1975, p. 9-12; nr. 2, 1975, p. 31-33; nr. 3, 1975, p. 49-52; jg. 22, nr. 1, 1976, p. 14-17.
- Cnops P., *De Brusselse herbergen in de tweede helft van de 18de eeuw*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. 62, nr. 4-5-6, 1979, p. 121-138.
- Coeck A., *Over de herbergen te Aarschot op het einde van de 19de eeuw en de eeuwwisseling*, Aarschot, s.d.
- Coninckx H., *Iets over koffiehuzen in Oud-Mechelen*, in *Mechlinia*, jg. 1, 1922, p. 166-169.
- *Das Wiener Kaffeehaus. Von den Anfängen bis zur Zwischenkriegszeit* (Katalog 66. Sonderausstellung), Wien, 1980.
- Dawyndt A., *De Veurnse Herbergen uit 't Jaar Twintig*, delen I-II, 1974-1975.
- De Ghelderode M., *Brouwers, Verbruikers en Herbergiers uit vroeger tijd*, in *Berichten der Gistings- en Dranknijverheid*, jg. 1, nr. 6-7, 1941, p. 70-71, 82-87.
- De Herdt R., *In en Om de Alambiek, Jenever- en Alcoholstokerijen* (tentoonstellingscatalogus), Gent, 1981.
- Delbaere J., *Hoe oud zijn de bierpompen?* in *Ons Heem*, jg. 26, nr. 6, Herbergnummer, 1972, p. 254.
- De Kock H., *Gids voor het Oude Turnhout en omgeving*, deel 1, stad Turnhout, Antwerpen/Haarlem, 1980, p. 275-276.
- De Maesschalck L.J., *Bouwen en inrichten van herbergen op het platteland*, in *Berichten der Gistings- en Dranknijverheid*, jg. 4, nr. 19, 1944, p. 134-137.
- De Potter F., Broeckaert J., *Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, eerste reeks, Arrondissement Gent, 8 delen, Gent, 1864-1870.
- Deseyn G., *Gids voor oud Gent*, Antwerpen/Weesp, 1984.
- De Vrieze L., *Een Wandelinksken in 't Ronde van Gent. Herinneringen en Schetsen*, deel 1, Gent, 1917.
- De Weijer F., *Op kroegentocht in Brussel*, in *Brabant*, nr. 5, 1979, p. 26-29.
- *Drinken in het verleden* (tentoonstellingscatalogus), Leuven, 1973.
- Durnez J., *Herbergen en Herbergleven te Asse*, Asse, 1963.

Kubistische architectuur met buisleuning en patrijspoorten ontleend aan de luxe-pakketboot Normandie, geconstrueerd in 1936 door architect L. Bruggeman (Oostduinkerke). Koninklijke Baan, Koksijde-Bad (foto P. Somers)

Wandelpier met tearoom-café en aquarama op het eindplatform. Gewapend betonconstructie in art-decostijl uit de jaren 1930: een architecturaal unicum voor de badsteden van het Europees continent. Pier, Blankenberge

- Fabius A.N.L., Van Biema E., *Reizen en pleisteren. Bijdragen tot de geschiedenis van het Hotel en Reiswezen*, Amsterdam, 1895.
- Florquin J., *Estaminet en stamkroeg*, in *Gazet van Antwerpen*, 10 april 1978, p. 7.
- Fortie L., Boerjan G., *100 jaar herbergen te Mariakerke*, Mariakerke, 1980.
- Harou A., *De herbergen*, in *Ons Volksleven*, jg. 2, 1899, p. 18-24, 80-81.
- Heins M., *Gand sa vie et ses institutions*, 3 delen, Gand, 1921-1923.
- *Herbergnummer*, in *Bijdragen tot de geschiedenis en folklore van Zulte*, jaarboek, 1983.
- *Herbergnummer*, in *Ons Heem*, jg. 26, nr. 6, 1972.
- Hermesdorf B.H.D., *De herberg in de Nederlanden. Een blik in de beschavingsgeschiedenis*, Assen, 1957.
- Huys P., *De herbergen te Deinze en omliggende in het jaar 1779*, in *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde*, jg. 46, 1979, p. 149-183.
- Jansen G.H., *De eeuwige kroeg. Hoofdstukken uit de geschiedenis van het openbaar lokaal*, Meppel, 1976.
- Kerckhaert N., *Oude Oostvlaamse herbergnamen*, Gent, 1976.
- Knaepen R., *Een der laatste oude Huizen aan het Lommels Markplein*, in *Het oude land van Loon*, 1973, p. 253-274.
- Kocken M., *Gids voor Oud Mechelen*, Antwerpen, 1981.
- Lahaye V., *Van Waalse en Vlaamse studentencafés te Leuven*, in *Brabantse Folklore*, nr. 215-216, 1977, p. 347-370.
- Lahaye V., *Volkscafés te Leuven*, in *Brabantse Folklore*, nr. 212, 1976, p. 387-401.
- Lindemans P., *Uit oude papieren. Beschrijving van oude herbergen*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. 35, 1952, p. 248.
- L.M.J., *Bierjaar 1986. Bier kan opkikker gebruiken*, in *Het Volk*, 1 februari 1986.
- Mussche A., *Het café. Een studie van de materiële objecten van 15 cafés (onuitgegeven verhandeling H.I.K.O. rijksuniversiteit Gent, academiejaar 1979-1980)*.
- Patroons W., *Bier*, Antwerpen, 1975.
- Praet S., *Cafébazen: alleen de slimmen overleven*, in *Vooruit*, 26 december 1985, p. 15-16.
- R.L., *De wapenen der brouwerij*, in *Berichten der Gistings- en Dranknijverheid*, jg. 4, nr. 1, 1944, p. 4.
- R.L., *Oude kuip met 'stuikmand'*, in *Berichten der Gistings- en Dranknijverheid*, jg. 2, nr. 31, 1942, p. 389.
- Ruys R., *De dorpsheer*, Dendermonde, 1978.
- Schiltmeijer J.R., *De gevelstenen spreken*, Amsterdam, s.d.
- Sleeks A., *Oude Oostendse afspanningen, danszalen, cafés-chantants*, Oostende, 1962.
- Soly H., *Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen*, in *Spiegel Historie*, jg. 18, nr. 10, Openbaar Vermaak, 1983, p. 569-577.
- Theys C., *Brusselse drank- en spijshuizen 125 jaar geleden*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. 32, nr. 3-4, 1949, p. 141-145.
- Theys C., *Herbergen en Brouwerijen*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. 17; 1934, p. 218-228.
- Van Balberghe J., *De Mechelse Bierhandel. Geschiedenis - Folklore - Dialekt*, Antwerpen, 1945.

- Van Biervliet A.T., *Herbergen onder het Brugse Vrije te Gits en omgeving in 1780*, in *Rollariensia*, jg. 4, 1972, p. 83-95.
- Van Den Heede U., *Oude herbergen te Deurle*, in *Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek VIII, Sint-Martens-Latem, 1978, p. 53-65.
- Van der Vijver C., *Wandelingen in en om Brussel benevens een uitstapje naar Gent en Brugge in den jare 1823*, Amsterdam, 1823.
- Van De Walle R., *De uithangtekens als spiegel van de volksaard. Inleiding tot een volkskundige enquête*, in *Ons Heem*, jg. 26, nr. 6, Herbergnummer, 1972, p. 235-241.
- Van Haver J., *De herberg in het volksleven*, in *Volkskunde in Vlaanderen*, Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1985, p. 165-169.
- Van Hove H., *Tien eeuwen Bier*, in *Weekend Knack*, nr. 10, 1986, p. 46-50.
- Van Isacker K., *Mijn land in de kering 1830-1980*, Deel 1, Antwerpen/Amsterdam, 1978.
- Van Lennep J., Ter Gouw J., *De uithangtekens in verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd*, 4 delen, Leiden, 1867-1868.
- Van Lierde G., *België: Bierkoninkrijk*, in *Gazet van Antwerpen*, *Achterkrant*, 23 mei 1986, p. 34.
- Van Uytven R., *De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tot de XVIIIde eeuw (tentoonstellingscatalogus)*, in *Drinken in het verleden*, Leuven, 1973.
- Verstappen J., *Het bier in het volksleven*, Brugge, 1977.
- Viane C., *Le guichet des cafés-brasseries*, in *Le Folklore Brabançon*, jg. 10, nr. 58-59, 1931, p. 343.
- *Volkse ontspanning uit en thuis in de 19de en 20ste eeuw (tentoonstellingscatalogus Kredietbank)*, Brussel, 1980.
- Weyns J., *Over herbergen*, in *Ons Heem*, jg. 26, nr. 6, Herbergnummer, 1972, p. 220-234.
- Weyns J., *Afspanning 'In Sint-Gummarus' uit Lier*, in *Bokrijks Berichten*, Lier, 1958.

Voetnoten

- (1) Praet S., *op. cit.*, p. 15
- (2) Van Uytven R., *op. cit.*, p. 34-35
- (3) Van Balberghe J., *op. cit.*, p. 24
- (4) R.L., *op. cit.*; Harou A., *op. cit.*, p. 19
- (5) Cnops P., *op. cit.*, p. 127-130
- (6) Theys C., *op. cit.*, p. 223
- (7) E.E., *Oude herbergen*, in *Berichten der Gistings- en Dranknijverheid*, jg. 2, nr. 28, 1942, p. 353
- (8) Hermesdorf B.H.D., *op. cit.*, p. 32
- (9) Viane C., *op. cit.*
- (10) Hermesdorf B.H.D., *op. cit.*, p. 267
- (11) Huys P., *op. cit.*, p. 151
- (12) Arickx V., *op. cit.*, p. 8-15
- (13) Volgens De Potter F., Broeckaert J., *op. cit.*, deel 1, Afsnee, p. 26, werd de vierschaar van de heerlijkheid Overmeers van de Gentse Sint-Pietersabdij in 1617 geïnstalleerd in een daartoe nieuw gebouwde herberg
- (14) Van Lennep J., Ter Gouw J., *op. cit.*, deel 1, p. 129-130

M&L BINNENKRANT

EEN JOURNAAL MET RECENTE INFORMATIE
OVER DE MONUMENTEN- & LANDSCHAPSZORG IN VLAANDEREN EN BRUSSEL

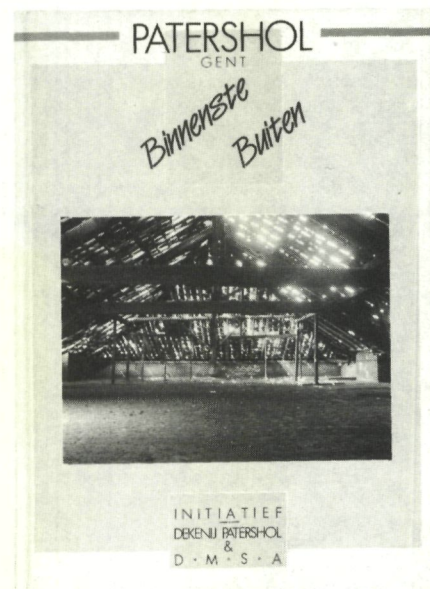
Inhoud nr. 28 / Bijlage bij M&L 6/1 – Januari-Februari 1987

Literatuur	2
B.M.L.-activiteiten	5
Principiële beloften van toelage	11
Buitenkrant	12
Tentoonstellingen	14

LITERATUUR

Patershol Binnenste Buiten

Wat er in oude stadsbuurten achter schijnbaar onopvallende gevels schuilt, is op zijn minst gezegd verbazingwekkend en tevens verheugend. Historische monumenten zijn dan toch meer dan fraai opgepoetste gevelrijen tot vermaak van de geveltoerist.

Deze catalogus, die eerder werd opgevat als een mooi kijkboek met commentaar, is een uitloper van twee tentoonstellingen over dit onderwerp, georganiseerd op initiatief van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie van de Stad Gent, de dekenij Patershol en het Informatiecentrum Stadsvernieuwing.

Naast een kleine opname van de buitengevel biedt het boek enkele gezichten van het interieur, markante details ingegrepen. Elk huis wordt kort in tijd en stijl gesitueerd. Ook de interieurs worden boeiend in de teksten verwerkt, zodat het leesbaar is voor een groot publiek. Waar het merendeel van de eigenaars of bewoners gelukkig respect tonen voor de authenticiteit en de instandhouding van hun interieurs, zijn het verval en de bewuste verwaarlozing van sommige waardevolle panden toch schrijnend te noemen. Moge dit boek een bijdrage zijn om deze monumenten te revaloriseren en in hun authenticiteit te bewaren.

Het boek is verkrijgbaar in het Informatiecentrum Stadsvernieuwing in het Hotel D'Haene-Steenhuysse, Veldstraat 55, 9000 Gent.

Prijs: 595,-fr.
M. Buyle

Over ruïnes en monumenten, in Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, 1986, 4de aflevering

Op 4 december stelde Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen (OKV) aan de pers zijn vierde nummer voor van 1986: over ruïnes en monumenten.

Het thema zit in een 'totaalpakket'. Naast de gebruikelijk goed geïllustreerde aflevering, waar steeds de radio-uitzendingen op BRT 3 op inpikken, loopt er deze keer parallel een tentoonstelling — bij de vorige aflevering (meubelobject-kunst) was dit ook het geval — en worden excursies georganiseerd. Maar eerst iets meer over de inhoud van deze jongste aflevering zelf.

Bedoeling van dit nummer is de OKV-lezers kennis te laten maken met de monumentenzorg en de problemen die erom bestaan. Dus wordt eerst het begrip monument afgetast, en worden de vragen behandeld: wat en hoe bewaren, of monumentenzorg een dure zaak is, hoe de bescherming verloopt, en tenslotte, hoe en wanneer te restaureren. Deze theoretische benadering wordt vervolgens aan de hand van voorbeelden uit de praktijk geïllustreerd, waarbij gestreefd wordt naar een chronologische, typologische en geografische spreiding, zoals op p. 134 geëxpliciteerd wordt. De heirweg Cassel-Tongeren wordt als cultuurlandschappelijk ruïne-monument besproken. De lijdensweg van de oude Kerk van Ettelgem: van monument naar ruïne, wordt uit de doeken gedaan. Het probleem van het Caermersklooster in het Patershol in Gent en de restauratie van de infirmerie (de zetel

van het secretariaat van OKV) komen vervolgens aan bod. Het vierde artikel buigt zich over de ruïne van de industriële maatschappij, en in het laatste artikel worden de Brialmontversterkingen in Antwerpen en hun specifieke problematiek benaderd. Wat de voorbeelden betreft is aan de uitgangspunten 'chronologie' en 'typologie' vrij goed beantwoord; maar geografisch ontbreekt Brabant. Nochtans zijn er daar, zoals elders in Vlaanderen, voorbeelden te over om de uiteenlopende aspecten van de monumentenzorg te illustreren.

Op het eerste deel van de aflevering, het theoretische luik, valt één en ander aan te merken. Er schort iets aan de titel, in relatie dan met het gebrachte verhaal. 'Over ruïnes en monumenten', heet het. Over monumenten wordt het belangrijkste wel gezegd. Maar over ruïnes? Er wordt geen definitie gegeven, geen begripsomschrijving, geen inhoud, geen betekenis. Wanneer is een gebouw een ruïne, wanneer niet? Op welk moment van de vergankelijkheid, van het teloorgaan van een bouwwerk (en een gebouw rechtzichten impliceert een voortdurend gevecht daartegen) treedt 'the point of no return' — de ruïne aanvaard — in? Wat hebben monument en ruïne gemeenschappelijk, en wat is hun eventueel fundamenteel verschil (in verschijningsvorm, materialiteit en betekenis)? Deze vragen stellen (en er zijn er nog meer), ze onderzoeken en ze pogen te beantwoorden is weliswaar geen gemakkelijke opgave, maar hier is niet eens een eerste poging gewaagd. Erger nog: het probleem, de complexe relatie ruïne-monument, is niet als dusdanig er-

De oude Kerk van Ettelgem : van monument naar ruïne (foto OKV).

kend. Dit verklaart wellicht dat op p. 123 'ruïnes' gelijkgeschakeld worden met 'storende littekens'. Men heeft het dan blijkbaar over panden in slechte toestand. Begripsverwarring dus.

En dat terwijl de persmap vertelt dat men de lezers kennis wil laten maken met monumentenzorg en de problemen die errond bestaan...

Op het voorlichtingsvlak schort nog wel meer. In de materie geïnteresseerde lezers had men op zijn minst kunnen doorverwijzen naar de verschillende instanties (Vlaamse Gemeenschap, provincies, gemeenten) die zich meer specifiek met de monumentenzorg bezighouden, en naar de respectieve voorlichtingsbrochures. En dan is er nog de foutieve of onvolledige informatie. Op p. 132 lees ik dat voor dringende instandhoudingswerken de maximale subsidie 600.000,-fr. bedraagt. Dit is onjuist. Dit is het aandeel van de Vlaamse Gemeenschap in de subsidie, dat afhankelijk van het eigendomsstatuut van het monument en van het belastbaar inkomen van de particuliere eigenaar, 40 tot 60% kan belopen. Ook de provincie en de gemeente moeten in de subsidie bijdragen. In de meeste gevallen is de subsidie dus heel wat hoger dan die 600.000,-fr. Bovendien is met de spoedprocedure sedert de omzendbrief van 27 maart 1985 ook vooronderzoek, grondonderzoek, pré-restauratie... mogelijk en niet alleen dringende instandhoudingswerken. Over de fiscale aftrekbaarheid van investeringen in beschermde monumenten wordt niets gezegd, terwijl dit toch voor de monumentenzorg, en vooral voor de particuliere eigenaar, een erg gunstige maatregel is. Bij de samenstelling van dit OKV-nummer ontbrak blijkbaar een duidelijke aflijning van het behandelde thema. Wellicht was het beter geweest alleen monumenten of alleen ruïnes te behandelen; beide items zijn in se interessant genoeg.

C. De Maegd

Abonneren op OKV kan mits overschrijving van 600,-fr. (of 850,-fr. met opbergband) op nummer 220-0722400-77, met vermelding 'abonnement 1987'.

De thema's die in deze vijftiengste jaargang behandeld zullen worden, zijn: De Kunstenaar en zijn atelier; Visuele poëzie en poëtische schilderkunst; Europa 1987; Oostenrijk en de Architectuur van het Interbellum.

Provinciaal Natuurcentrum Rekem,
Alden-Biesen - Landschapswandeling,
Lanaken-Rekem, 1986

De sector Cultuurconservering van het Limburgs Provinciaal Natuurcentrum Rekem heeft zopas een hernieuwde en vervulde versie van de uit 1982 daterende brochure: 'Alden Biesen, Landschapswandeling', uitgebracht in een handig pocketformaat.

LANDSCHAPSWANDELING

Op een overzichtelijke wijze worden bodem en reliëf, het Kasteelpark met onder andere een beschrijving van de monumenten in het park, de Engelse tuin en de beheersproblematiek van het park; het landgebruik met onder andere aandacht voor de ruilverkavelingen van Waltwilder en Rijkhoven; het biologisch milieu met onder meer items als De flora in het park, stinseplanten en natuur op de muur behandeld.

Deze wandelgids is voorzien van een wandelkaart met twee routes van respectievelijk 3,5 km (1,5 à 2 uur) en een verkorte tour van 2,5 km (1 uur) en een beknopte literatuurlijst van werken die in het Provinciaal Natuurcentrum Rekem ter inzage liggen.

Voor insiders storend in de brochure is het gemak waarmee de auteurs, slechts gewapend met Pannekoek & Schipper, Tuinen, deel I: ontwerpen, 1979 en Thacker, Tuinen door de eeuwen heen, 1979 en aan de hand van enkele foto's van omstreken de eeuwwisseling, menen te kunnen besluiten het met de jaren 'verwilderd' en 'gesloten' parklandschap te moeten 'open maken' en bosbouwkundig of tuinbouwkundig te gaan onderhouden. Momenteel zijn de kennis en de inzichten betreffende de morfologie van de eind 18de-eeuwse-begin 19de-eeuwse parkbossen in de Nederlanden nog te vaag om voor belangrijke sites als Alden Biesen al te lichtvaardig met de relict-functie om te springen en voorbarige besluiten inzake beheer te nemen. De biologische rijkdom (de refugiumfunctie) van het parkbos wordt wel terdege onderkend. Toch vallen de eerder zeldzame Eenbes (Paris quadrifolia L.) en de adventieve Ruwe Smeerwortel (Symphytum asperum Lepechin) die sinds het begin van de 19de eeuw als voederge-

was gekweekt werd, in de opsomming van merkwaardige plantesoorten uit de boot.

Terecht stellen de auteurs dat beide functies op evenwaardige wijze aan bod laten komen 'voorwaar geen gemakkelijke opdracht' (sic) is. Ondanks enkele — voor de doorsnee lezer onbeduidende — onnauwkeurigheden in de tekst en de soms gebrekkige ondertiteling en datering van het fotomateriaal is deze brochure zonder meer een waardevolle handleiding bij een bezoek aan Alden Biesen en zijn omgeving.

Deze wandelbrochure werd samengesteld door het Provinciaal Natuurcentrum Rekem, Sector Cultuurconservering onder de redactie van ir. J. Geusens en kan telefonisch (011/71.44.44) of schriftelijk besteld worden bij het Provinciaal Natuurcentrum, Populierenlaan 30, 3620 Lanaken-Rekem.
Herman Van den Bossche

Stephane Godfroid e.a., Muziek-instrumentenbouw te Geraardsbergen van de 15de eeuw tot heden, 1986.

In opdracht van de Stedelijke Culturele Raad van Geraardsbergen houdt een werkgroep onder leiding van musicoloog Stephane Godfroid zich sedert enige tijd bezig met het documenteren en bestuderen van de muziekinstrumentenbouw in Geraardsbergen.

Dit alles is thans uitgemond in een fraaie publikatie. Men zou op het eerste gezicht niet verwachten dat een kleine Zuidoostvlaamse stad als Geraardsbergen enige betekenis kon hebben in de geschiedenis van de muziekinstrumentenbouw. Alleen de naam van orgelbouwer Anneessens is buiten de Oostvlaamse grenzen bekend (en dan nog mede door het feit dat deze firma tot voor enkele jaren nog actief was); ook de naam Hooghhuys ligt regionaal nog in veler mond (tenminste als makers van draaiorgels. Thans is met deze publikatie bewezen dat Geraardsbergen niet enkel een traditionele stad was van kantwerkers, sigarenmakers, luciferfabrieken en brouwerijen.

Het spreekt vanzelf dat orgelbouwer Charles Anneessens en talrijke leden van de Hooghuys-familie uitvoerig aan bod komen in deze studie. Hoewel er over Charles Anneessens de laatste jaren wel een en ander gepubliceerd is, worden in dit hoofdstuk toch veel historische en betrouwbare gegevens geboden. Hetzelfde geldt — en nog in grotere mate — voor de hoofdstukken over de Hooghuys-familie. Stephane Godfroid kon hier weliswaar putten uit een stevig basisdocument, namelijk zijn eigen licentiaatsthesis.

Een tweede categorie namen die elk een hoofdstukje toebedeeld kregen, is van groter belang voor de geschiedenis van de instrumentenbouw, alleen omwille van het simpele feit dat er nagenoeg niets over gepubliceerd was. Het is dan ook op het historisch vlak dat het belang van deze publikatie ligt.

Men hoeft er geen technische of stilistische informatie over instrumentenbouw in te zoeken (op een enkele uitzondering na), maar dat was dan ook niet de eerste doelstelling van de auteur, zoals hij trouwens vooraf toelicht: het accent ligt op biografie, werklijsten en bibliografie.

Het boek behandelt uiteraard alle genres van instrumentenbouw: kerkorgels, harmoniums, piano's, automatische instrumenten (hoofdzakelijk draaiorgels en piano's), één bouwer van houten blaasinstrumenten, één van tokkel- en blaasinstrumenten en één van harpen; er wordt ook nog aandacht besteed aan een amusementsfanfare en een (vermoedelijk 16de-eeuwse) klokkengietterij.

Qua druk en lay-out is het boek onberispelijk en zeer verzorgd. Op het gevaar af in haarkloverij te vervallen, signaleren we qua inhoud de enkele kleine onvolkomenheden die we noteerden na een eerste vluchtig doorlezen:

Bij de werklijst Anneessens:

— Antwerpen, Sint-Jan-Baptist slaat op Borgerhout, Sint-Jan (1895, nieuw orgel);
— Gent, Jezuïeten is hetzelfde als het elders nogmaals voorkomende Gent, Sint-Barbara;

— Leuven, Lemmensinstituut moet zijn Mechelen, Lemmensinstituut (zoals verder nogmaals vermeld wordt)

Bij de werklijst E. Mahauden zijn niet vermeld:

— Gent, Sint-Vincentius (1933, nieuw orgel)

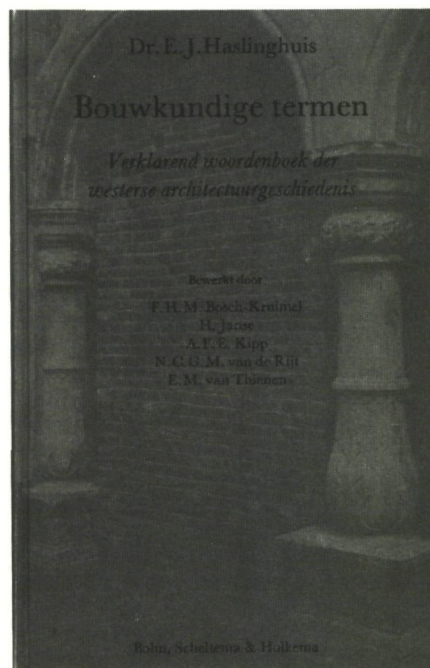
— Gent, oud begijnhof (wijzigingen).

Het boek wordt afgerond met een persoonsnamenregister; het aangekondigde plaatnamenregister konden we niet terugvinden.

Besteladres: Culturele Raad, p.a. Sint-Adriaansabdij, Abdijstraat 10, 9500 Geeraardsbergen.

P. Roose

E.J. Haslinghuis, Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis, 1986.

De reeds lang verwachte herwerkte uitgave van Haslinghuis' woordenboek is van de pers. De eerste uitgave dateerde uit 1953 en kende enkele ongewijzigde herdrukken. De verdiensten van het unieke woordenboek hoeven niet onderlijnd te worden: de beduimelde exemplaren op de provinciale directies van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen getuigen van het intensieve gebruik van dit standaardwerk. Ieder die met architectuurbeschrijving bezig is, en dat is dus elke monumentenzorger, grijpt automatisch naar zijn 'Haslinghuis'. De auteur is een begrip geworden. Af en toe was het zoeken wat omslachtig, men wist dat de juiste term erin te vinden was, maar onder welk trefwoord was dikwijls de vraag. De verzameltekeningen dwongen steeds tot een heen en weer bladeren in het boek.

Een herwerkte uitgave — ook al omdat het woordenboek niet meer te krijgen was — is dus meer dan welkom. De bewerking, waar niet minder dan zeven jaar aan gewerkt werd, stond onder redactie van een commissie kunsthistorici (Bosch-Kruimel en Kipp), architecten (van de Rijt en van Thienen) en een bouwhistoricus (Janse) van de Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Uit Vlaanderen werden door mevrouw Dambre-Van Tyghem en de heren Devliegher, Driesen en wijlen Weyns gegevens verstrekt.

Bij de bewerking is Haslinghuis' hoofdopzet onveranderd gebleven: een omschrijving van termen in alfabetische volgorde, met beknopte historische evolutie waar dit gezien de aard van de term voor de hand ligt, en aansluitend een bibliografie.

Toch is er heel wat gewijzigd en aangevuld. Waar Haslinghuis het beginpunt van zijn woordenboek bij de vroeg-christelijke kunst zag, worden nu ook de termen uit de Griekse en Romeinse bouwkunst opgenomen. Ook moderne begrippen in de bouwkunst, dus uit de 19de en onze eeuw, komen er nu in voor. Andere uitbreidingen liggen op het terrein van de molenzorg en van de militaire bouwkunst. Ten slotte zijn de namen van oude gereedschappen opgenomen, meestal met tekeningen geïllustreerd, wat meteen ook een vorm van bewaring betekent. Door het in onbruik geraken van dat gereedschap dreigt immers ook de woordenschat verloren te gaan.

Een laatste uiterst interessante aanvulling is de opname van oude termen uit geschreven bronnen. De afdeling Bouwkundig Onderzoek en Dokumentatie van de Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg verzamelde 1700 van deze termen, die in dit woordenboek zijn opgenomen. Men krijgt telkens de oudste jaarvermelding, de plaats en het gebouw waarop de term betrekking heeft. Al deze aanvullingen en uitbreidingen zorgen ervoor dat de ruim 2000 woorden van de eerste uitgave tot ca. 3700 werden vermeerderd. Ook het aantal illustraties, in de vorm van tekeningen, is aanzienlijk uitgebreid. Ze verduidelijken de woordomschrijvingen. Het aantal verwijzingen is eveneens opgedreven, zodat het zoekwerk gemakkelijker geworden is.

Achteraan is een viertalig glossarium opgenomen: Nederlands, Engels, Frans, Duits, aangevuld met een Engels-Nederlandse woordenlijst, een Frans-Nederlands en een Duist-Nederlandse. Vertaalproblemen zullen dus dankzij deze uitgave aanzienlijk verminderen.

Jammer vinden wij dat de bibliografie (zowel de algemene literatuur als de bij de termen opgenomen verwijzingen) van de eerste uitgave niet meer voorkomt in de bewerkte versie. Slechts de bibliografie van na ca. 1930 is opgenomen. Voor die van vóór 1930 wordt simpelweg verwezen naar de eerste uitgave. Een handicap voor wie die eerste uitgave dus niet bezit.

Verder moet nog opgemerkt dat voor wat Vlaanderen, of België, betreft, bij (toevallige) steekproeven, een aantal leemten worden vastgesteld, zowel in de opname van termen en in de bibliografie als in de oude termen uit geschreven bronnen. Bijvoorbeeld: 'kaleien' komt niet in het woordenboek voor, evenmin 'traditionele bak- en zandsteenstijl', toch een begrip in onze architectuurgeschiedenis; onder 'muizetand' (p. 254) wordt wel meegedeeld dat het een zeer geliefde versiering in de renaissance is, maar niet dat het een traditionele gevelafwerking is in de Zuidelijke Nederlanden; bij 'belfort' (p. 48) wordt wel een tekening van het Brugse belfort als illustratie gebruikt, maar in de bibliografie ervan ontbreekt zowel L. Danlieux' artikel *Opkomst en bloei van de belforten, hun betekenis*, verschenen in *West-*

Vlaanderen, 1962 als het meer recentere *Brugge, Belfort en Beiaard* (1984); bij het 'aanbesteden' is M.A. Flamme et al., *Praktische commentaar bij de reglementering van de overheidsopdrachten*, een standaardwerk voor België, niet opgenomen; de oude term 'beworp' (ontwerptekening) (1448, Leuven, stadhuis) is niet vermeld, 'bewerpen' echter wel maar zonder geografische of tijdsaanwijding. Natuurlijk is het zo dat in Nederland het bouwhistorisch onderzoek, het archivalisch onderzoek van bouwtekeningen, de publikaties daarrond en de centralisatie van deze gegevens in de

afdeling Bouwkundig Onderzoek en Documentatie van de Rijksdienst al langer dan vandaag van start is gegaan. Voor Vlaanderen ontbreekt dit, en waar zouden de bewerkers van Haslinghuis woordenboek trouwens terecht kunnen dan bij de enkele eminente kunsthistorici die ze hebben geraadpleegd? Op het Bestuur voor Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap is de kennis van de inspecteurs helemaal niet of onvoldoende in geschrift of publikatie vastgelegd, laat staan dat er van een centralisatie van gegevens sprake is.

Deze kritiek slaat dus veeleer op onszelf dan wel op de samenstellers van de 'nieuwe Haslinghuis'. Hun kan alleen dank verschuldigd zijn.

E.J. Haslinghuis, Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis. Bewerkt door F.H.M. Bosch-Kruimel, H. Janse, A.F.E. Kipp, N.C.G.M. Van de Rijt, E.M. Van Thienen, Utrecht; Antwerpen: Bohn, Scheltema en Holkema, 1986. 521 p., ill., 24 cm - ISBN 90-3130545-6; prijs ± 1800,-bfr.
C. De Maegd

B.M.L.-ACTIVITEITEN

Dienstreis naar Bayern (BRD)
(29 september tot 11 oktober 1986)
in het kader van het Duits-Belgisch
Cultureel Akkoord

In het kader van onze activiteit bij het Bestuur voor Monumenten en Landschappen als inspecteurs interieur en roerend kunstbezit, waren wij twee weken te gast bij de Restaurierungswerkstätten van het Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege (de restauratie-ateliers van de Beierse dienst voor Monumentenzorg). Het programma omvatte allereerst een kennismaking met de werking en de organisatie van de dienst, aangevuld met werkbezoeken aan de ateliers en aan restauratiewerven in de verschillende stadia van vooronderzoek, uitvoering en afwerking.

De taak van de Restaurierungswerkstätten is de opleiding van vakbekwame restaurateurs in de diverse specialiteiten, de uitvoering van zeer belangrijke werken, het op punt stellen van de methodiek en de uitvoeringsmethode van de restauratie van kunstobjecten met specifieke technische problemen. Verder staan ze in voor documentatie, voor het verlenen van advies en het begeleiden van restauraties van beschermde monumenten. De meeste ateliers zijn gevestigd in München, waar ook de overige diensten van het Landesamt hun hoofdbestuur hebben. Wegens de uitgestrektheid van het gebied zijn enkele buitendiensten uitgebouwd, o.a. in het Schloss Seehof bij Bamberg, waar onderzoeks- en uitvoeringsateliers voor steen- en textielconservering gevestigd zijn.

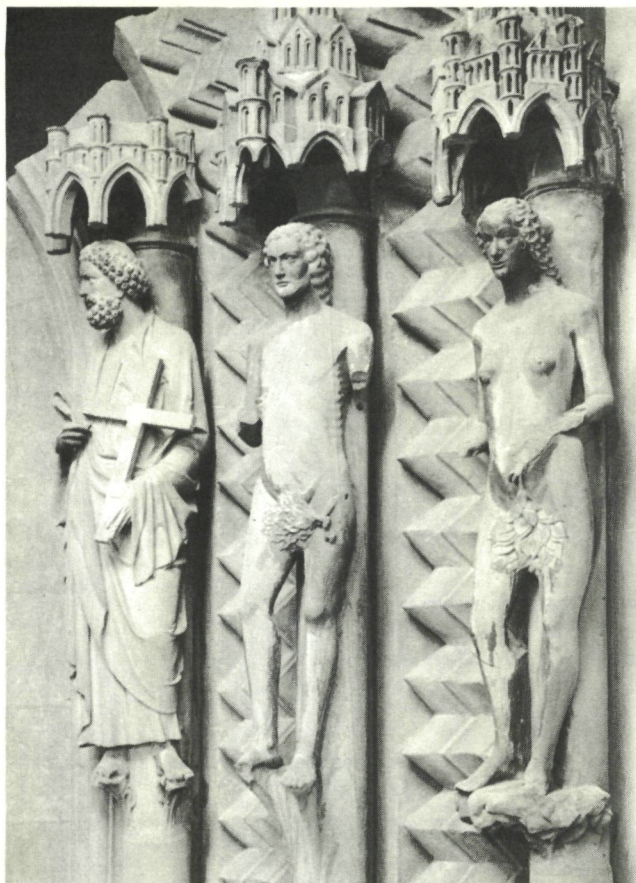
Over de methodes van vooronderzoek werden we uitgebreid ingelicht in de barokke Wieskirche (1746-1749), het hoofdwerk van Dominikus Zimmermann, met een ongelooflijke rijkdom aan inte-

Die Wieskirche.

Een dergelijk interieur stelt hoge eisen van vakmanschap en technisch inzicht aan de restaurateurs.

Bamberg, Dom, Adamspoort

Na lange discussie werden deze beelden voorlopig binnen geplaatst.

Münster, Frauenchiemsee.

Voorbeeldig onderhouden interieur met onderdelen uit diverse periodes.

rieurdecoratie en meubilair. Het Landesamt maakt hier een doorgedreven studie van de opeenvolgende pleister- en afwerkingslagen, van de gebruikte polychromie- en verftechnieken, van de huidige bewaringstoestand en de vroegere restauratie-ingrepen. Dit geheel wordt tevens geruggesteund door archivalisch en kunsthistorisch onderzoek en een fotografische documentatie. Aan de hand hiervan worden de restauratie-opties en -technieken voorgesteld.

Een vooronderzoek in het beginstadium zagen we in de Sint-Emmeram in Regensburg, waar proefvensters gemaakt waren in de omgeving van het koor en de crypte, om sporen terug te vinden van de oude afwerking.

Van enkele deelobjecten woonden we de werkvergaderingen bij: de geplande restauratie van het gotische Tucheraltaar (1440) uit de Frauenkirche te Nürnberg en de behandeling van een uitgebreide Calvariegroep in gepolychromeerd hout van Christoph Rodt uit de kerk van Neuberg. Ook werd ingegaan op het nog steeds onopgeloste probleem van steenconservering in open lucht, zoals het door erosie en vervuiling erg verweerde Fürstenportaal van de Dom van Bamberg, waarover reeds ja-

renlang met binnen- en buitenlandse specialisten wordt gediscussieerd. In verband hiermee en ook op de andere terreinen van conservatie en restauratie merken wij steeds een zekere weerstand tegen het gebruik van synthetische materialen, die al te vaak door de industrie als wondermiddelen worden aangetoond, maar waarvan de efficiëntie en de onschadelijkheid niet worden aangetoond.

Eenzelfde weerstand viel ons op tegen het ongebreidelde 'binnenzetten' van belangrijke buitensculpturen en het hiermee vaak gepaard gaande vervangen door kopieën. Na lange palavers werden de belangrijke sculpturen van de Adamspoort (1230-1235) voorlopig in de schatkamer van de Bamberger Dom opgesteld, evenwel zonder ze te reinigen van hun patina en vervuiling en zonder kopieën te plaatsen. Het portaal is nu zichtbaar met enkel zijn architecturale decoratie.

In het Schloss Seehof bij Bamberg namen we kennis van het uitgebreide, gepubliceerde vooronderzoek van de historische tuinen rond het kasteel, dat als basis zal dienen voor de geplande reconstructie en restauratie van dit prestigieuze geheel van landschapsarchitectuur en talrijke fonteinen, cascades en

oorspronkelijk tuinmeubilair. Een ander probleem aldaar betrof de schadelijke inwerking van UV-stralen op de oorspronkelijke wandafwerking van blauwe schilderingen op gepolijst wit stuc. Verschillende restauratiemethodes werden uitgetest op proefvierkanten, waarvan tot nu toe geen enkele voldoening gaf.

Wij bezochten een groot aantal restauraties in uitvoering. De meeste werken worden uitgevoerd door zelfstandige restaurateurs, vaak in samenwerking met een restaurateur van de Werkstätten. De zwaar beschadigde illusionistische gevelschilderingen van het Pilatushuis (18de eeuw) in Oberammergau werden zorgvuldig gerestaureerd en waar nodig aangevuld in de oude schildertechnieken.

De problematiek van de muurschilderingenrestaurateurs werd verder uitgebreid bekeken in de Sint-Jakobskirche (1160-1200) te Urschalling, waar naast enkele Romaanse taferelen uit het laatste kwart van de 12de eeuw een volledige gotische beschikking (1390) bewaard bleef met een interessante iconografie en een grappige horror vacui, zodat elk stukje muur bedekt is met taferelen of met één van de talrijke sjabloon-motieven. De schilderingen hebben te

Münster, Frauenchiemsee.

Tussen de gewelkappen, boven op de zoldering, bleven van de oude beschildering deze merkwaardige details bewaard.

Nürnberg, St. Lorenzkirche.

Detail van de engel uit de sculpturengroep van Veit Stosz. De oorspronkelijke polychromie werd vrijgelegd.

lijden van vocht en de verwante verschijnselen: schimmels en zwammen, waaronder een zeldzame 'roze zwam'. Overschilderingen van een vroegere restauratie werden weggenomen, als ook alle latere barokke aankledingen. De oorspronkelijke opstelling met enkele trappen en een verhoogd koor werd gereconstrueerd.

Niet ver daar vandaan, op de Fraueninsel in de Chiemsee, bleven hoogst merkwaardige muurschilderingen bewaard (midden 12de eeuw) in de Münster Frauenwörth. Bij het inbrengen van gotische gewelven in de 2de helft van de 15de eeuw bleven tussen de gewelkappen bovenaan gedeeltes bewaard van de vroegste beschildering van deze kerk. Spijtig genoeg werden sommige pigmenten ten gevolge van een brand verkleurd. De bewaarde resten zijn evenwel indrukwekkend en van hoge kwaliteit.

In Regensburg kregen we pas ontdekte ensembles te zien: 15de-eeuwse voorstellingen van een levensgrote Christoffel, een dood van Alexius en een allegorische reidans in een burgerhuis aan de Glockengasse nr. 14, en de gotische ribben gewelkschilderingen in de Regensburger Dom, waarvan de rest van het

interieur bij vroegere restauraties werd gedecapeerd. Zeer ingewikkeld was het probleem in de 11de-eeuwse Magdalenakapel in de Sint-Emmeran, waar verschillende figuratieve polychromielagen uit diverse periodes op elkaar lagen.

In het Blei-Archiv van de bisschoppelijke residentie te Passau werden de overschilderde plafond- en muurschilderingen vrijgelegd en gerestoreerd en werden de muurkasten aangepast aan een nieuwe functie.

De problematiek van restauraties van schilderijen op doek werd uiteengezet aan de hand van een zwaar overschilderde Maria Tenhemelopneming van Tintoretto en het geschilderde 19de-eeuwse panorama met de passie van Christus, geschilderd door Fugel en bewaard in het druk bezochte bedevaartsoord Altötting.

Volledig afgewerkte restauraties van meestal barokke en rococo kerkinterieurs en burgerlijke zalen kregen we te zien in de dominicanerabdij Ettal, de kerken van Steingaden en Rottenbuch, de Appiani-fresco's in Schloss Seehof bij Bamberg en het interieur van de Dom van Passau. In Bamberg werd de buitenbeschildering van het Rathaus na oor-

logsschade gereconstrueerd en in de Domschatz van dezelfde stad staat de rijke collectie gerestoreerde textielen te kijk. De befaamde 'Groet van de engel' (1517-1518) van Veit Stosz in de St. Lorenzkirche te Nürnberg, gerestoreerd onder leiding van Johannes Taubert () van het Landesamt, geldt sindsdien als schoolvoorbeeld van een nauwkeurig gedocumenteerde en vakkundig uitgevoerde houtsculpturenrestauratie.

De gans eigen problematiek van 19de-eeuwse monumentale woonhuizen kwam tot uiting in de verbouwing tot tentoonstellingsruimte van de Villa Stuck in München. De belangrijkste interieurs op de gelijkvloerse verdieping, die door de kunstenaar Franz von Stuck zelf ontworpen zijn, worden integraal bewaard en hebben als dusdanig een intrinsieke museale functie. De andere ruimtes werden in hedendaagse vormtaal aangepast als zalen voor tijdelijke tentoonstellingen.

Samenvattend en in het algemeen zijn ons volgende punten opgevallen tijdens de verschillende plaatsbezoeken: als een rode draad doorheen de restauraties loopt het respect voor de historische materie en voor de materiële geschiedenis van het gebouw. Oude bepleiste-

ringslagen worden behouden en hersteld. Originele polychromieën blijven bewaard. Indien er toch een nieuwe verflaag nodig is, wordt ze op de aanwezige lagen aangebracht, waarbij men zorg draagt voor de continuïteit van gebruikte materialen en technieken. Bij de voornoemde weerstand tegen synthetische materialen hoort ook het systematisch en algemeen gebruik van kalk- en lijmverven. Ook de doorlevende en ononderbroken traditie van het vakmanschap moet hier aangehaald worden. Al deze elementen, tesamen met een zorgvuldig onderhoud, hebben tot gevolg dat restauraties of beschilderingscampagnes, ook aan buitengevels, er na 20-30 jaar en zelfs meer, perfect uitzien.

Bij belangrijke en fragiele interieurs wordt het verwarmingssysteem aangepast en in sommige gevallen zelfs gewerd (de Wies). De verlichting is steeds sober en onopvallend. Restauratieve ingrepen worden uitgebreid gedocumenteerd en vaak ook gepubliceerd. De Werkstätten hebben een heel gamma van publikatieformules, van beperkte brochures tot de uitgebreide *Arbeitshefte*.

Zoals hier te lande werden in Bayern gotische kerkinterieurs ontleisterd onder invloed van de 19de-eeuwse restauratiefilosofie. Bij huidige restauraties, ook naar aanleiding van oorlogsschade, wordt het interieur niet herbepleisterd. Men kan zich hierbij in sommige gevallen wel vragen stellen, als men bijvoorbeeld de prachtige gepolychromeerde steensculpturen van de Nijmeegse Frauenkirche afgetekend ziet tegen de rode stenen van het onafgewerkte bouw materiaal met zeer geaccentueerde voegen. Mogelijke andere opties waren het monochroom bezetten van het interieur of het schilderen van deze pleisterlaag in een aangepaste en eigentijdse vormtaal.

Het reisprogramma met de diverse bezoeken en de begeleiding ter plaatse door de vakbekwame specialisten van de Restaurierungswerkstätten, die ons niet enkel fraaie uitvoeringen toonden maar ons ook informeerden over de diverse problematieken en de moeilijkheden, verhoogden onze interesse voor dit verblijf bij onze Duitse collega's.
Anne Bergmans en Marjan Buyle

Studiedag 'Centrale Voorzieningen voor de Monumentenzorg' Zeist, Nederland, 21 november 1986

De Raad der Europese Gemeenten en Regio's (sectie Nederland) organiseerde in samenwerking met de Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg twee — gelijkaardige — studiedagen te Zeist met als thema 'Centrale voorzieningen voor de monumentenzorg'. De studiedagen vonden plaats op 20 en 21 no-

vember 1986 in het kader van de herdenking van het 300-jarig bestaan van Slot Zeist.

In Nederland is sedert enige tijd een proces op gang gebracht dat gericht is op een herverdeling van taken, waarbij met name aan de gemeente in het kader van de decentralisatie een belangrijke rol zou worden toebedeeld op het gebied van de monumentenzorg. Tevens rijst dan de vraag welke voorzieningen op centraal niveau noodzakelijk of wenselijk zijn in verhouding tot de taken die de lokale besturen en de particuliere instanties zullen uitvoeren.

Jh. ir. L.L.M. van Nispen tot Sevenaer, plaatsvervangend hoofddirecteur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nam als uitgangspunt van zijn interessante 'beschouwing over de noodzaak en wenselijkheid van centrale voorzieningen' de mogelijke bedreigingen voor een adequate monumentenzorg.

De monumentenzorg noemde hij een kwetsbaar produkt. De bedreigingen en de remedies om ze af te wenden omschreef hij als volgt:

- Tegen *onwetendheid en onkunde* moet men zich terdege wapenen. In het vergaren van kennis en kunde, het verwerken van de vergaarde gegevens en het verspreiden en uitwisselen ervan, kan de centrale overheid een belangrijke rol blijven vervullen.
- Tegen *onverschilligheid* moet men niet alleen een goede voorlichting stellen, maar tevens de betrokkenheid aanmoedigen door het geven van verantwoordelijkheid ('gelegenheid schept genegenheid').
- *De tand des tijds* knaagt voortdurend aan het bouwkundig erfgoed in het algemeen. Vanuit de centrale overheid moet dan ook een algemene onderhouds- en instandhoudingsstrategie worden ontwikkeld.
- De dikwijls ongunstige *budgettaire en financiële* context waarin de monumentenzorg zich bevindt, moet worden aangepakt door het scheppen van gunstige randvoorwaarden, bijvoorbeeld door een grotere belangenbehartiging op bovenlokaal niveau.

In de namiddag werd het thema van de centrale voorzieningen besproken in vijf zogenaamde workshops. Uit de besprekingen bleek dat het principe van de decentralisatie over het algemeen gunstig wordt onthaald. Hierbij dient men natuurlijk te bedenken dat vanuit de meeste deelnemers aan de studiedag tegenwoordigers van gemeenten waren. Ook waren duidelijk verschillen merkbaar tussen de opvattingen van de tegenwoordigers van grotere centra en die van de kleinere gemeenten. Voor grotere steden wordt de decentralisatie — zonder meer — als erg positief ervaren. Kleinere gemeenten daarentegen geven uiting aan hun vrees de monu-

mentenzorg niet aan te kunnen, vooral wegens het ontbreken van eigen middelen inzake know-how en deskundige begeleiding. De oplossing hiervoor moet dan gezocht worden in:

- het organiseren van samenwerkingsverbanden tussen gemeenten onderling;
- de 'vangnetfunctie' die de provincies in het nieuwe bestel zouden moeten vervullen, ten minste gedurende een overgangperiode.

Iedereen was het erover eens dat de decentralisatie behoedzaam moet worden doorgevoerd en dat van hogerhand een welomschreven controle mogelijk moet blijven. In dit verband sprak men van 'gecontroleerde decentralisatie'.
M. Fierlafijn

Studiebezoek aan Nederland Waterland en Flevoland

Op 23 en 24 juni 1986 brachten een aantal medewerkers van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen — Afdeling Landschapszorg — een studiebezoek aan Nederland, meer bepaald aan de gebieden Waterland en Flevoland, in de provincie West-Friesland.

Na de ontvangst op de bureaus van de Nederlandse Natuurwetenschappelijke Commissie van de natuurbeschermingsraad, Maliebaan te Utrecht, werd het plaatsbezoek aan het landinrichtingsproject Waterland aan de hand van een diareeks ingeleid. De heer A.A.M. Van Marrewijk hield een voordracht over het historisch-landschappelijk onderzoek in Nederland, de toepassing daarvan ten behoeve van landinrichtingsadviezen en de toepassing van archeologische inventarisatiegegevens in het landinrichtingsproject Waterland. De resultaten van het advies van de Natuurwetenschappelijke commissie in de concrete situatie 'ruilverkaveling Waterland', werden toegelicht door de heer H.D. Van Boheme.

In de namiddag werd de streek rond Zuiderwoude in Waterland-Oost per boot bezocht. In dit waterrijk gebied bestaat de bodem uit veen, klei op veen en klei (uitsluitend in enkele droogmakerijen). De grondwaterstand is relatief hoog. 's Winters staat in veel graslanden het water tot in het maaiveld, 's zomers zakt de grondwaterstand tot 20 à 40 cm onder het maaiveld. Alleen van plaatselijk voorkomende onderbemalen percelen en vooral in enkele droogmakerijen is de grondwaterstand lager. In Waterland komt vrijwel uitsluitend grasland voor. In enkele droogmakerijen wordt op beperkte schaal mais geteeld. Vooral daar waar de boeren varend naar hun land moeten, komen veel rietpercelen en rietkragen voor. In Waterland-Oost, waar relatief minder vaarland is, treffen wij vooral langs enkele grotere wateren en meertjes soms brede rietkragen aan.

De graslanden in de droogmakerijen zijn in het voorjaar het eerst geschikt voor beweiden (begin april) en maaien (half mei). Afhankelijk van de bodemgesteldheid, de ontwateringsdiepte en de bedrijfsvoering van de betrokken boeren, wordt vanaf 20 mei in Waterland-Oost gemaaid. Waterland-Oost geldt als een vroeg gebied in vergelijking met andere gebiedsdelen van Waterland. En tegenover ruilverkavelde veenweidegebieden en kleiweidestroken, waar al vanaf 10 mei wordt gemaaid, is Waterland-Oost juist weer een extensief gebruikt gebied.

Door de hoge grondwaterstand, de venige grond, het grote graslandareaal en het veelal nog matig intensief gebruik, vinden weidevogels hier hun biotoop. Hoewel de weidevogelstand de laatste jaren afneemt, mede door een meer intensief gebruik van het grasland in het voorjaar, behoort Waterland tot de gebieden in West-Europa met de hoogste aantallen weidevogels. Vooral in de vaargebieden zijn de zeldzame, de zogenaamde 'kritische' weidevogels, nog goed vertegenwoordigd. De veelheid van verschillende elementjes zoals moerasjes, rietkragen en waterpartijen vormen de biotopen voor moerasvogels, rietbewonende vogelsoorten en watervogels. Het gebied vervult tevens een belangrijke functie als fourageer- en pleisterplaats voor watervogels en reigerachtigen.

Bepalende factoren voor de bestaande natuurlijke rijkdom van Waterland waren vooral de invloed van de zee, de veenvorming en de eeuwenlange beïnvloeding van de mens. Het nu ontstane beeld ontleent zijn basis aan de tegengestelde effecten van zee-inval (doorbraken, landafslag) en verlanding. Bij verlanding werden, afhankelijk van de voor de planten beschikbare voedselsituaties, verschillende typen veen gevormd (veenmosveen, riet- en zeggeveen en bosveen bij toenemende voedselrijkdom). Rond het jaar 1000 werden de eerste dorpen gesticht. In deze periode moet ook de landontginning zijn begonnen in lange, smalle kavels. Deze wijze van ontginnen was toen nieuw. In andere lage delen van Nederland is het slagenlandschap doorgaans veel later tot stand gekomen. In de daaropvolgende eeuwen vond voortdurend een verandering van het patroon plaats door landaangroei, afslag, bedijking en dijkdoorbraken. Met de intrede van watermolens namen de mogelijkheden tot beheersing van het water toe. De veenpakketten die zich in Waterland hebben afgezet, zijn voor een groot deel brakwatervenen. De verlandingsprocessen in brakwater zijn aanzienlijk zeldzamer dan de zoetwaterverlandingen. De ontwikkeling is gekenmerkt door een vrij snelle verlanding van voedselrijk water, via laag- en moerasveen tot voedselarm hoogveen. Hierbij treden verschillende plantengemeenschappen in volgorde op, die typerend zijn voor het brakke milieu.

Het studiebezoek aan het ruilverkavelingsgebied Waterland veroorzaakte toch deining.

Bij het voortschrijden van de verlanding wordt het contact met het brakke water langzamerhand verbroken en beginnen veenmossen te verschijnen. In dit stadium komen enkele orchideeënsoorten optimaal voor. Bij een ongestoorde ontwikkeling wordt hoogveen gevormd. Op de hoogste plaatsen van het ontstane veen kunnen zich heidevegetaties ontwikkelen, vooral van dopheide. Ten gevolge van menselijke ingrepen vindt het verlandingsproces echter slechts zelden ongestoord plaats.

De tweede dag werd zuidelijk Flevoland bezocht, de jongste aangelegde (1968) polder in het IJsselmeer, met een oppervlakte van 44.000 ha. Eerder aangelegde polders waren Wieringermeer in 1930 (20.000 ha), de noordoostpolder in 1942 (48.000 ha.), Oost-Flevoland in 1957 (54.000 ha).

De eerste aangelegde polders werden bijna uitsluitend voor landbouwdoeleinden ingericht. Later, bij de aanleg van oostelijk en zuidelijk Flevoland, werd het inrichtingsbeleid mede georiënteerd op de aanleg van terreinen met een recreatieve stedenbouwkundige, bosbouwkundige en natuurbouwkundige functie.

Zelfs binnen het agrarisch gebied wordt gestreefd om de ontwikkeling van de planten- en dierenwereld te bevorderen door de inrichting van broedterreinen, door verbindingstroken tussen omvangrijke natuurlijke gebieden en door

de ontwikkeling van oevervegetaties langs waterlopen. De agrarische gebieden vormen voor verschillende kleinere zoogdier- en vogelsoorten een geschikt fourageer- en broedbiotoop.

Tijdens de excursie werd de aandacht toegespitst op een aantal natuurterreinen, meer bepaald de Oostervaardersplassen, een Heggenlandschap en de Kiewitslanden.

De Oostervaardersplassen hebben zich in de loop van enkele jaren ontwikkeld tot een belangrijk meren- en dijkengebied. Het landschap herbergt ook een grote diversiteit van vegetatietypes. Het aanwezige voedseloverschot, de verscheidenheid van biotopen en de rustige omgeving leidden ertoe dat het Oostervaardersplassengebied een rust-, fourageer- en broedgebied werd voor talrijke vogelsoorten. Daarom werd besloten om een gebied met een oppervlakte van 3.500 ha voor te behouden voor watervogels.

Om het wegvloeien van het oppervlaktewater te verhinderen werd het gebied ingedijkt. Een belangrijke factor is het neerslagwateroverschot in de loop van het jaar. Om de relatie tussen de geplande waterstand gedurende de verschillende seizoenen, de pompcapaciteit, de afvloeicapaciteit, de invloed van neerslag en verdamping en de schommelingen in de geplande waterstand te achterhalen, werden meerdere berekeningstechnieken ontwikkeld. Na deze berekeningen blijft nog de vraag welke

Oorverdovende knusheid in het dorpje Zuidewoude (Waterland).

oplossing de beste is voor een goede werking van het gebied.

In de vroege namiddag werd een bezoek gebracht aan het informatiecentrum 'Nieuw Land', waar ook een filmvoorstelling werd gegeven. Daarna volgde een rondrit met de wagen doorheen zuidelijk Flevoland. Aan de Larserweg ter hoogte van de zwaai-kom in de Larservaart werd de aandacht gevestigd op een heggelandschap. In een gedeeltelijk uitgeschoven kleidepot en een zanddepot werd een heggelandschap geprojecteerd bestaande uit graslandpercelen die door hagen van variërende breedte zijn omgeven. Het terrein beslaat ± 70 ha. Door de variatie in de bodem en de aanwezigheid van de heggen is een botanisch en ornitologisch gevarieerd terrein te verwachten, terwijl een recreatieve ontsluiting van het gebied kan plaatsvinden door middel van wandel- en fietspaden.

De tweedaagse excursie werd afgesloten met een bezoek aan de Kiewitslanden, een weidevogelgebied van ± 100 ha. Een deel van het grasland wordt geëxploiteerd als hooiland en een ander deel als weiland. De sloten in het terrein zijn voorzien van stuwen, waardoor het mogelijk is het waterpeil in het terrein te verhogen. Zo kan in de winter een drassig grasland gemaakt worden dat aantrekkelijk is als pleisterplaats voor veel soorten waterwild. Bij een langzame daling van de waterstand in het voorjaar ontstaat een gunstig broedmilieu voor veel weidevogels. Het gras wordt niet vóór 15 juni gemaaid, zodat de levenskansen van de uitgebroede jonge vogels verhoogd worden. Om het weidevogelterrein goed te laten functioneren ligt aansluitend aan het terrein een bufferzone van ± 90 ha die ook als grasland geëxploiteerd wordt en waar geen bebouwing op staat.

H. Bats

Literatuur

- Guldemon A. en D. Tanger (1986). *Het effect van intensief graslandgebruik, in Waterland op weidevogels*. Het Vogeljaar 34 (1): 1-16;
- De landinrichtingscommissie (1980). *Voorontwerp Ruilverkaveling 'Waterland'*;
- Polman G.K.R. (1981). *The Oostvaardersplassen, a waterfowlreserve in the lately reclaimed Flevoland polder*. Land water international 44;
- Van Duin R.H.A. *Natuurbouw in Flevoland*. Rijksdienst voor de Ysselmeerpolders;
- Van Acht W.N.M. (1984-1985). *Natuurlijke elementen in het agrarisch gebied van Zuidelijk Flevoland*.

PRINCIPIELE BELOFTEN VAN TOELAGE

De Gemeenschapsminister van Cultuur, Patrick Dewael, verleende op 10 december 1986 een aantal principiële beloften van toelage.

Volgende werken kunnen thans aanbesteed worden:

Privé-sector

Antwerpen: Krabbenstraat 2/4
— bouwheer: NV Locisa - Antwerpen
— architect: A. Michiels uit Dilbeek

Sint-Genesius-Rode: Watermolen zeven borren
— bouwheer: de heer en mevrouw Duqua-Gunst - 1150 Brussel
— architect: X. Viérin Brussel
— raming: 7.613.468,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60% op 2.757.340,-fr.
50% op 4.856.128,-fr.

Antwerpen: Generaal Capiaumontstraat 2 - Berchem
— bouwheer: de heer en mevrouw M. Tombeur-Van Laar
— architect: M. Grandsard en P. Leysen - Antwerpen
— raming: 1.536.848,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Brugge: Sint-Maartensplaats 5
— bouwheer: religieuze christelijk onderwijs lyceum Hemelsdaele v.z.w. - Brugge
— architect: W. Provoost - Brugge
— raming: 4.089.050,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 55%

Brugge: Den Struys, Biskajerplein 6
— bouwheer: de heer Achtergael - Brugge
— architect: A. De Geyter - Brugge
— raming: 3.713.930,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Antwerpen: Vlasmarkt 26/30
— bouwheer: Griekse gemeenschap van Antwerpen v.z.w.
Grieks Zeemanshuis uit Antwerpen v.z.w.
— G. Demoor uit Antwerpen (Berchem)
— raming: 5.541.080,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 55%

Antwerpen: Cogels Osylei 73
— bouwheer: de heer en mevrouw Schillemans - Antwerpen
— architect: G. Demoor uit Antwerpen (Berchem)
— raming: 4.804.152,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Edegem: Hof ter Linden
— bouwheer: baron G. De Roest d'Alkenmade - Edegem
— architect: W. Steenhoudt en B. Robays - Edegem
— raming: 1.819.775,-fr. PB 15 december 1986
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 45%

Wommelgem: Hofke Moons
— bouwheer: de heer en mevrouw Michiels
— architect: R. Steenmeijer-W. Vlaanderen - Antwerpen
— raming: 3.770.418,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Wetteren: Rood Kasteel - Schuur
— bouwheer: mevrouw Y. Stoffelen - Wetteren
— architect: Ph. Van Liefde - Ronse
— raming: 2.425.577,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Vilvoorde: Kijk Uit - fase 2 en 3
— bouwheer: de heer en mevrouw Vandaele-d'Haeseleer - Vilvoorde
— architect: X. Viérin - Brussel
— raming: fase 2: 4.754.932,-fr.
fase 3: 2.924.461,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Roeselare: Kasteel van Rumbeke - elektrische installatie
— bouwheer: graaf de Limburg Stirum - Brussel
— architect: L. Dugardyn - Brugge
— raming: 1.068.500,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 45%

Leuven: Home Sion
— bouwheer: Home Sion v.z.w. - Leuven
— architect: Vermeersch - Brugge
— raming: 6.255.348,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 55%

Lierde: Karthuizerstraat 16
— bouwheer: mevrouw Vindevoghel - Lierde
— architect: L. Collens - Lierde
— raming: 7.642.644,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Leuven: College Van Dale - lot 9 : historische interieurs
— bouwheer: K.U. Leuven
— raming: 3.750.793,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 55%

Brugge: Beenhouwerstraat 2
— bouwheer: La Flandre v.z.w.
— architect: F. Sohler - Brugge
— raming: 7.072.820,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 60%

Goedgekeurde voorontwerpen - Het definitieve ontwerp dossier kan thans ingediend worden.

Huldenberg: Molenhof
— bouwheer: de heer en mevrouw Verplaetse-Byttebier - Huldenberg
— architect: Stevens-Gillekens - Leuven (Kessel-lo)
— raming: 3.296.000,-fr.
— aandeel Vlaamse Gemeenschap: 50%

Openbare sector
Subsidie Vlaamse Gemeenschap 60%

Oudenaarde: Vleeshuis
— bouwheer: Stad Oudenaarde
— architect: M. Stoop - Gent
— raming: 17.065.127,-fr.

Sint-Niklaas: Kasteel Walburg
— bouwheer: Stad Sint-Niklaas
— architect: M. Bourgois - Sint-Niklaas
— raming: 29.741.600,-fr.

Brugge: Godshuizen Blindkens, Marius voet en van Paemel
— bouwheer: O.C.M.W. Brugge
— architect: J. Waes - Brugge
— raming: 10.654.078,-fr.

Lanaken: Sint-Pieterskerk te Rekem - bouwwerken
— bouwheer: gemeente Lanaken
— architect: ir. Depoorter uit Linden
— raming: 12.025.001,-fr.

Gent: Gravensteen fase 2 en 3.1
— bouwheer: Stad Gent
— architect: bureau voor architectuur en stedenbouw (a & s) - Gent
— raming: 16.011.924,-fr.

Leuven: Augustinessenklooster fase 2 - vleugels ABH
— Lot 2: bezettingswerken: 3.360.450,-fr.
— Lot 3: schrijnwerk-glas: 5.423.841,-fr. PB 19 december 1986
— Lot 4: vloerwerken: 1.396.289,-fr.
— Lot 7: schilderwerken-vloerbekleding: 4.606.092,-fr.

P. Lagaisse

BUITENKRANT

Prijs voor het natuur- en cultuurpatrimonium 1986

Op 25 november 1986 werden in het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen de prijzen voor het natuur- en cultuurpatrimonium 1986 uitgereikt in aanwezigheid van Gemeenschapsminister voor Volksgezondheid en Leefmilieu J. Lenssens, Minister-voorzitter van de Duitstalige Gemeenschap J. Maraite en de heer P. Jacquemaert namens Minister D. Ducarne van Leefmilieu en Landbouw voor Wallonië.

Als vertegenwoordiger van Ford Motor Company Belgium, die deze prijs financieel mogelijk maakt, overhandigde de heer A. Behncke, Voorzitter & Afgevaardigd Bestuurder, de geldprijzen aan de laureaten. Dit alles gebeurde echter niet vooraleer de heer Stanley Clinton Davis, lid van de Commissie van de Europese Gemeenschappen, een toelichting gaf bij de nog betrekkelijk jonge geschiedenis van de 'Conservation Awards'. Deze prijs kwam tot stand in Groot-Brittan-

nië in 1982, en zou in 1984 in nog andere Europese landen ingang vinden. In België werd voor de derde keer een uitreiking gehouden op 25 november 1986.

Voorts onderstreepte de heer Davis nog dat 1987 uitgeroepen is tot het 'Europees Jaar van het Milieu', waarbij de bedoeling van de Europese Commissie is om 'te overtuigen': het publiek moet bewust gemaakt worden van de gevaren die verbonden zijn aan het laten verloederen van het milieu. De 'Conservation Awards' moeten in de eerste plaats aantonen dat er diverse mogelijkheden zijn om dit destructieve proces een halt toe te roepen en zelfs om te keren. Hij wees hierbij ook nog op het feit dat milieuprojecten een bijkomende bron van werkgelegenheid bieden.

De heer E. Kesteloot, voorzitter van de Belgische jury voor deze prijs, zette de proclamatie in met de vaststelling dat de jury elk jaar haar keuze moet maken tussen meer kwalitatief hoogstaande inzendingen. Daarom is ze overgegaan tot het toekennen van speciale vermeldingen.

Hier volgen ze op een rij:

Stedelijk Patrimonium:

— Daniël Lelubre, voor de restauratie van de belfortswijk in Thuin, een ontwerp dat tot stand kwam in samenwerking met de bureaus Cooparch, Pirnay en Schwahoffer, die met de studie belast waren;

Landelijk Patrimonium:

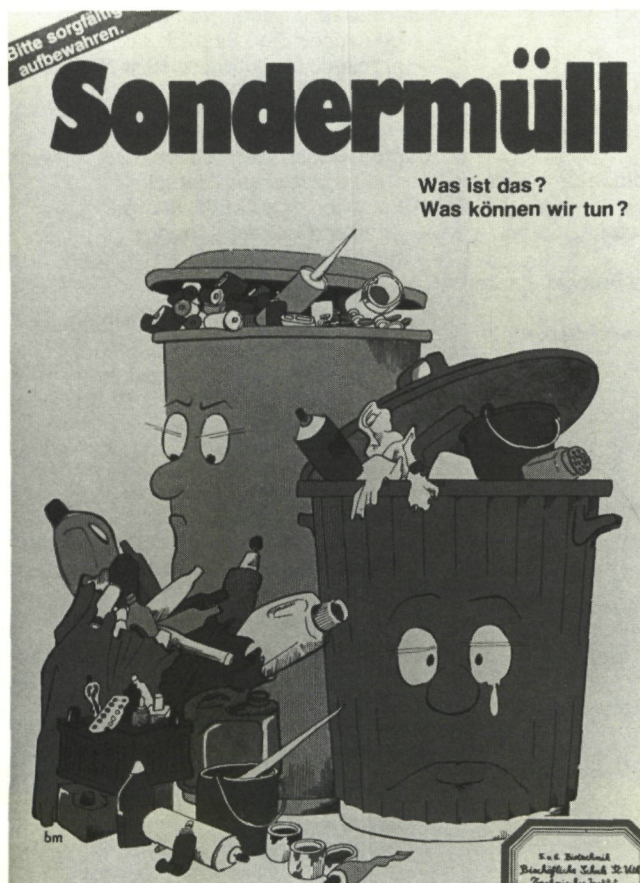
— 'Beheerswerkgroep 4 BNVR Neerpelt', voor het beheer van een natuurreservaat;
— 'Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen', voor de oprichting van een reservaat voor Europese otters in de dierentuin van Planckendael;
— 'Charles Tihon, voor het beheer van de kalkvelden van de 'Montagne Saint-Pierre' in de provincie Luik;

Architectonisch Patrimonium:

— 'Archéologie andennaise' v.z.w., voor de reorganisatie van de markt te Sclayn;

De Prijs der Jongeren ging naar de 5de en 6de klassen Biotechniek uit de Bischöfliche Schule in Sankt Vith, voor de bewustmakingscampagne van de bevolking in de 5 aanpalende gemeenten voor de gevaren van verontreinigend huisvuil. Dit gebeurde via een brochure die een overzicht geeft van alle verontreinigende producten in de vuilnisbak van een gezin, en in een later stadium door het selectief ophalen van afvalprodukten.

De restauratie van de Dijlemolen in Leuven behaalde én de Prijs voor Energiebesparing én de Nationale Prijs. Deze maalderij wordt omgevormd tot woningen en kleine handelszaken, dit volgens het principe van de v.z.w. TSAP: respect voor de mens & zijn omgeving. Naast het sociale aspect richtte dit initiatief zich vooral op het gebruik van spijttechnologieën voor alternatieve energie.

De prijs voor het Stedelijk Patrimonium werd toegekend aan de oprichting van een stadshoeve in de Marollenwijk. Het project is vooralsnog beperkt tot een moestuin in de Hectoliterstraat. Later zal gestart worden met het fokken van pluimvee.

- Robert Carpeaux, voor zijn onderzoek over de regionale meubelproductie in Wallonië;
- 'Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen', voor de bescherming van het rivierlandschap van de Rupel (streek van Boom).

De vereniging EBES (Verenigde Energiebedrijven van het Scheldeland) sleepte bovendien een speciale vermelding buiten categorie in de wacht voor haar navolgingswaardige project om een deel van haar eigen patrimonium tot een museum 'Energiea' om te werken.

En dan volgde de eigenlijke uitspraak van de jury, die als volgt was samengesteld: naast de heer Edgar Kesteloot, Hoofd van de Afdeling Ecologie en Natuurbehoud van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen en beheerder van de 'Conservation Foundation': de heer Yves Boulpaep, Directeur van het World Wildlife Fund Belgium; Mevrouw Annemie Draye en Mevrouw Brigitte Libois van de Koning Boudewijnstichting; de heer Adriaan Linters

van de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie; en de heer Roland Wissels van het International Committee for Industrial Heritage.

- De Prijs voor het Stedelijk Patrimonium (120.000,-fr.) gaat naar het 'Comité général d'Action des Marolles' voor de aanleg van een moestuin in die Brusselse volksbuurt. De bedoeling hiervan is de kinderen eerbied voor de natuur bij te brengen.
- De Prijs voor het Landelijk Patrimonium (120.000,-fr.) gaat naar de 'Commission Nationale de Protection des Sites Spéléologiques' voor het in kaart brengen van de karstvindplaatsen en de ondergrondse rivieren in België.
- De Prijs voor het Architectonisch Patrimonium (120.000,-fr.) gaat naar Cornelis Floris v.z.w. voor de restauratie van de 17de-eeuwse kapel van het oude gesticht Daniël Cornelis Lantschot.
- De Prijs der Jongeren (120.000,-fr.) gaat naar de 5de en 6de klassen Bio-techniek van de schooljaren 1984-

1987 uit de Bischöfliche Schule — Technisches Institut — Sankt Vith, voor de bewustmakingscampagne in de 5 aanpalende gemeenten van de problemen van verontreinigend huisvuil.

- De Prijs voor Energiebesparing (120.000,-fr.) en de Nationale Prijs (100.000,-fr.) gaan naar TSAP v.z.w. voor de restauratie van de Dijlemolens, een oude maalderij in het centrum van Leuven. Bij die restauratie werd de nadruk gelegd op het gebruik van alternatieve energie.

TSAP zal in maart 1987 ons land vertegenwoordigen voor een Europese jury in Parijs waar de Europese laureaat voor deze prijs 1986 zal worden bekroond. Deze manifestatie luidt dan tegelijkertijd het Europees jaar van het Milieu in.

Voor meer inlichtingen omtrent deelname:
Infopublic Harp International
Monique Haas
Brand Whitlocklaan 24
1040 Brussel
02/734.21.08

TENTOONSTELLINGEN

Fondation pour l'Architecture

Wensen voor 1987 begeleidden ditmaal het jaarprogramma van de nu genoegzaam bekende stichting. Het aanbod is verleidelijk, meedogenloos zelf voor hen onder ons die kwijnen van nostalgie naar 'les années folles'.

Rechtstreeks uit Parijs komen vooreerst architect, kunstschilder, scenograaf, designer en binnenhuisdecorateur *Louis Süe* en diens compagnon, kunstschilder *André Mare*: de Franse art deco op zijn best.

Een dubbeltentoonstelling nochtans, want tegelijkertijd biedt Toulouse met *Les délices de l'imitation* een ontredende confrontatie tussen speels gedetailleerde stadsverfraaiingsprojecten en de fotografische schaduwbeelden van de reële woonomgeving.

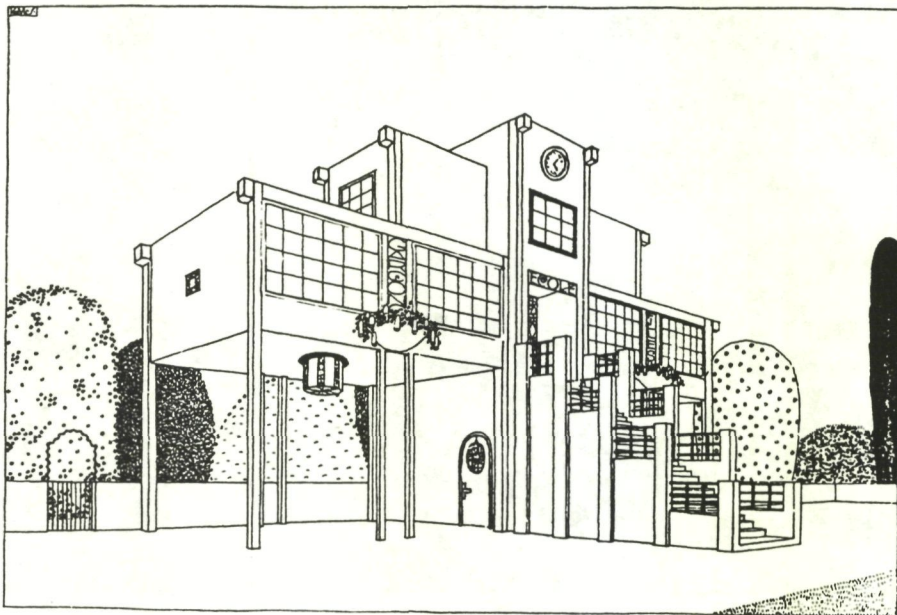
Volgt, in de nadagen van maart, *Robert Mallet-Stevens*, ten onzent niet geheel onbemind, tijdgenoot van Louis Süe doch, in tegenstelling tot de 'klassieke' oudere collega, gebeten voorvechter van een Internationale Stijl.

Juli brengt de zomer én de *Belgische avant-garde* rond 1925. Met eigen ogen te keuren beloften weliswaar, maar thuisblijvers wachten vaste waarden als Bourgeois, De Koninck, Courtens en Polak.

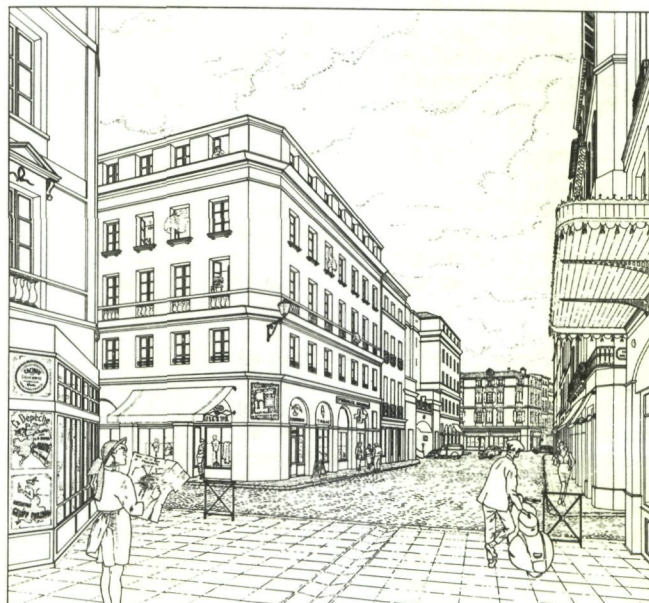
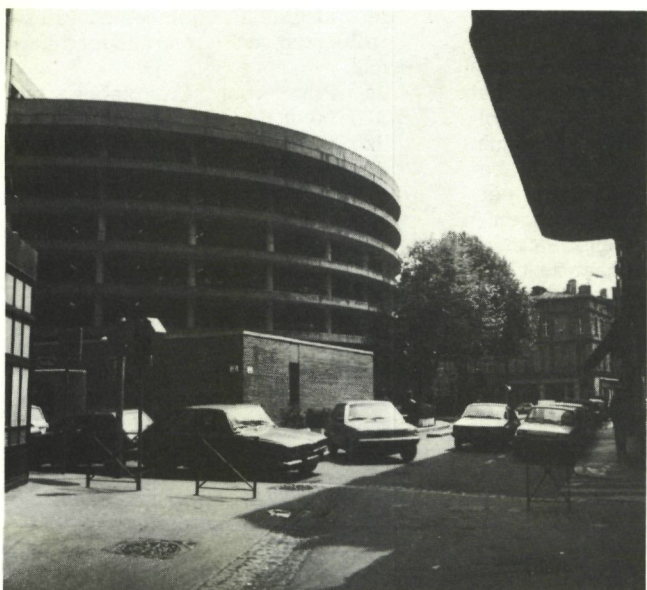
In december komt het open doek toe aan *Akarova*, de jongere, onverbreekelijk met Ter Kamen verbonden danseres: een feestelijke duik in het spektakel en de artistieke koplopers van de jaren twintig.

UNE CITE MODERNE

DESSINS DE
ROB MALLET-STEVENS
ARCHITECTE
PREFACE DE
FRANTZ JOURDAIN
1922

Ideaalbeeld van een jongensschool, door architect Rob Mallet-Stevens, op de kft van een bundel architectuurtekeningen, verschenen in Parijs in 1922. De nog expliciete verwijzingen naar de Moderne Wijk van Victor Bourgeois, noch deze naar het oeuvre van Jozef Hoffmann behoeven commentaar.

Toulouse. De nauwkeurige lokalatie is hier van weinig tel: een parkeergarage, en de mogelijke stadsverfraaiing gezien door autochtone architecten.

Veel moois, maar nog méér fraais in het vooruitzicht.

Rob Mallet-Stevens 1886-1945
Architecture, Mobilier, Décoration.

La Fortune du Palais Stoclet.

*Fondation pour l'Architecture
Kluisstraat 55, 1050 Brussel
van 31 maart tot 9 mei 1987
toegankelijk van 12.30 tot 19 u. van dins-
dag tot en met vrijdag,
zaterdag van 11 tot 19 u., zondag en
maandag gesloten.
M.M. Celis*

Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen

Het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen, dat zich sinds 1975 inzet voor het behoud van het industrieel-archeologisch erfgoed in de Rupelstreek, organiseerde een herdenkingsplechtigheid naar aanleiding van de 64ste verjaardag van de op 28 augustus 1986 overleden steenbakker Paul Frateur.

In een korte huldetoespraak herdacht Eddy Stuer, namens E.M.A.B.B., de overleden steenbakker, en dankte hem voor zijn jarenlange inzet om het verleden van de Rupelstreek levendig te houden.

Reeds lang voor termen als 'industriële archeologie en monumentenzorg' gemeengoed werden, was Paul Frateur bezig met de zorg voor het patrimonium van de steenbakkerij.

Wat in andere steenbakkerijen onder de sloophamer verdween of als waardeloos materiaal werd weggegooid, werd door Paul Frateur bewaard. Zo verzamelde de steenbakker een unieke collectie alaam uit het ambachtelijk steenbakkerstijlperk. Toen andere steenbakkers afstand deden van het verleden en overschakelden op het gemechaniseerd productieproces, bleef Paul Frateur trouw aan de ambachtelijke productiewijze.

Zijn bekommernis om het steenbakkersverleden te bewaren en te restaureren had een grotere sociale dimensie dan hij wellicht zelf vermoedde. Aan de baksteen kleefte immers een belangrijk stuk sociale geschiedenis die in de Rupelstreek, als nergens anders in Vlaanderen, haar sporen in het landschap heeft nagelaten.

In het Monumentenjaar 1975 werd het beschermingsvoorstel voor de steenbakkerij Frateur ingediend. In afwachting van een beslissing zag Paul Frateur, met pijn in het hart, zijn steenbakkerij achteruitgaan en verkrotten.

Het noodlot heeft gewild dat Paul Frateur de officiële betekening van het beschermingsbesluit niet meer heeft mogen beleven.

Eetkamer van het Foujeraie-kasteel, Ukkel, 1911, door architect Louis Süe, met muurschilderingen van Gustave Jaulmes.

Villa van Jane Renouardt, Saint-Cloud, 1924-1926, door architect Louis Süe, met typisch V-vormig grondplan, gearticuleerd rond het centrale salon.

- (15) Zie onder meer: Coeck A., *op. cit.*, p. 56-57; Dawyndt A., *op. cit.*, p. 82, 108; Durnez J., *op. cit.*, p. 27
- (16) Florquin J., *op. cit.*
- (17) Boekennoogen G.J., Van Lessen J.H., *op. cit.*, zie 'estaminet'
- (18) Heins M., *op. cit.*, p. 311
- (19) *Wegwyzer der Stad Gend en provinciale Almanach van Oost-Vlaanderen*, Gend, 1839, p. 57
- (20) De Vrieze L., *op. cit.*, p. 19
- (21) Van Balberghe J., *op. cit.*, p. 19
- (22) Kerckhaert N., *Oude Oostvlaamse huisnamen*, in *Kultureel Jaarboek Oost-Vlaanderen*, Bijdragen nieuwe reeks nr. 4, Gent, 1977, p. 189
- (23) Een herberg met de naam 'Tichelen huis' komt ter sprake in Van Rompaey J., *De voormalige heerlijkheden op het grondgebied van Sint-Martens-Latem*, in *Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek V, Sint-Martens-Latem, 1974-1975, p. 94-95
- (24) Huys P., *op. cit.*, p. 152
- (25) Van Isacker K., *op. cit.*, 194-195
- (26) Delbaere J., *op. cit.*
- (27) De Herdt R., *op. cit.*, p. 81; Van Isacker K., *op. cit.*, p. 194-195
- (28) Wet van 29 augustus 1919, nr. 239, Hoofdstuk I en II (bekend gemaakt in het Staatsblad van 10 september 1919, nr. 253)
- (29) Jansen G.H., *op. cit.*, p. 103
- (30) Coninckx H., *op. cit.*, p. 167-168
- (31) Durnez J., *op. cit.*, p. 27
- (32) Arickx V., *op. cit.*, p. 18
- (33) Kerckhaert N., *op. cit.*, p. 70
- (34) Soly H., *op. cit.*, p. 574
- (35) *Nieuwen Almanach, Curieux en Util ofte den getrouwen. Wegwyzer der Stad Gend*, Gend, 1770, p. 131
- (36) Jansen G.H., *op. cit.*, p. 120
- (37) Van Der Vijver C., *op. cit.*, p. 155-158, 164
- (38) Delbaere J., *op. cit.*
- (39) Deze bijdrage is voornamelijk gebaseerd op nog bestaande herbergen en cafés geïnventariseerd door de teams belast met de inventarisatie van het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen i.o.v. het Bestuur voor Monumenten en Landschappen. Deze inventarisatie is nog volop aan de gang. Vandaar dat niet alle streken in gelijke mate vertegenwoordigd zijn in de illustraties.
- (40) Over de bouwhistorische evolutie van de winkelarchitectuur van Gent verscheen vroeger al een bijdrage van Bogaert C., Lanclus K., Deseyn G., *op. cit.*
- (41) Van Der Vijver C., *op. cit.*, p. 157
- (42) Van Lennep J., Ter Gouw J., *op. cit.*, deel 1, p. 86
- (43) Harou A., *op. cit.*, p. 21
- (44) Harou A., *op. cit.*, p. 22

Een precies 100 jaar oud burgerlijk caféinterieur in neo-Vlaamse-renaissancestijl met bijbehorende wandschilderingen. Toog met jaartal 1887. Café 'Posthotel'. Stationsplein 11, Wetteren (M) (foto D. Stengée)

Over de vergankelijke glorie van het Brusselse drankhuis

D. Colard
Metropolis a.s.b.l.

Stellen dat het 'café' niet eerder dan in de 19de eeuw zijn ware betekenis krijgt, kan nauwelijks stoutmoedig worden genoemd. Naast de boetiek is het in de stad immers slechts een van de uithangborden van de alomtegenwoordige, almachtige burgerij.

Onze Brusselse enquête vangt dan ook aan in de beginjaren van de eeuw. De enkele nota's die volgen, beogen weinig meer dan de karaktertrekken te ontwarren van een stad die weliswaar tot hoofdstad promoveerde, maar bovenal angstvallig toeziet op haar eigenheid. Zoals we verder zullen vaststellen moet dààr precies gezocht worden naar een verklaring voor de vage tegenstrijdigheid tussen het estaminet, heraut der nationale deugden, en het café, de indringer waarmee men desondanks zal moeten leren leven.

Porseleinkaart van de 'Coffy' uit 1860 (verzameling D. Colard)

Aanvankelijk ontlokt dit nieuwste cabaret alom bewondering en wilde geestdrift: *La rivalité qui existe entre les grands cabaretiers les porte à enrichir leur établissement de ce que l'art du poëlier a de plus difficileux, celui du lampiste de plus brillant; de ce que les pompes à bière, dites pompes anglaises, et leurs buffets ont de plus élégant; de ce que le métier de tourneur produit en chaise de plus commode, de ce que celui de frangier fabrique de plus galant pour les rideaux* (1).

In deze lofzang uit een gids van 1819 is wat verzwegen wordt, onthullend. Nergens wordt gewag gemaakt van architectuur of decoratie. De nadruk ligt op fiorituren, eigen aan het ijdele van cafés. Hier bevinden we ons in een tempel van de drank die genuttigd wordt onder de gedaanten van faro en lambic. Maar is de gueuze overal, lambic vertoont een voorkeur voor de oevers van de Zenne, en faro voor de hogere regionen.

Hier reeds kan op de analogie worden gewezen van deze beschrijving met de latere, nostalgische *fin de siècle*-reconstructies, wanneer het estaminet is uitgebloeid, of op zijn minst een gedaanteverwisseling tot klein café heeft ondergaan. Het alombekende uitzicht wordt dan: een eenvoudige houten pui, een centrale deur, een dubbel schuifraam, het geheel bekroond door een bekisting met opschrift; binnenin: bankstellen langsheen de wanden en — ongehoorde luxe — een biljart. Desondanks is in de stedelijke bouwdoSSIers de uitdrukking 'estaminet' omstreeks 1900 nog steeds niet in onbruik geraakt. In zekere zin wordt aldus terecht het autochtone, volkse en prententiële karakter van de instelling vertolkt.

Diezelfde gids blijft even opmerkelijk zwijgzaam waar het — de in 1819 weliswaar nog vrij schaarse - cafés betreft. Nochtans zal het niet lang duren vooraleer de verderfelijke invloed van het café op de lokale gebruiken aan de kaak zal worden gesteld door diegenen die — net als Joly of Madou (2) — in dit wassend imperialisme een identiteitsverlies ontwaren. Hoeft het gezegd dat de revolutionairen van 1830 hun bijeenkomsten hielden in het estaminet?

In het vredelievender domein van de cultuurspreiding speelt het estaminet een niet te onderschatten rol; hier kunnen tal van verenigingen beschikken over podia waaraan Brussel een schrijnend gebrek vertoont. Tot in de jaren veertig zijn hier slechts twee theaters: de Munt en het Park. Al in de vorige eeuw kon de burgerij, die niet te vinden was voor de pralerige Grote (Munt-) schouwburg, haar voorliefde voor opera bevredigen in de *Coffy* (3). Voor de periode die ons aanbelangt brengt het estaminet een redding voor de Vlaamse gezelschappen die pas in 1859 in het *Prado* — een guinguette — een eerste officiële zaal zullen vinden (4). Toch treden hier niet uitsluitend achtbare sociëteiten op. Door ook zangers toe te staan hun kunnen tentoon te spreiden tussen de bedrijven in, draagt de baas van *Le Géant* — in de Bergstraat — omstreeks 1830 bij tot de opgang van het Brusselse café-concert.

Door haar specifieke fysionomie beschikt de stad over vrij aanzienlijke groene ruimten binnen de huizenblokken. Die bieden het voordeel dat de herbergier zonder veel kosten zijn zaak kan ombouwen tot 'guinguette' intra muros, al zou de term 'gueuzette' hier veeleer van

Brasserie des Briggittines, 'guinguette' en kruisboogschuttershof in de Visitandinenstraat (verzameling A. Courtmans)

toepassing zijn, naar analogie met de woordvorming van 'guinguette' uit 'guinguet', een eerder zurig wijntje. Hyman en Rousseau, zowat de meest rake analisten van de stad halverwege de eeuw, stellen eenvoudigweg het 'estaminet fumée de pipe' en het 'estaminet-jardin' tegenover elkaar (5). Hoe dan ook, de stedelingen dienden geenszins ver te zoeken naar een landelijke hoek.

Reeds tegen het eind van de 18de eeuw waren de schuttershoven verwaterd tot guinguettes ten behoeve van de betere bevolgingsklasse, die in de eerste decennia van de 19de eeuw ook te vinden is in de sjeke huizen van de Groendreef. De talrijke schuttersverenigingen behouden nochtans hun stedelijke gewoonten. Eén der meest vermaarde is ongetwijfeld de Grote Koninklijke Kruisboogschuttersgilde van Sint-Joris, sinds 1830 gevestigd in de 'Jardin aux Fleurs', Zespenningenstraat, *type de la guinguette ou l'on joue encore* (in 1930) *aux quilles, à la boule plate* (6).

Ook het Groot Koninklijk Serment van Onze-Lieve-Vrouw van de Zavel dat voordelig gebruik maakt van de voorzieningen van het betreunde tuin-estaminet de 'Brasserie des Briggittines', zoals andere verdwenen in de jaren 1950 ten gevolge van de Noord-Zuidverbindingswerken.

Zonder hun activiteiten te onderbreken dragen deze broederschappen aldus bij tot de vrijwaring van landelijke hoekjes die elders, in volkse straten — Lakensestraat, Vlaamsesteenweg, Hoogstraat — naar het einde van de 19de eeuw vaak plaats moesten ruimen voor danszalen. Andere dan weer verdwijnen onder druk van de verstedelijking: het 'Petit Paris' in de Hertogstraat, nog bezongen in 1883 (7), of 'Le Jardin Napolitain' dat aan de Treurenberg aanleunde tegen de omwalling.

Bij de aanvang van de jaren 1890 zijn een aantal schrijvers en kunstenaars, verenigd rond een satirisch blad — *le Diable au Corps* — op zoek naar een redactielokaal, voorzien van een podium voor optredens. Ze kiezen een godvergeten oord in de Koolstraat. Er is een grondige herinrichting nodig tot 'authentiek cabaret van vroeger': met kruisvensters, rode tegelvloer en balkenzoldering, lambrizeringen met Delftse tegels, rekken met wijnkanen en pijpenrekken, een oude klok, withouten tafels, rieten stoelen en, in de Vlaamse schouw de Leuvense stoof. Is het 'estaminet' dan werkelijk afgeschreven? 'Cabaret' reikt hier verder dan enkel de inhoud: de waarden van de eigen bodem worden weliswaar benadrukt, maar de affiniteiten met het artistieke bohémien bestaan van Montmartre zijn duidelijk (9). Het is eigen aan de tijdsgeest om met heimwee welwillend terug te kijken op het verre verleden. De wereldtentoonstellingen die nu eens Oud Antwerpen, dan weer Oud Brussel huldigen, zijn hieraan trouwens niet vreemd. 'Cabaret Artistique du XVIème siècle' is de naam van het door kunstenaars drukst bezochte, late café-concert, dat gelijktijdig met '*le Diable au Corps*', zijn deuren opent. Het stalt een decoratief allegaartje uit, met de onvermijdelijke neo-renaissanceschouw. De 'Brasserie Flamande' terzijde gelaten, gaan oude bekenden als 'le Château d'Or' of 'le Roy d'Espagne' — op de Zavel — prat op een nieuwe 'Vlaamse zaal'. De 'goede oude tijd' is altijd die van vroeger.

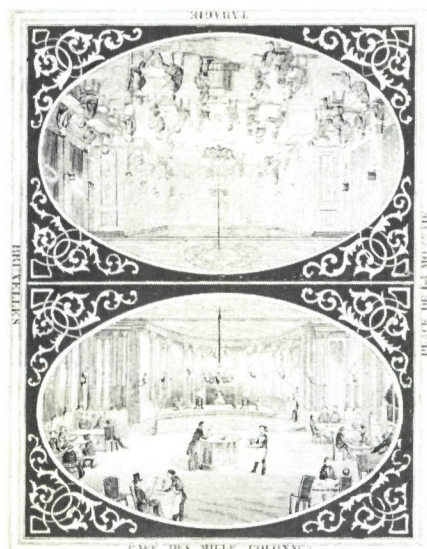
Nieuwe lanen, nieuw publiek

De eerder geciteerde gids van 1819 geeft amper zeven cafés op (10). Hun inplanting kondigt reeds de strategie

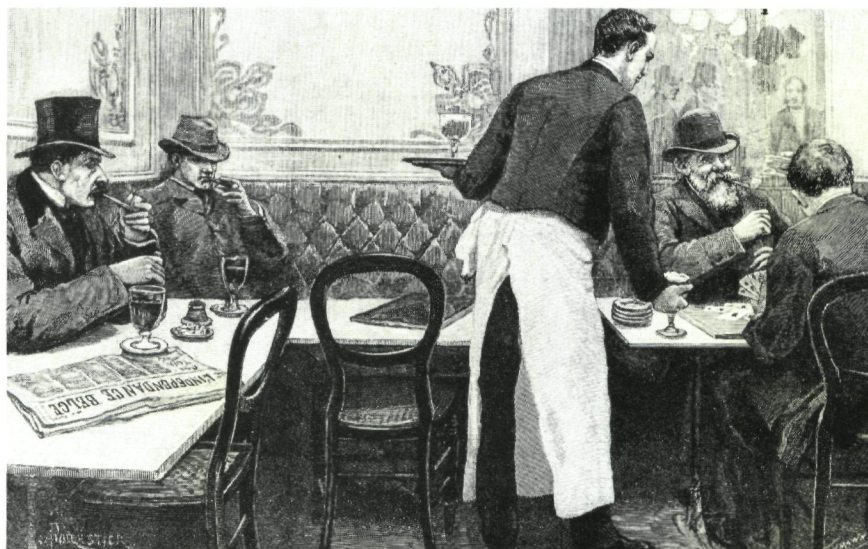
aan die ze in de toekomst zal verheffen tot koningen in het rijk van Gambrinus; het is immers in het voetspoor van de stedenbouwkundige ontwikkelingen dat ook de cafés de stad binnendringen. De aanleg van de Sint-Hubertusgalerijen en van de centrale lanen zal in dit opzicht doorslaggevend blijken te zijn. De aantrekkingskracht van het nieuwe Noordstation (11) bewerkstelligt enerzijds de teloorgang van de eens zo populaire Groendreef, doch anderzijds het ontstaan van een nieuwe wijk met ruimte voor alle soorten vermaak — toneel, dans — en ook voor het meer intieme verkeer tussen milde en niet onwillige partners. Het café komt hier uiteraard ook aan bod. Het *Café des Boulevards* één der eerste van de nieuwe generatie, tevens één van de vroegste café-chantants - strijkt in 1842 neer op wat dan nog het Keulseplein wordt genoemd.

In het begin van de eeuw paren vooralsnog twee lokaties een mondain karakter aan een nieuw stedelijk gegeven: het betreft het nog jonge Muntplein, in 1817 aangelegd als schrijn rondom de Koninklijke Muntschouwburg, en het alweer oudere Koningsplein waarrond de grote klas-hotels elkaar verdringen. Niet ver daarvandaan bevindt zich het café van de *Waux-Hall*, waaraan de bijbehorende schouwburg in die tijd nog ondergeschikt is. Elke stad is het zichzelf verplicht over een dergelijk elegant en mondain Luna Park te beschikken, naar het model van het in 1732 te Londen opgerichte origineel (12). Hoewel de Brusselse *Waux-Hall* zijn Engelse en Parijse naamgenoten verre van evenaart, trof men er van bij de start in 1782 toch ook boetiekjes aan. De attracties beperkten zich in hoofdzaak tot muzikaal divertiment. Vóór de *Grande Harmonie* en het Muntorkest de stad in hun greep zouden krijgen, hadden de concessiehouders inderdaad de verplichting een orkest van ten minste twaalf uitvoerders in stand te houden. Zo is in 1830 het café van de *Waux-Hall* het enige café-concert te Brussel, waar twaalf Duitse muzikanten de Freischütz ten gehore brengen en na elk nummer met de pet rondgaan (13). Het onderscheid tussen café en estaminet, of wat ze tegenwoordigen, zal de grens blijven bepalen tussen het chauvinistisch Belgische en al het vreemde. Hoe het ook

Porseleinkaart van 'Café des Mille Colonnes' uit 1850 (verzameling A. Courtmans).

Café-tafereel, uit *Le Globe Illustré*, Vol VIII, nr. 4, 23 oktober 1892 (S.A.B., p. 281)

'Aux caves de Munich - Café Trois Suisses' in de Prinsenstraat, uit de eerste helft van de 19de eeuw, met uitbreiding in neo-Vlaamse-renaissance-stijl in de Wolvengracht, ontworpen door architect Edouard Parys in 1888 (Briefhoofd. S.A.B., O.W., 67997)

De gelagzaal
(verzameling C. Villers)

zij, zij vormen twee totaal gescheiden werelden met een eigen publiek en een eigen assortiment dranken; in het café vindt men ijs, chocolade, likeur, wijn en koffie, waarvan de gidsen 'ad usum Franciae' genoegzaam de slechte kwaliteit onderstrepen. Fundamenteel verschillend zijn de 'gebruiksaanwijzingen'. Er wordt ook gespeeld, maar dan het schaak-, dam- of dominospel, en bovenal biljart. Bovendien geniet elke activiteit in het beste geval van zijn eigen kader, in tegenstelling tot de broederlijke vermenging van de autochtone kroegen. Zo wordt er gerookt, maar in de tabagie, gespeeld aan eigen speeltafels en gebiljart in de biljartzaal. Tenslotte zijn er vaak aparte salons waar onverbetterlijke fuifnummers hun avontuurtjes aan het oog kunnen onttrekken. Maar waar uitpattingen de hele eeuw door op carnavalsdagen nog met toegeeflijkheid worden bejegend, ging dat niet op voor zekere al te vaak weerkerende bacchanalen. Fluistert men niet dat 'la débauche reçoit le vice' (14) op

de bovenverdieping van het café *Riche* in de Schildknaapstraat? Afhankelijk van ogenblik en plaats kunnen meerdere praktijken naast elkaar en onvermengd onder hetzelfde dak huizen. Deze 'obligation de réserve' eigen aan het café als instelling, verklaart op haar beurt de aanwezigheid van een 'garçon', ingelijfd in een steeds ingewikkeldere werkverdeling, die op het einde van de eeuw de uiteenlopende betrekkingen van *plongeur* (bordenwasser), *officier* (in de keuken) *fournier* (koffieschenker), *garçon* (kelner) tot *caissière* (kashoudster) met zich mee brengt, in strikte hiërarchie onder toezicht van de *maitre de rang* (opperkelner). Uit een drang naar anonimiteit wordt een neutrale handelsnaam verkozen, zeker in vergelijking met de kleurrijke en vindingrijke uithangborden van de estaminets. Hier dus geen 'Mouton Bleu' of 'Trois Chandeliers', doch het meer pragmatische 'Aux Arts', 'Au Suisse' of het verheffende 'Rubens' of 'Renaissance'.

'Café Sesino' aan de Anspachlaan, ontworpen door architect Désiré De Keyser in 1873. Album photographique des maisons primées aux nouveaux boulevards à Bruxelles 1872-1876, pl. 5

Op de inrichting van de eerste cafés kan slechts worden teruggeblikt aan de hand van latere documenten. Er valt uit op te maken dat de verfijndheid van de nieuwe inrichtingen wordt bepaald door een wijde en heldere ruimte, met spiegels en verguldsel in meer of mindere mate, met stuc, lijstwerk, pilasters en schijnzuilen. Vooral de verlichting getuigt van grote weelde: de schittering van het gaslicht brengt evenveel verrukking teweeg als later het elektrisch licht. Dit decor tonen ons de porseleinkaarten waarmee de garçons de trouwe klanten hun wensen overbrengen. Zij duiken op omstreeks 1850, als de binnenstad een beslissende chirurgische ingreep ondergaat, met name de aanleg van de Sint-Hubertusgalerijen (15) die voor lange tijd dank zij hun theater, hun café-concert en niet minder dan vier cafés, de onbetwistbare aantrekkingspool van het nachtelijk leven zullen blijven. De kroniekschrijvers Hymans en Rousseau zijn het er over eens dat *'l'estaminet devient café, comme la boutique devient magasin'* (16). Ze hadden er trouwens aan toe kunnen voegen dat het café op zijn beurt estaminet wordt. Naast etablissementen die zonder onderscheid wedijveren in luxe door de gezamenlijke inspanningen van bronsgieters en schilders, toont de iconografie immers hybride café-estaminets die tot geen van beide categorieën behoren, en ook achtenswaardige instellingen zoals *L'Aigle*, dank zij zijn muurschilderingen bevorderd tot de rang van café.

De nieuwe opwindings van het cafégebeuren gaat bovendien gepaard met een verruiming van de smaak, toe te schrijven aan het oprukken van de taverne, aanvankelijk Engels getint in de jaren 1840, tien jaar later met Duitse inslag. Een derde factor die de spelregels nog wat meer komt verstoren is het menigvuldig aanbod van spijs en drank, waardoor ook de andere huizen verplicht worden een steeds ruimere keuze van produkten te afficheren. De centrale lanen, ingehuldigd in 1871, bieden de cafés tenslotte de kans vaste voet te verwerven in de stad. Nochtans behoort de eerste van deze reeks, de Sesino, waarvan de maureske zaal menig literaire bijeenkomst zal herbergen, nog tot de grote uitzonderingen op het ogenblik dat architect Désiré De Keyser er de vijfde prijs mee behaalt in de gevelwedstrijd van 1872-1876. Tot nader order monopoliseren de grote luxe-hotels immers nog het gebeuren met hun veelheid van zalen voor alle gebruik.

Expansie

Pas vanaf de jaren 1880 is er sprake van een intense heropleving die bovendien samenvalt met een totale ommekeer in de bierproductie. Waar de brouwerijen zich eerder hadden vermenigvuldigd om de lichte bieren te leveren die meer beantwoordden aan de smaak van de steeds talrijker wordende buitenmensen, treedt nu het tijdperk in van de industriële vervaardiging dank zij een Tsjechische uitvinding: de pils. *'La vogue de nos anciens estaminets à faro est encore présente à la mémoire de notre génération, de même que les anciennes limonaderies (...). Les anciennes installations ne suffisent plus. On veut des établissements plus vastes, on ne se contente plus du faro ou du lambic, on demande du Houblon'* (17). In België gaat Wielemans-Ceuppens als eerste in op de massapro-

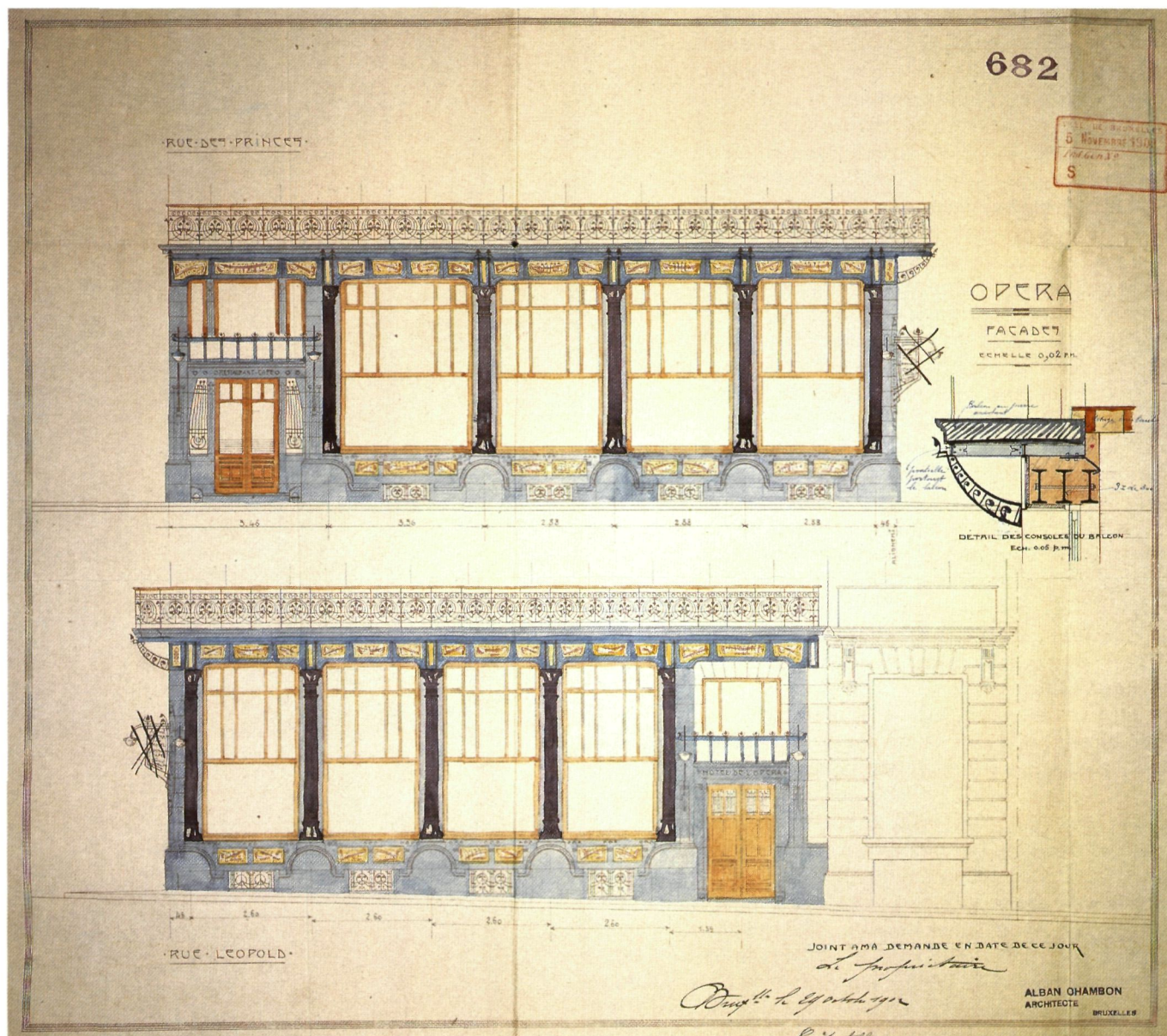
'Café de l'Hotel Continental' aan het de Brouckèreplein, ontworpen door architect Eugène Carpentier in 1874. De monumentale gelagzaal (verzameling C. Villers)

Grande Brasserie 'Vogel' in de Bergstraat. De gelagzaal met tegelpanelen en bovenlichten rond de eeuwwisseling (verzameling C. Villers)

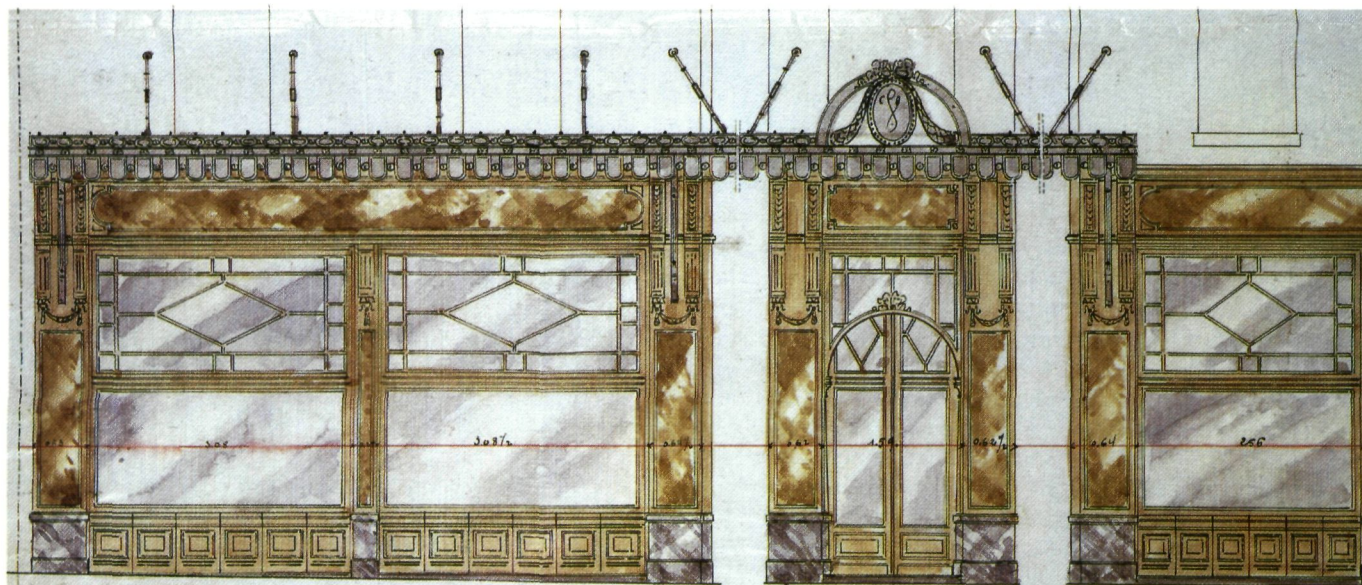
'Taverne du Cheval Marin' aan de Anspachlaan. De gelagzaal in neo-Vlaamse-renaissancestijl rond de eeuwwisseling (verzameling A. Courtmans)

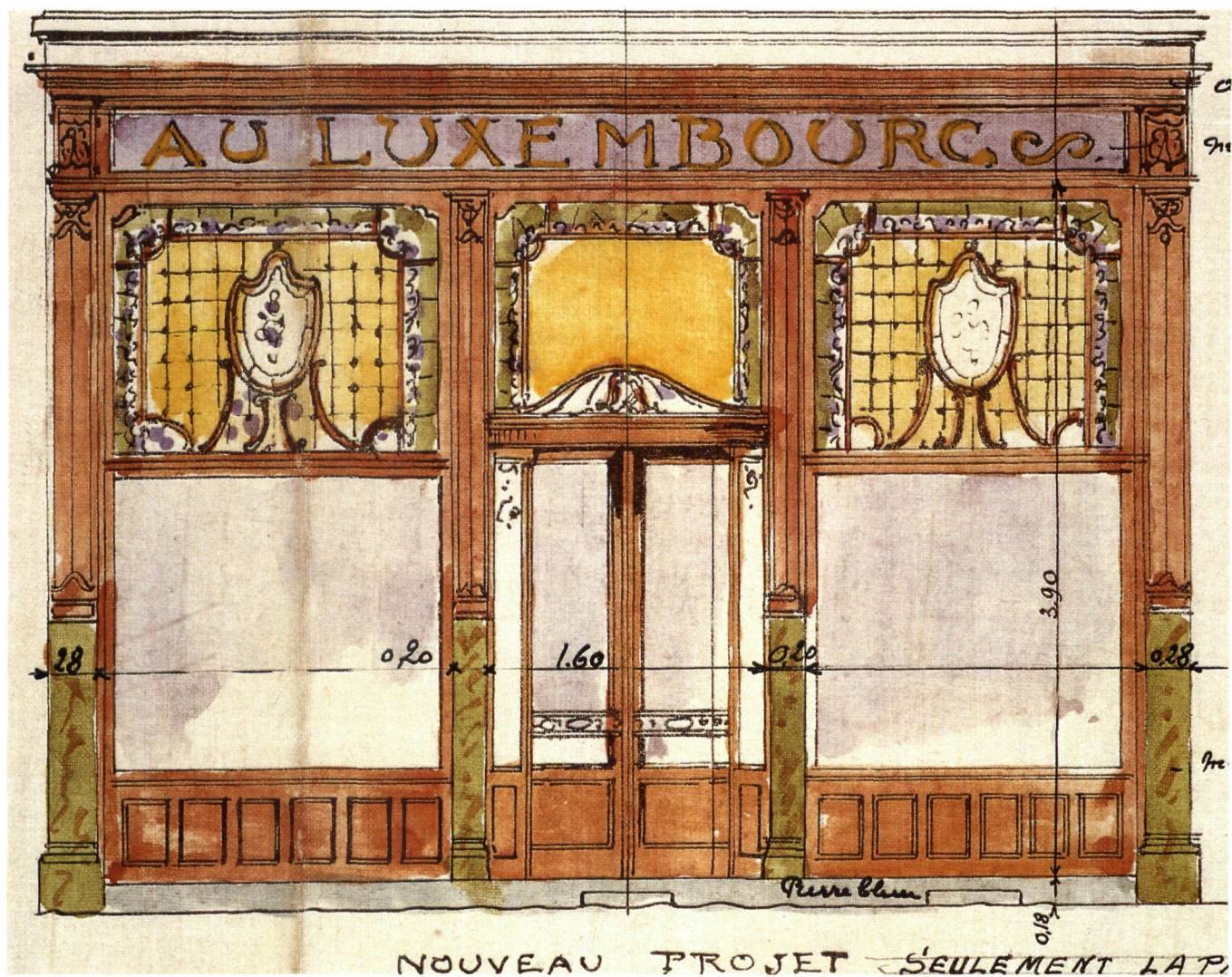

'Hotel-café de Paris' of 'Opéra' op de hoek van Prinsenstraat en Leopoldstraat. Ontwerp voor de pui door architect Alban Chambon uit 1902 (S.A.B., O.W., 1589)

Brasserie 'Verschueren' op de hoek van de Anspachlaan en de Rijkseklarenstraat. Ontwerp voor pui en luifel door architect Joseph Caluwaers uit 1909 (S.A.B., O.W., 2227)

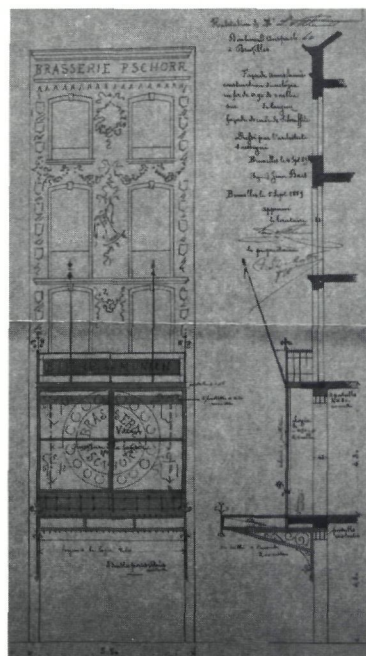

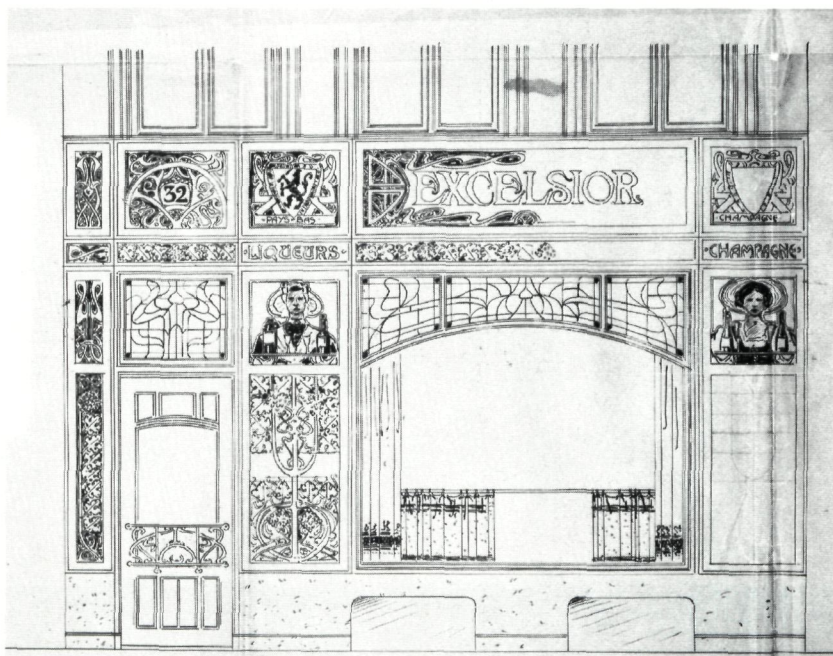

Brasserie 'Au Luxembourg' in de Bisschopsstraat. Ontwerp voor de pui door architect Walthère Michel uit 1919 (S.A.B., O.W., 26091)

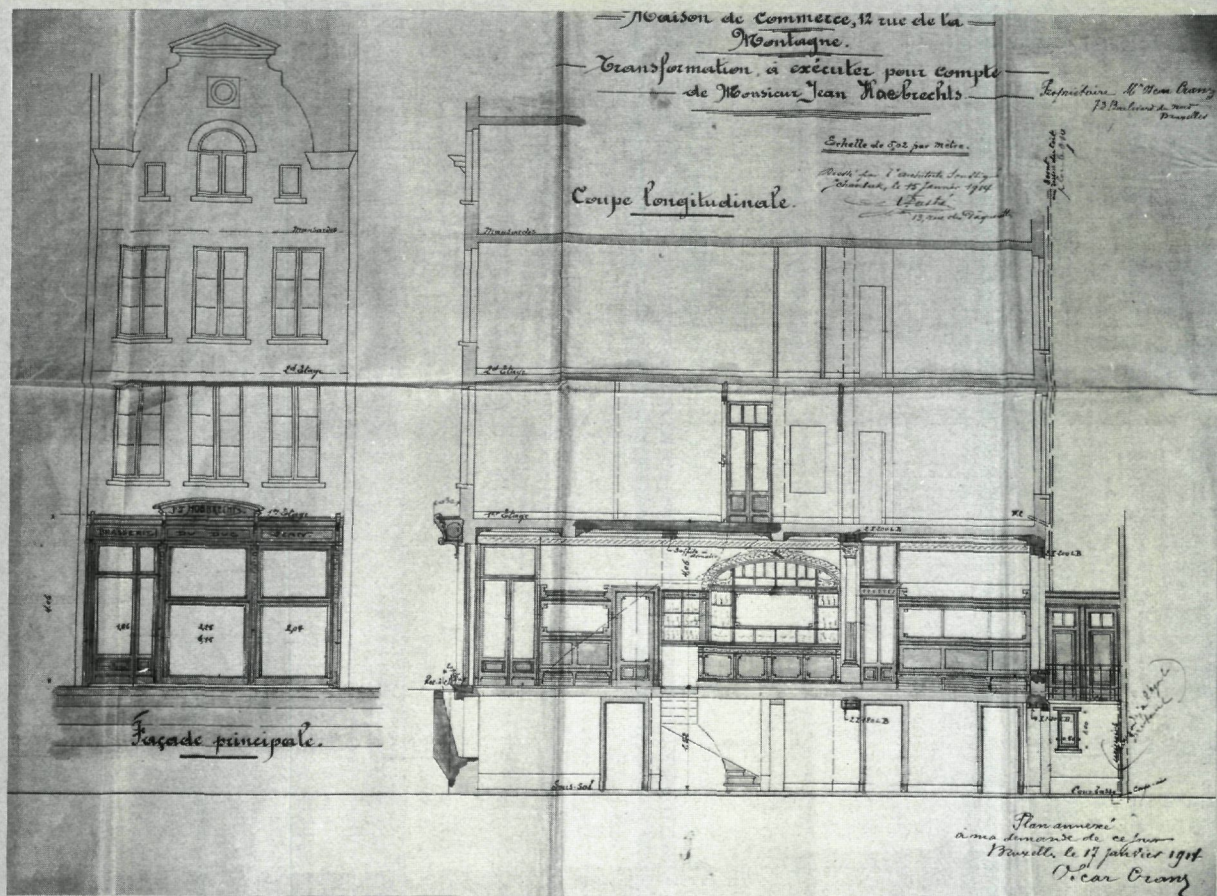
'Brasserie Psschorr' aan de Anspach-
laan. Ontwerp voor luifel, erker en
graffito-versiering door architect Jean
Baes uit 1889 S.A.B., O.W., 455)

De 'Excelsior' in de Schildknaapstraat. Ontwerp voor de pui door de Amsterdamse archi-
tect Eduard Cuypers uit 1900 (S.A.B., O.W., 71523)

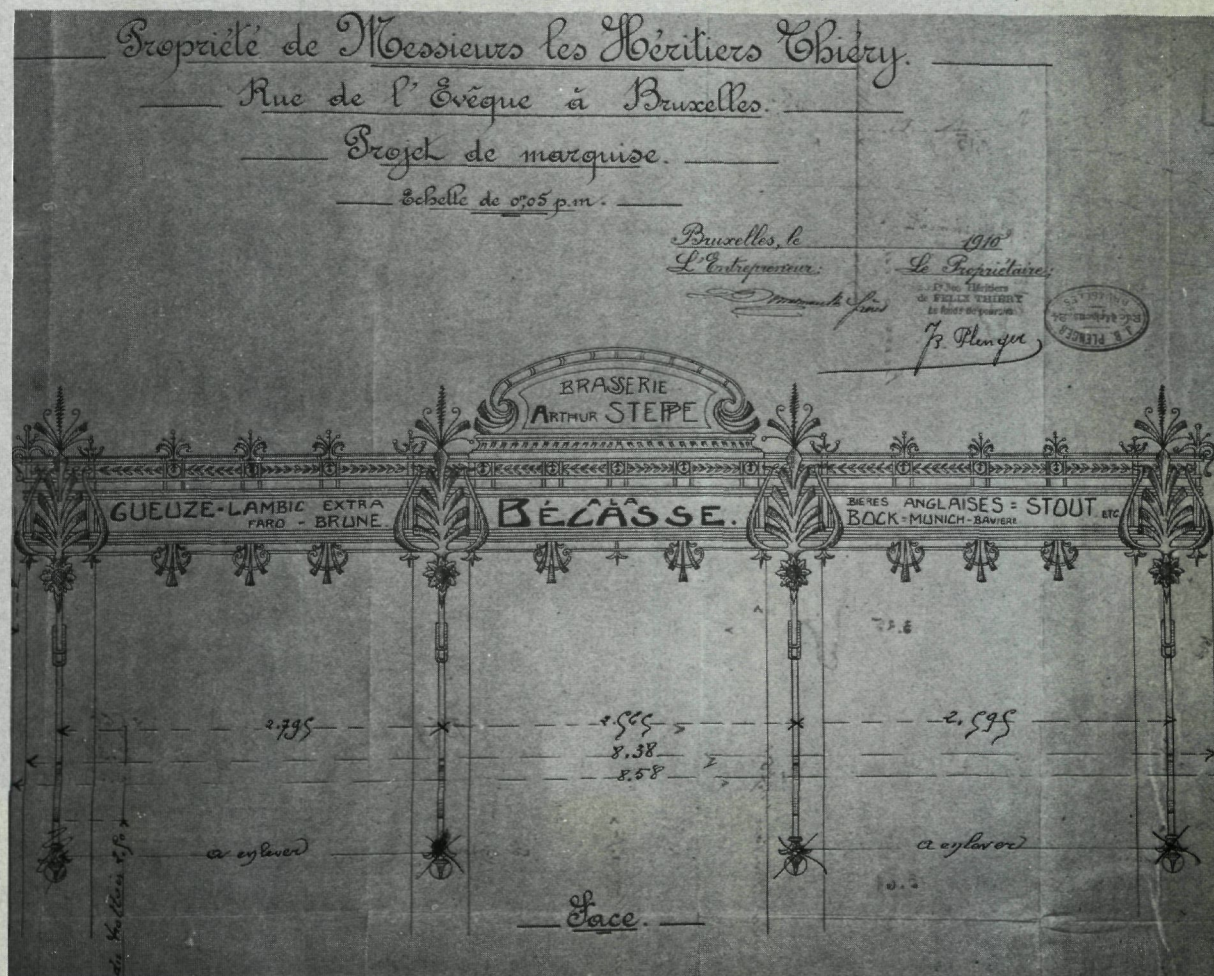

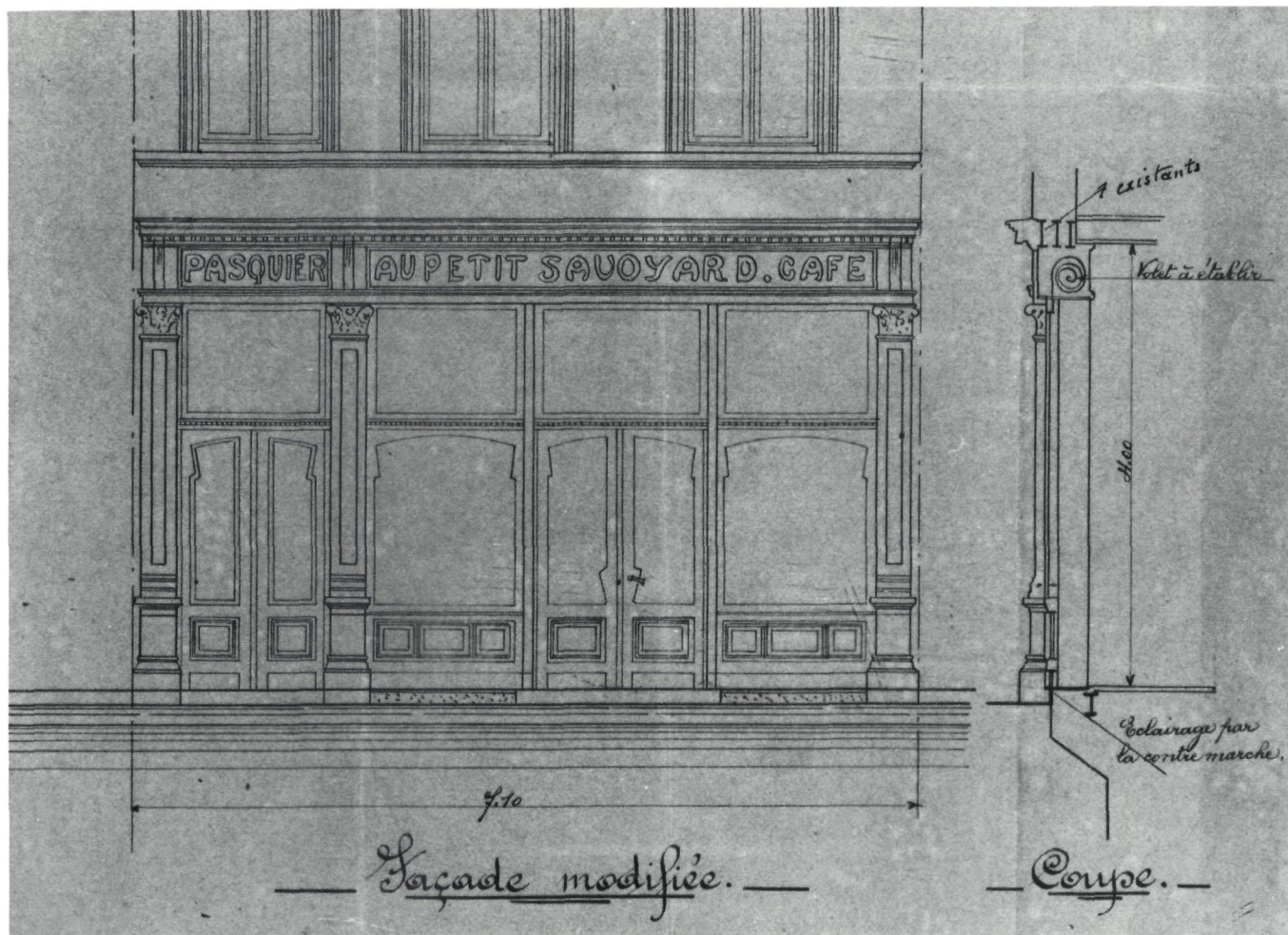

'Brasserie du Duc Jean' in de Bergstraat. Ontwerp voor de pui en langsdoorsnede van de gelagzaal door architect Fastré uit 1914 (S.A.B., O.W., 14340)

Brasserie 'A la Bécasse' in de Bisschopsstraat. Ontwerp voor de ijzeren luifel uit 1910 (S.A.B., O.W., 5409)

Café 'Au Petit Savoyard' in de Greeppstraat. Ontwerp voor de pui uit 1907 (S.A.B., O.W., 47166)

duktie. Hij wordt de eerste super-patron nu de strategie bestaat in de verovering van de markt, dankzij de toename van cafés wellicht, doch bovenal van verkooppunten. Brouwer ja, doch vooral zakenman. Op dat moment ontwikkelt zich een specifieke café-architectuur waarvoor in het beste geval een architect-decorateur, vaker echter een aannemer, zijn talent met meer of minder praal ontplooit.

Waar in de betere gelegenheden de decoratieve overvloed aan bronzen, vazen met de onvermijdelijke nimf en schilderijen de behoefte tot staatsie dekken, nemen de andere genoegten met bescheidener lambrizeringen en kleurrijk versierde bovenlichten, in afwachting van de weldaden van de elektriciteit. Pas dan ook worden de herkenningstekens uitgewerkt die het café in het stedelijk landschap inschrijven. Het gaat hier om de pui — over het algemeen een eenvoudige vorm van houtwerk die de ruimte opent voor licht en lucht — en de markies, waarvoor de ijzerbewerker al zijn kunst en verbeelding tentoonspreidt. De café-architectuur, ingeschakeld in het modegebeuren, kan alleen maar gunstig reageren op de drang naar ornament van de art nouveau. Talrijke deuromlijstingen getuigen van deze kortstondige voorliefde, die overigens genoegten kan nemen met een traditionele binneninrichting. Bij de *Falstaff* wordt eenvoudigweg decoratief houtwerk toegevoegd aan de bestaande vensterramen. Meer ambitieuze programma's zijn zeldzaam. Het *Hotel-café de Paris* van Alban Chambon, de *Excelsior* van Eduard Cuypers en de *Old Tom Tavern*

behoren tot de uitzonderingen. Laatstgenoemde vormt samen met *Brasserie Pschorr* van architect Jean Baes, een van de uiterst zeldzame voorbeelden waarin de gehele gevel wordt betrokken, door gebruik te maken van ceramiektegels, dan wel sgraffiti.

De grote 'brasseries' daarentegen blijven trouw aan hun eclectisch decor, dat nog een kortstondige heropleving kent in de jaren 1910. Sommige worden opgevrolijkt met decoratieve ceramiekpanelen. De bar, een nieuwkomer, en het restaurant verkiezen de klassieke stijlen, zoals het door architect Paul Hamesse in 1910 ontworpen etablissement, de latere *Mort Subite*.

Interbellum

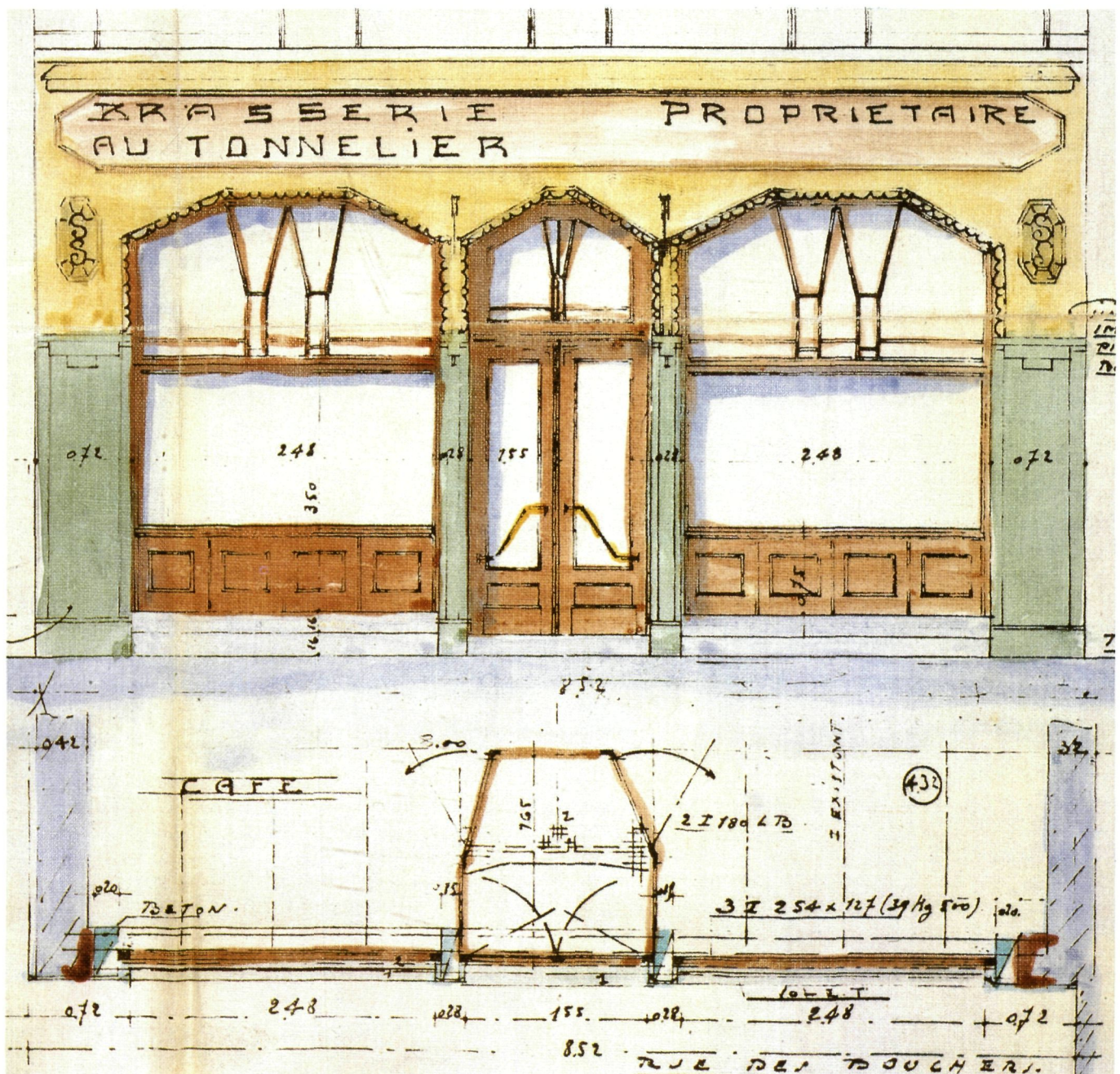
Op een werkelijke heropleving van de bouwactiviteit moet gewacht worden tot het midden van de jaren 1920. Zeer voorzichtig kan geopperd worden dat de energie van de bouwers beheerst wordt door de danswoede die in deze jaren optreedt, en hen verplicht gehoor te geven aan een nieuw programma: de dancing. Het waren hoe dan ook jaren van reflectie waaruit nieuwe theorieën en nog nooit vertoonde decoratieve voorschriften voortspuiten. Eén feit springt dadelijk op de voorgrond: de café-architectuur wordt het exclusieve terrein van de architect. Wat nu als vanzelfsprekend zou kunnen lijken, was nog geen tien jaar geleden ondenkbaar. Drie belangrijke elementen kunnen hieruit worden afgeleid. De architecten

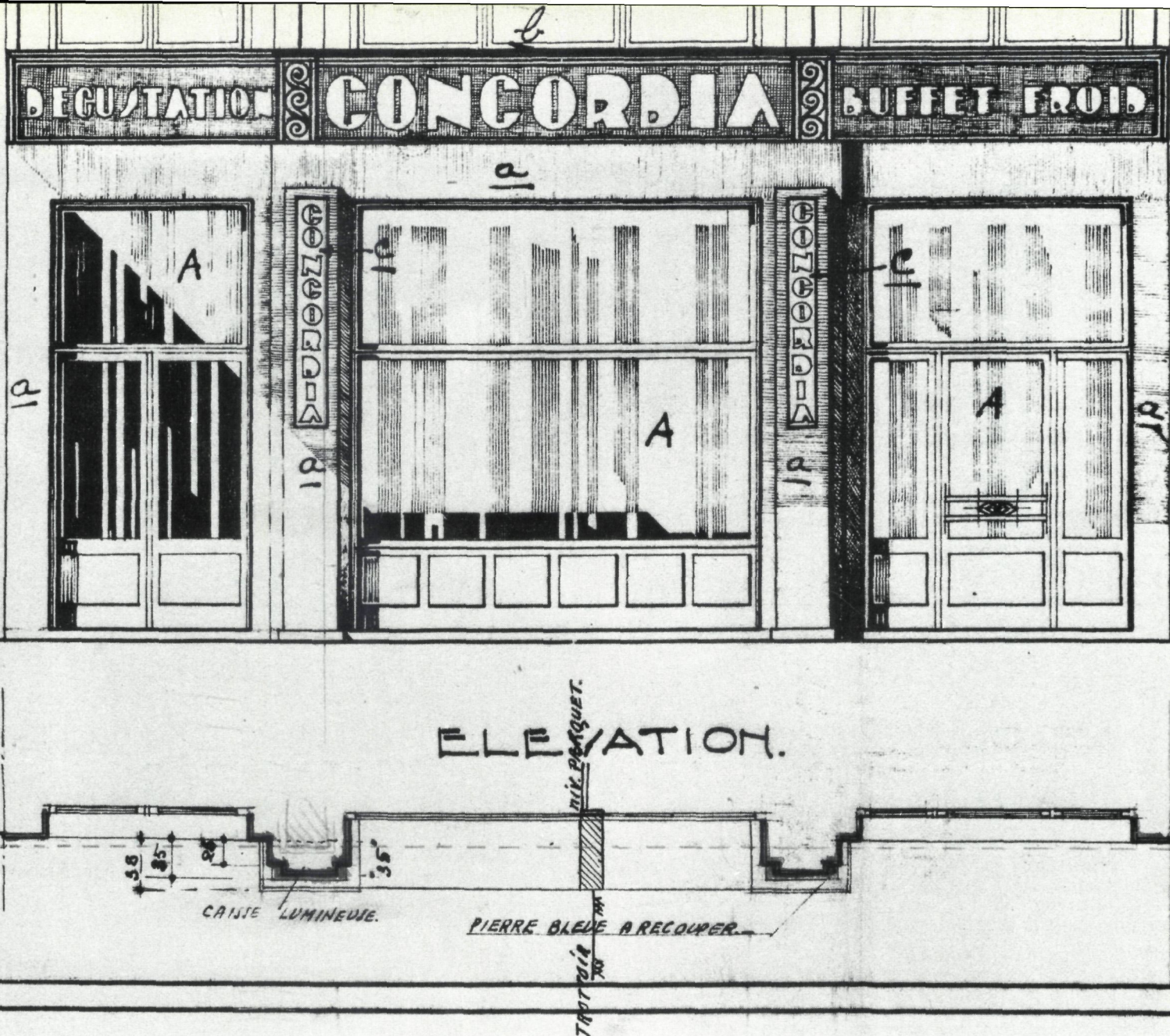
creëren de mode, op het gevaar af de café-architectuur tot iets tijdelijks voor te bestemmen, temeer daar de technieken voortkomend uit de prefabricatie en de multiplicatie van vervangingsmaterialen (granito, marbriet,...) welhaast uitnodigen tot vlugge vernieuwing. Het exclusieve karakter verplicht de betere ontwerpers tot het concipiëren van de totale ruimte, wat in de meest extreme gevallen bijvoorbeeld kan gaan tot het heruittekenen van het meubilair. Men denke hierbij aan de grote modernistische architecten Marcel Baugniet, Louis-H. De Koninck en Lucien François. Tenslotte dagen ware specialisten op in het genre, die de absolute alleenheerschappij waarnemen. De architectenbureaus Alphonse Barrez, Govaerts en Van Vaerenberg, Maurice Gridaine, Franz Van Ruyskensvelde en andere monopolizeren zo goed als alle belangrijke bestellingen en werven. Bij het globaal definiëren van de tendenzen van het interbel-

lum kan de geometriserende art deco, de zorg voor het ornament van de jaren twintig, gesteld worden tegenover de systematizing van de grote lijnen en het ontbloten van de gevels — alsof alle levendigheid ten deel valt aan het neon — in de jaren dertig. De inwendige ruimtebehandeling wordt in naam van het functionalisme ook veel complexer, gewoonlijk opgevat als een spel van niveaus, met estrades, balkons, pseudo-gloriettes: de alomtegenwoordige boog. Verwijzend naar de wintertuinen van weleer, zijn de 'jardinières' onontbeerlijke versieringselementen geworden. Sporadisch komen ook wandschilderingen voor. Alles bij elkaar genomen wordt deze periode gekenmerkt door het theoretisch funderen van een uitermate strikte hokjesgeest die de verschillende drankgelegenheden architecturaal en sociaal onderscheidt (18). De brasserie wordt aldus een bierfabriek: ruim, helder, glanzend, met brede vensters en 's avonds 'a giorno'-

Brasserie 'Au Tonnellier' in de Beenhouwersstraat. Ontwerp voor de pui door architect Léon Suys uit 1928 (S.A.B., O.W., 34900)

De 'Concordia' in de Henri Mausstraat. Ontwerp voor de pui door de architecten Govaerts en Van Vaerenbergh uit 1927 (S.A.B., O.W., 34161)

verlichting. Voor de gebruikers een bank langs de wanden en kleine tafeltjes in het midden. De kleine taverne of bodega daarentegen, die erg in trek is, blijft voorbehouden voor een meer bemiddelde klandizie, gesteld op intimiteit en discretie. De inrichting met boxen en warmere kleurschakeringen krijgt bijgevolg de voorkeur. Het daglicht wordt getemperd door gekleurde glas-inloodramen; indirecte verlichting is hier aanbevolen: *'l'aspect de la brasserie pourra être haut et couleurs. Le bodéga, lui, sera plus gris, plus clos, et montrera extérieurement un certain souci de détail'* (20).

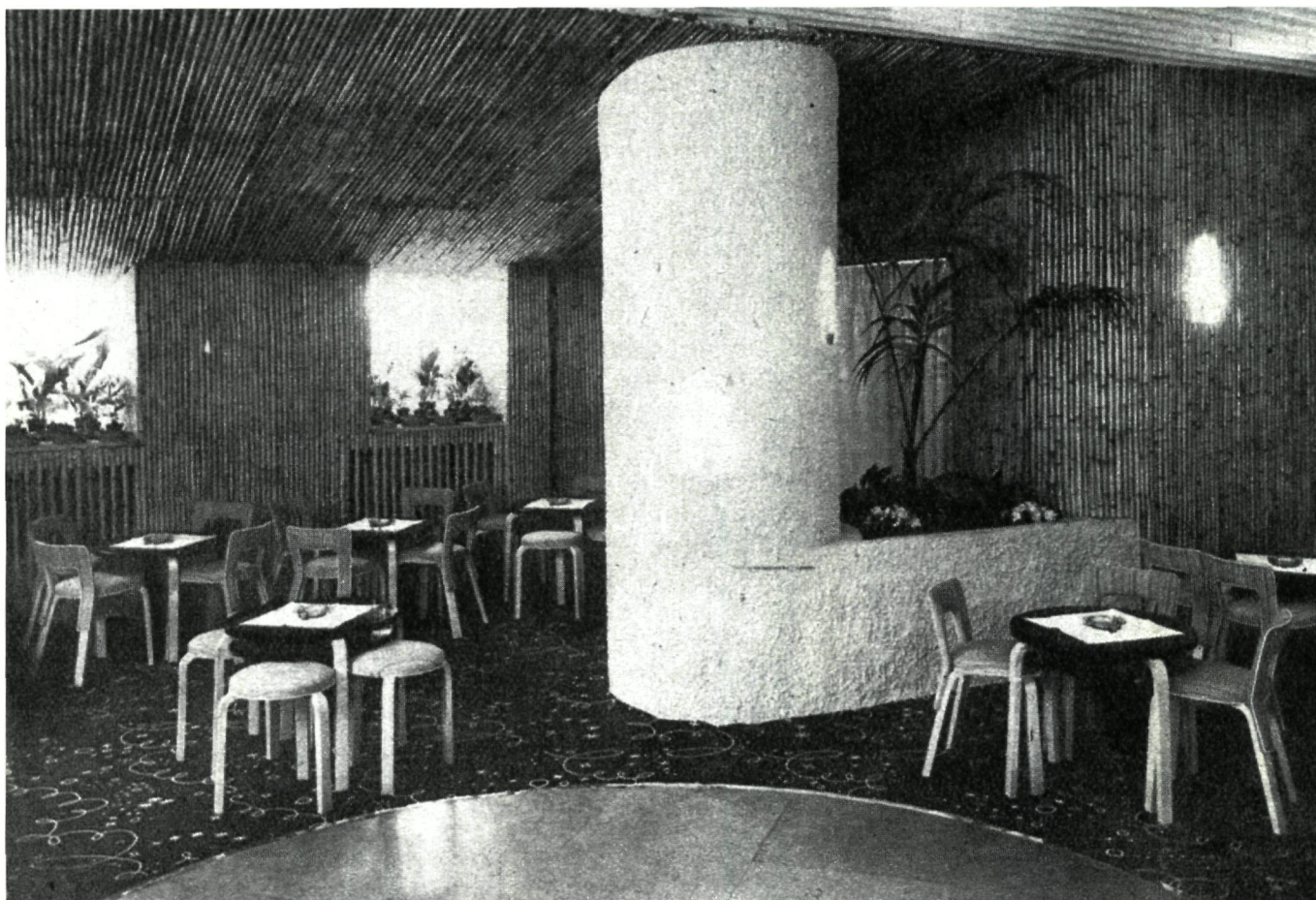
Een ander concept dat in het midden van de jaren dertig het daglicht ziet is de uitwerking van een bepaald thema. In die zin ontwerpt Marcel Bagniet in 1937 *L'Arche de Noé*, een établissement dat door het samenbrengen van de genoegens van dag en nacht in éénzelfde ruimte enigszins refereert aan het begin van de eeuw. Restaurant, dancing, bar-taverne: de drie functies worden bedeeft met een eigen tonaliteit en een aan het bestiarium ontleende versiering. Dit geldt nog meer voor de bar *La Belle Equipe*, in 1938 ingericht door Maurice Gridaine en

Leroy, die het thema overneemt, van *'La maison coloniale en bambou et tôle ondulée'*, waarschijnlijk ter herinnering aan de wereldtentoonstelling (21). Het succes gaat alle verwachtingen te buiten, want men ziet er daadwerkelijk slechts bambou en golfplaat, en niet *'une combinaison assez fine de la salle de café, du boudoir et de la féerie enfantine'*, zoals een moderne bar het vereist (22).

Eens te meer is de geschiedenis spelbreker. Ons rest nog het verdwijnen te beschrijven van deze openbare gelegenheden, na de euforie van de overwinning, gewurgd door wildgroei in de urbanisatie, overrompeld door fast-food, fast-drink en bedrieglijke namaak-pubs. Tenzij precies de kunstmatige knusheid van deze laatste op een spontane poging wijst om de ontstane leemte op te vullen. Was het ook niet in de *Falstaff* dat — niet eens zo lang geleden — de stoelen op tafel werden gezet om 22.30 uur?

De tentoonstelling **Nachtraven** is van 20 maart tot 24 mei te zien in de Passage 44 in Brussel.

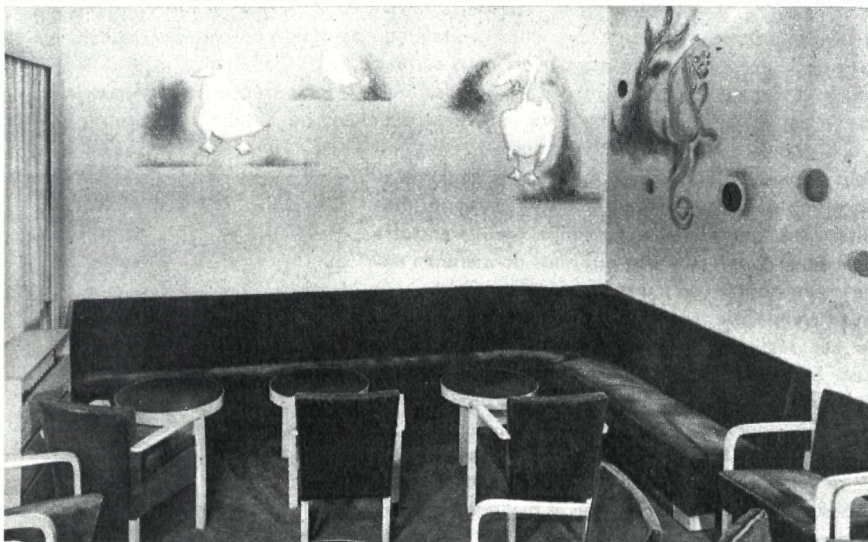

Bar 'La Belle Equipe' in de Kernstraat, door Maurice Gridaine. 'Coin intime' in bambou en golfplaat, uit *Bâtir*, 62, januari 1938, p. 29

Voetnoten

- (1) Brunelle P.J., *Guide du voyageur*, Visscher, Brussel, 1819. De wedijver tussen de belangrijke kroeghouders noopt hen ertoe hun inrichtingen te verfraaien met het meest doorwrochte van de kachelsmid, het meest verblindende van de lampenmaker; met de sierlijkste 'Engelse' bierpompen en tapkasten; met het geriefelijkste van wat het draaiersambacht aan stoelen produceert, en het galantste dat de franjewerker te bieden heeft aan opsmuk voor gordijnen.
- (2) Joly V., *Les Belges peints par eux-mêmes*, Brussel, 1851
- (3) Gelegen Heuvelstraat. De opera-voorstellingen was, ondanks hun succes, geen lang leven beschoren. De Munt beschikte terzake over een privilege, en liet al gauw haar rechten gelden. De Coffy zou standhouden, doch als estaminet-café. Naar het eind van de 19de eeuw toe kent de zaal een heropbloei als café-concert om daarna, samen met het hele huizenblok, plaats te ruimen voor een bioscoop, de Agora.
- (4) Eén man, Kats, haalde verdienste uit deze strijd. Van sociale op-ruining — de meetings in de herbergen van de Hoogstraat — schakelde hij over naar culturele promotie in een streven naar erkenning van het recht op een populair Vlaams theater.
- (5) Hymans L., Rousseau J.B., *Le diable à Bruxelles*, Lib. Polytechnique, Brussel, 1850-1853, 2 dln.
- (6) Guislain A., *A la découverte de Bruxelles*, L'Eglantine, Brussel, 1930.
- (7) Hannon T., *Le Petit Paris*, in *Au pays de Manneken Pis*, Kistmaeckers, Brussel, 1883.
- (8) De term duidt nu op 'l'enseigne des lieux de plaisir voués au culte de la chanson, de la fantaisie et de l'esprit caustique'. Fischer F., *Bruxelles autrefois*, Labor, Brussel, 1941. Dit was niet zo in het begin van de eeuw, toen de term verwees naar een buiten de stad gelegen inrichting, of nog naar een populair eetgelegenheid. In de tweede helft van de eeuw wordt 'cabaret' ronder pejeratief. In Delisles' waardenschaal, opgesteld omstreeks 1880, slaat het een pover figuur, waar we lezen: 'l'assomoir, le cabaret, l'estaminet, la taverne et, en haut de la hiérarchie, le café'.
- (9) Een volmaakte symbiose van geest en oord kenmerkten dit gezelschap dat, als eerste, de stukken van eigen bodem deed aanvaarden en toejuichen. Een enkel voorbeeld zal volstaan: Wicheler, medeauteur met Fonsou van 'le Mariage de Mademoiselle Beulemans' kwam uit haar rangen.
- (10) Worden aangehaald op het Muntplein: *café de la Monnaie*, *Domino*, *au Suisse*, *café de Psyché*; op het Koningsplein: *de l'Amitié*; in de Koningsstraat: *de l'Empereur*; *de Waux-Hall*. Dezelfde rubriek vermeldt bovendien de *Grand Café*, een hotel in de Spoormakersstraat en een traiteur-restaurant, het *Café-Restaurant* in de Stoofstraat. De *Coffy* ontbreekt.
- (11) In vergelijking met zijn noordelijk equivalent geniet het Zuidstation niet dezelfde aantrekkingskracht. Als oorzaak, tegelijkertijd een volkser conglomeraat en een station voor minder welstellende reizigers, zo niet immigranten uit Polen of de Parijse Commune.
- (12) De algemene benaming Waux-Hall gaat terug op het Londense voorbeeld, gebouwd op een terrein dat had toebehoord aan Faulk de Brend.
- (13) Laurent A., *Bruxelles, ses estaminets et ses bières*, éd. de la Brasserie, Brussel, 1883.
- (14) Aris M., *Bruxelles la nuit*, Sacré-Duquesne, Brussel, 1871.
- (15) Zij werden ingehuldigd in 1847.
- (16) Hymans L., Rousseau J.B., *op. cit.*
- (17) *Le Globe Illustré*, 25 juni 1886.
- (18) Zie bijvoorbeeld het tijdschrift *Bâtir*, en onder andere het nr. 12, 15 november 1933;
- (19) Deze gekleurde glas-in-loodramen, vaak in het bovenlicht van de schuiframen, zullen jammer genoeg meestal aanleiding geven tot een 'rustieke' uitwerking.
- (20) Barrez A., *L'Architecture commerciale. Brasseries, bodegas, tavernes*, in *Bâtir*, *op.cit.*
- (21) De vooravond van de wereldtentoonstelling van 1935 lokt een grote bouwwoede uit, die niet zal ophouden vóór de oorlog.
- (22) in *Bâtir*, nr. 62, januari 1938.

Bar 'L'Arche de Noë' aan de Waterloolaan, door Marcel Baugniet, uit Bâtir, 37, december 1935, p. 1511

STUDIEDAG MONUMENT & STABILITEIT

DE STABILITEIT VAN MONUMENTEN
EN DE PROBLEMATIEK ROND DE AANWENDING
VAN NIEUWE TECHNIEKEN
WAARBIJ DE OORSPRONKELIJKE STRUCTUUR
VAN HET BOUWWERK GEHERWAARDEERD WORDT

PROGRAMMA

REFERATEN MET DIA'S
DOOR SPECIALISTEN TER ZAKE

DATUM

9 MEI

PLAATS

INTERNATIONAAL CONGRESCENTRUM
FLORALIEPALEIS - PARK - 9000 GENT

ORGANISATIE

DIENT MONUMENTENZORG EN STADSARCHEOLOGIE
VAN DE STAD GENT IN SAMENWERKING MET
DE GENTSE VERENIGING VOOR STADSARCHEOLOGIE

INLICHTINGEN & VOORWAARDEN

STAD GENT, D.M.S.A., ONDERSTRAAT 20
9000 GENT

TEL. 091/23.99.22 - 23.99.77

(contactpersoon : S. Derom)

GE B O D E N   T O E G A N G

De Opera van Gent

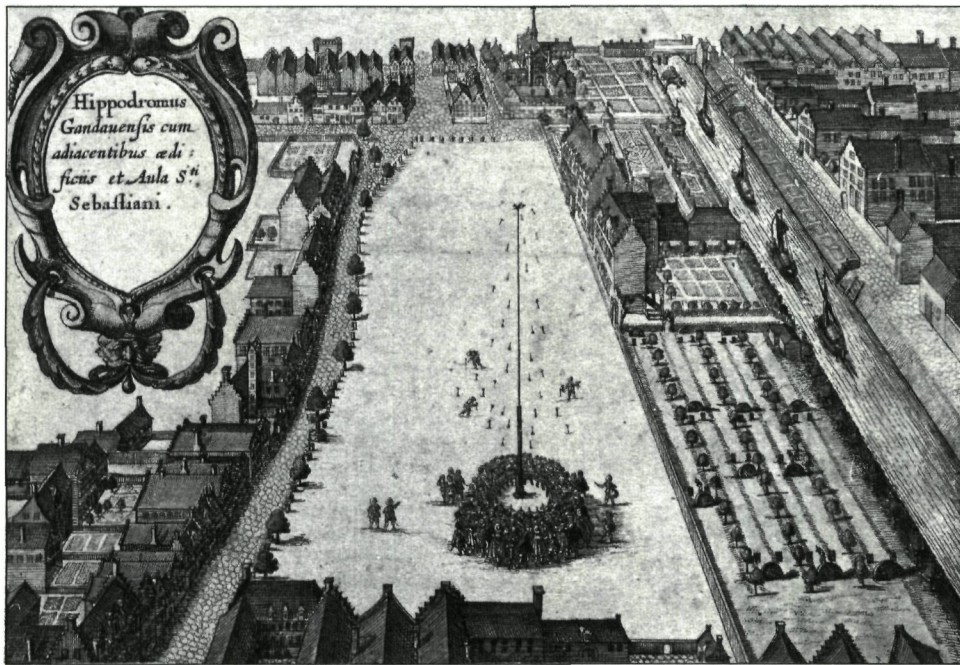

M&L

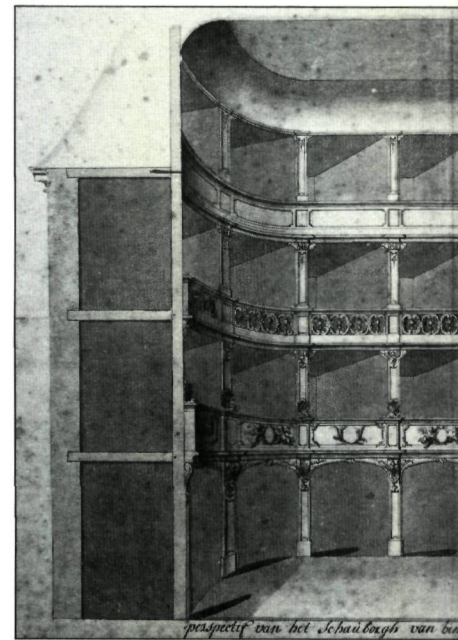

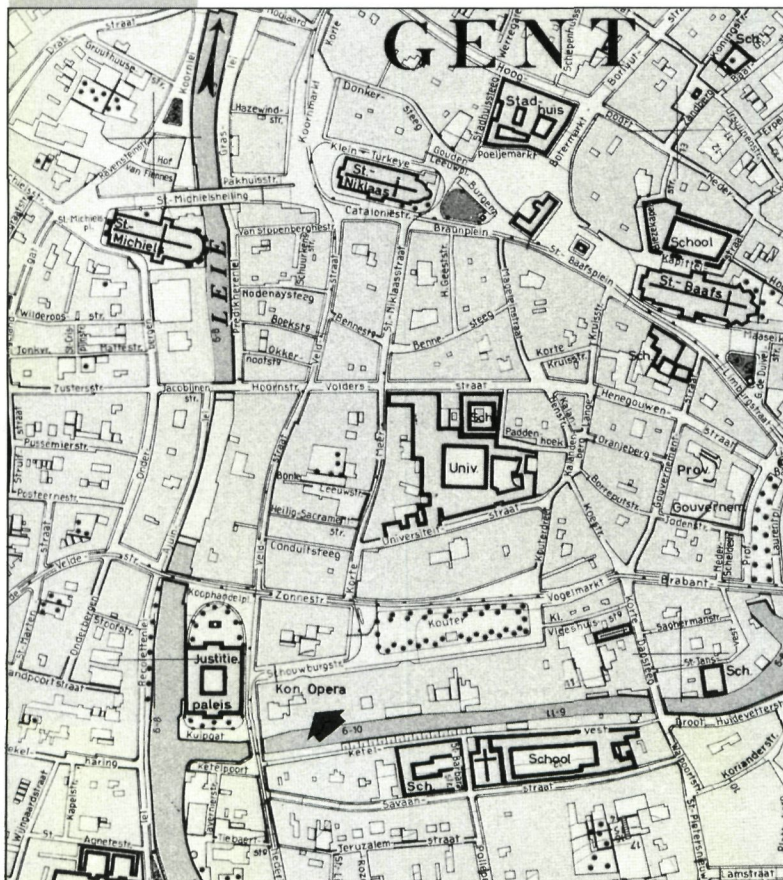
De Sint-Sebastiaansgilde verhuurde reeds in 1664-1668 een lokaal aan reizende toneelgezelschappen. Hun neringhuis met schietbanen bevond zich op de Kouter, die een blijvende socio-culturele rol zal spelen in de latere stadsontwikkeling.

Gezicht op de Kouter uit Sanderus A., *Flandria Illustrata*, 1641 (S.A.G.)

De Schouwburgstraat, aangelegd in functie van de opera, verbindt twee pleinen en vormt met twee harmonieuze gevelwanden een goed voorbeeld van neoclassicistische urbanisatie.

Inplanting van het operagebouw met later aangebouwd postkantoor en Rechtbanken. Topografisch plan van Gent (1973) (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

Plastische details verrijken de uit natuurstenen opgebouwde gevels van het operagebouw. De sculpturale aspecten versterken niet alleen de assimilatie van de renaissancestijl maar wijzen ook op de persoonlijke en eigentijdse inbreng van de architect (foto D. Stengée)

De Opera van Gent

De Gentse opera, eertijds het 'Grand Théâtre' genoemd, werd gebouwd in 1837-1840, naar het ontwerp van stadsarchitect Louis Roelandt (1786-1864), één van de belangrijkste neoclassicistische architecten in ons land.

Het gebouw werd ingeplant op de plaats van de oude stadsschouwburg, op de hoek van de Kouter, naast het Sint-Sebastiaansgildehuis. Louis Roelandt opteerde, in tegenstelling tot de vroegere schouwburg, voor een halfvrijstaand gebouw in een nieuwe straat, de huidige Schouwburgstraat, met perspectief op de zijgevel van het monumentale Gerechtshof, ook een project van hem dat toen in aanbouw was. De nieuwe Schouwburgstraat kreeg aan de zijde tegenover de opera een aangepaste eenheidsbebouwing van bepleisterde huizen in sobere neoclassicistische stijl met winkelpanden en cafés op de begane grond. Het unieke geheel van de opera en de tegenoverliggende homogene huizenrij vormt een goed voorbeeld van neoclassicistische stadsaanleg en verleent aan de Schouwburgstraat een historische waarde op stedebouwkundig vlak.

Een brand vernietigde in 1715 de lokalen van de Sint-Sebastiaansgilde en de er-naast gelegen eerste stadsschouwburg. In 1736 gaf de gilde opdracht aan meester-metser Bernard de Wilde tot het bouwen van een nieuw neringhuis en theater. Doorsnede van het theater van de Sint-Sebastiaansgilde. Pentekening en grisaille door architect B. de Wilde (1736) (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

De architectonische parafrase van de Italiaanse renaissance karakteriseert de gevelontwerpen van Louis Roelandt.

Lithografie met straatbeeld van de Schouwburgstraat uitgegeven door Stroobant, Degobert, Tessaro (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

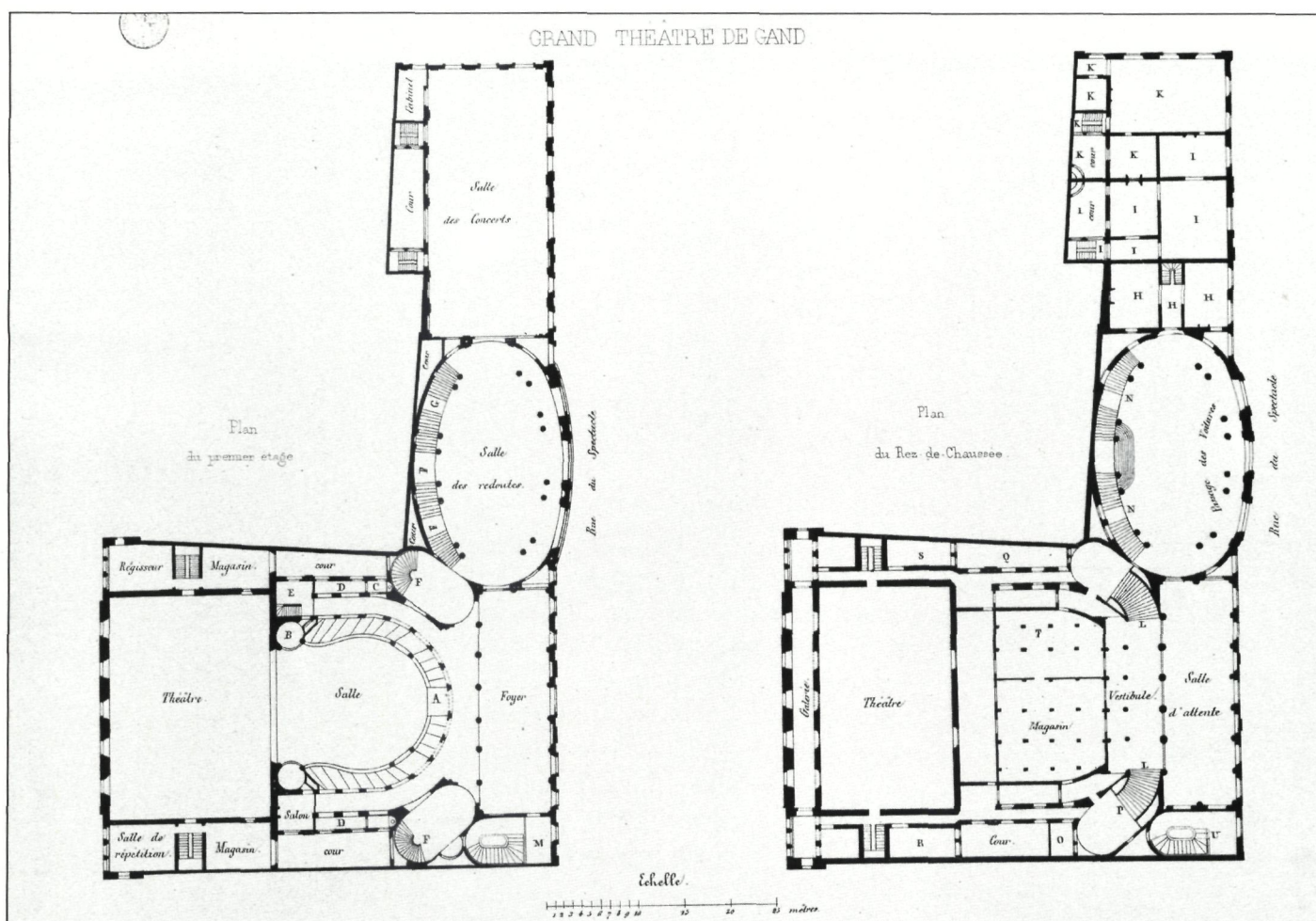
In de ovaalvormige balzaal of 'redoute' dragen 16 vrijstaande Toscaanse zuilen de omlopende galerij. Een eretrap geflankeerd door verguld bronzen lantarens, leidt naar de wandelgangen van het tweede balkon en naar een balkon in de concertzaal. De verlichting werd geleverd door het Parijse huis Clémançon et Jouannin (foto G. Charlier)

De allegorische figuren van de Leie en de Schelde als centraal motief in de met ijzeren ajour opengewerkte deuren van het middenrisaliet, herinneren aan het ontstaan en de ligging van de stad aan de samenvloeiing van beide gesymboliseerde rivieren (foto D. Stengée)

De centrale gekasseide doorgang voor rijtuigen wordt omringd door 16 Dorische zuilen van geschilderde arduin (foto G. Charlier)

Het grondplan van de spektakelzaal in de Gentse opera is opgevat volgens één van de courante types plattegronden in de theaterarchitectuur die hun oorsprong vonden in de renaissance. Opvallend in de algemene ruimte-indeling zijn de ellipsvormig uitgewerkte doorgang voor rijtuigen en de balzaal erboven. Plattegrond van de 'Grote Schouwburg' naar een litho uit 'Journal de l'architecture', 1848-1849 (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

Het theater op L-vormige plattegrond werd onder leiding van één van de volgende stadsarchitecten, Charles Van Rysselberghe (1850-1920), uitgebreid, onder andere met een inkomhal en een in de gevel uitgebouwd portaal (1911). Bovendien bouwde hij naast het theatergebouw, op het perceel van het Koophandelsplein tot de Ketelvest, een Post- en Telegraafkantoor, en daarnaast het Vrederecht, het Krijgsauditoraat en de Krijgsraad (1913). Charles Van Rysselberghe voorzag de gevels van de nieuwe bouw van een gelijkaardige ordonnantie als de reeds bestaande gevels van de opera zodat het homogene neoclassicistische complex ontstond en aan de uniformiteit van de opbouw geen afbreuk werd gedaan. Het geheel met drie gevelpartijen op rechthoekige plattegrond is aldus ingesloten door de Schouwburgstraat, het Koophandelsplein en de oude stadswal of Ketelvest.

De markante vormgeving van de natuurstenen gevels en het luxueus ingerichte interieur werden stilistisch gedomineerd door de neoclassicerende interpretatie van de Italiaanse renaissance en barok. De Parijse opleiding die Roelandt, na zijn studies aan de Gentse Academie voor Schone Kunsten, genoot bij de gekende zogenaamde 'empire'-architecten Percier en Fontaine, is ongetwijfeld van grote invloed geweest op zijn voorkeur voor de stijlen uit de klassieke oudheid en de Italiaanse renaissance.

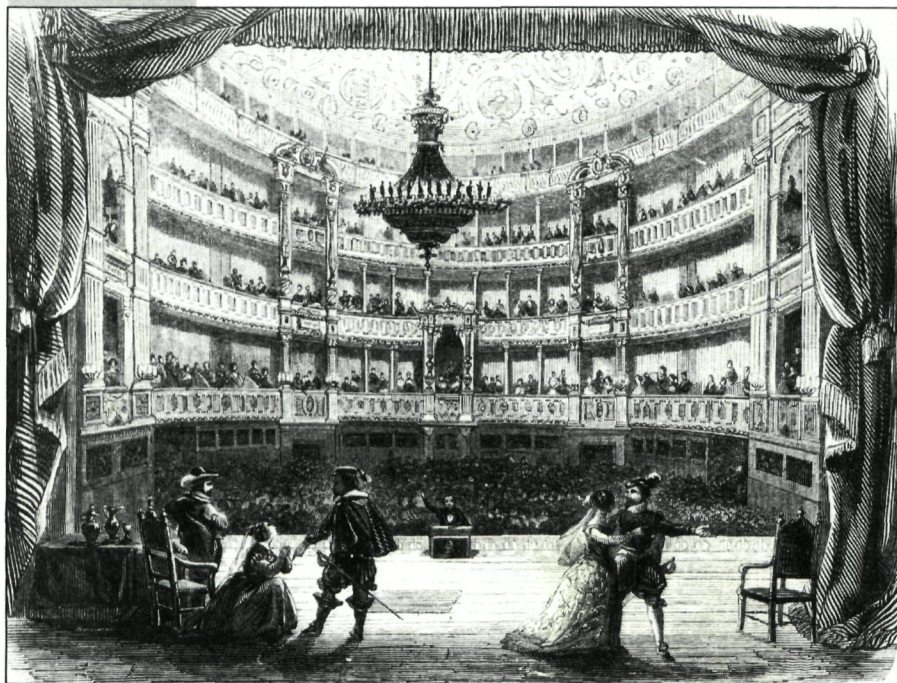
Ook de ruimtelijke organisatie heeft de architect met zorg uitgewerkt. Het grondplan van het noord-zuidgeaxeerde bouwvolume van de opera is architectuurhistorisch te situeren in de traditie van de theaterarchitectuur. Roelandt sloot met het U-vormige auditorium aan bij één van de courante types plattegronden die hun oorsprong vonden in de renaissance, gegroeid uit het klassieke amphiteater en vervolmaakt in de barok. De spektakelzaal met rijen klimmende zitplaatsen van stalles, parket en parterre is omringd door vijf galerijen uitgewerkt met balkons en vier verticaal gebouwde loges, uitziend op een rechthoekige scène van 24 meter diep. Het rechts aansluitend gedeelte van het theatergebouw getuigt eerder van een ongewone ruimte-indeling door toevoeging van een rechthoekige vleugel met daarin respectievelijk een opvallende ovale doorgang voor rijtuigen, twee verhuurde herbergen en op de bovenverdieping respectievelijk een eveneens ovale balzaal en een concertzaal.

De spektakelzaal, de foyer, de balzaal en de concertzaal werden in samenwerking met de Parijse kunstenaars-decorateurs Philastre en Cambon weelderig gestoffeerd. De prachtig gedecoreerde zalen zijn illustratief voor de sociale status van de opera in de 19de eeuw. De door de industrie verrijkte burgerij kon via het imponerende operagebouw uitdrukking geven aan haar visie op kunst en cultuur en tevens haar welvaart tentoonstellen. In de barokke overvloed van de rijk geornamenteerde zalen verraden talrijke plastische en sculpturale details hoe groot de invloedssfeer van de Italiaanse renaissance was. De uitvoering getuigt tevens van het vakmanschap van de 19de-eeuwse decorateurs.

De galerij rondom de 'redoute' is afgeboord met een balustrade waarop 16 paarsgewijs opgestelde witte kariatiden een hoofdstel dragen. Tussen de kariatiden staan 8 verguld bronzen kandelaars opgesteld (foto G. Charlier)

Het theater en de opera vervulden in de 19de eeuw als ontmoetingscentrum voor welgestelden en in zekere mate ook voor de minder gefortuneerden een belangrijke plaats in het cultuur- en amusementsleven (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

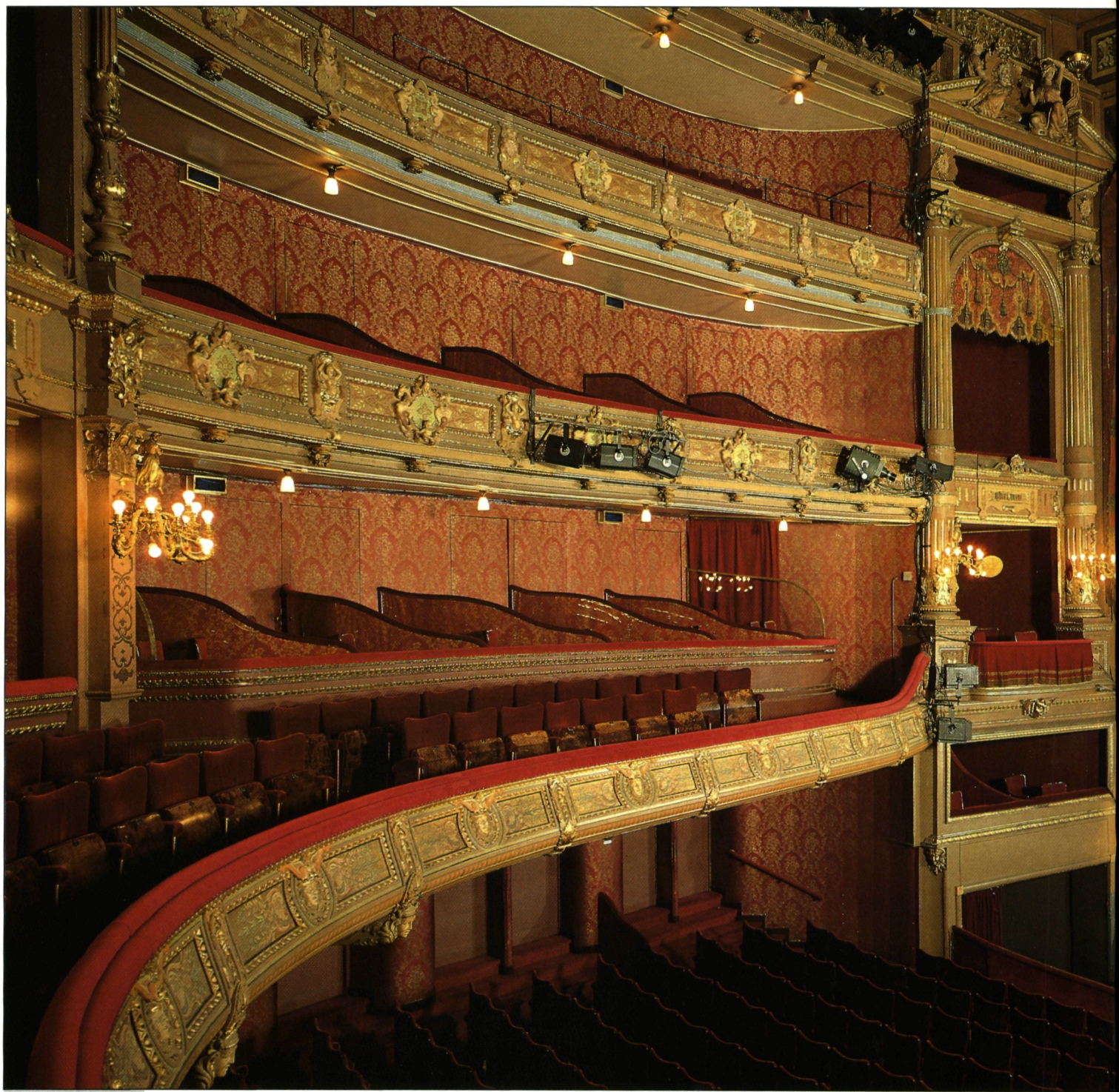
De overvloedig geornamenteerde wanden met talrijke sculpturale details illustreren het vakmanschap van de 19de-eeuwse decorateurs en de dominante rol van de invloedssfeer van de Italiaanse renaissance (foto G. Charlier)

Het rijkelijk versierd foyer wordt rondom afgezoomd met 18 gemarmerde halfzuilen in Corinthische stijl, waartussen de gedrapeerde rondboogvormige deuren en deurvensters zich bevinden. Het cassetteplafond is verfraaid met gestileerde bloemmotieven (foto G. Charlier)

Het houten theatermechanisme met handbediende koordophaling voor het wisselen van de decors bevindt zich nog grotendeels in zijn oorspronkelijke staat. Deze getuige van de 19de-eeuwse theaterbouw behoort tot het zeldzaam geworden erfgoed van de technologie (foto G. Charlier)

In de spektakelzaal zijn boven de gelijkvloerse toeschouwersruimte vier balkons met houten volwandige borstweringen. Een tweede borstwering in het eerste balkon werd toegevoegd in 1887. Het hoogste terugliggend balkon is voorzien van een metalen borstwering. Vier opvallende houten loges doorbreken de balkons verticaal (foto G. Charlier)

De operazaal onderging reeds een eerste restauratiebeurt in 1869 en ook nadien werden nog aanpassingen, vooral vernieuwingen van het mobilair, aangebracht. De houten, volwandige borstweringen van de balkons en de loges, rijk versierd met polychromie, stucwerk en bladgoud, de opvallende decoratie van het koepelvormige plafond en de monumentale kroonluchter, trekken als originele elementen nog steeds de aandacht van de bezoeker.

Het theatermechanisme met houten, handbediende windassen en koordophaling is de oudste nog bestaande uitrusting van België. Het illustreert een bepaalde fase in de ontwikkeling van de theaterbouw waarbij nog overvloedig gebruik gemaakt wordt van hout. De hier gebruikte technieken zijn gebaseerd op traditionele principes die — niet toevallig — verwantschap vertonen met de scheepsbouw. De installatie in Gent is aldus een belangrijke getuige van de geschiedenis van de technologie en uiteraard ook van de geschiedenis van de theaterbouw.

Na schriftelijke of telefonische afspraak met Mevrouw Vekeman (Opera voor Vlaanderen - Schouwburgstraat 3 - 9000 Gent - tel.: 091/25.33.77) kan een gratis bezoek gebracht worden aan het operagebouw. Er dient evenwel een termijn van 3 weken in acht genomen te worden tussen aanvraag en bezoek.

De monumentale bronzen en kristallen kroonluchter van de Gentse firma Trossaert-Roelants & cie accentueert de sfeer van rijkdom en aanzien die de opera uitstraalde. De koepelvormige plafonddecoratie brengt hulde aan de grote namen uit de theaterwereld (foto G. Charlier)

Summary

The Story of Beerhouses, Inns and Pubs in Flanders

Our fellow-countrymen have always been reputed as drinkers of beer. Since the production of wine was on the wane in the 15th century, the annual average consumption of beer per head increased from 300 l to 400 l towards the beginning of the 17th century. Beer was indeed a quintessential thirst-quencher, coffee and tea being unknown in those days, and drinking-water being of an unreliable quality. Beer had, besides, an important nutritious composition.

In the early Middle Ages, when monasteries, abbeys and farmers used to provide their own food, the mill, the brewery and the bakery were inseparably related to the farm. It wasn't long before they offered — later sold — beer to thirsty passers-by. This custom would generate the first 'beerhouses' as early as the 13th century. Churches and local authorities seized the opportunity to a supplementary income, and fixed up the cellars of their institutions as public drinking-places. When the medieval city expanded and trade and traffic increased, brewing gradually developed into an independent profession, though initially the bond with the beerhouse remained tight. Towards the close of the Middle Ages, already, brewers organized themselves into powerful corporations supplying the publicans with beer. The latter also being prosperous appears from the splendid guildhalls they erected. They often arranged a room of the guildhall as a public place for prominent outsiders, and thus became a fearsome competitor to beerhouses.

Beerhouses owe part of their origin to the German custom, later the christian duty, of hospitality. Pilgrims and people in need could always find accommodation in the institutions of monasteries and churches, whereas royal highnesses and their retinue or prominent burghers were lodged by chatelains. When these instances could no longer cope with the spate of travellers a commercial alternative came into being: the inn-keeper offered lodgings and food in exchange for money. The local authorities, having a financial interest — the excise on beer — in the well-running of the inn, exercised control over them. The traveller's safety was a primary object, for the sake of which the inn-keeper was attributed forensic power. The calibration of jugs was controlled; the implantation of the inn was laid down by law and was confined to the vicinity of markets, squares, highroads and toll-gates. The barrelhouses, at a remote distance from the centre and thus being hardly controllable, formed one if the inducements for Empress Maria Theresia to combat the abuse of alcoholism by means of issuing an edict in 1779.

Besides offering drinks, food and lodging the medieval inn performed all kinds of other functions: it played a role in the organization of non-motorized postal traffic and transport, providing facilities for unharnessing the horses; it was the meeting-place for the local population where they made contacts and signed deals. In many cases keeping an inn was combined with another profession, for instance that of hairdresser, butcher or grocer, to which it was subordinated.

The inn offered recreational facilities: organizations and companies met in a separate conference room, called 'estaminet', at the rear of the inn. Family gatherings occurred in the inn, the houses of the common man being too small for all the people. Popular sports and games were organized inside the inn or on the precinct.

On sundays townspeople used to visit the country inns, where as yet no duties were levied on beer. These visits gave rise to the development of a new type, the so-called 'guinguette', a country inn with a pleasure-garden, mostly an elaboration of a former inn-and-brewery. Especially since the abolition of the Patent Act in 1862 the 'guinguettes' became overshadowed by establishments in the town.

In the *town* inns to a certain extent reflect the evolution of civil private architecture since the 15th century. They owe their artistic value to the

fact that the owners wanted their building to reflect the social position of the guests: a nice facade was undoubtedly an attraction to foreigners. Together with guildhalls and mansions the inns constituted the most important architectural jewels of the town, displaying the style features of civil housebuilding. That's likely the main reason why those inns — though they may have lost their function — occur on the list of legally protected monuments.

Inns on the *country* were mostly protected because of their old age. Dating back to the 16th and 17th century, they are often the oldest buildings in the village. Their architecture is closely related to the traditional rural housebuilding, though they joined the petrification process earlier and were somewhat huger.

The slight difference on the country between the inn and the dwelling-house partly accounts for the great many inns that sprang up in the course of the 18th and 19th century. To start an inn did not require drastic constructional interventions, and a supplementary income was always welcome in the rather harsh times. It may be mentioned that quite some publicans held their business illegally. The taxes on beer qualifying as electoral taxes, also contributed to the quantitative growth of inns. Only in 1919, with the historical Act on Alcoholism issued by E. Vandervelde, a damper was put on their unbridled thriving.

The introduction of coffee in the 17th century entailed an entirely new type of public house: the 'coffee house' or 'café'. Initially approaching the outlook of the inn, cafés soon became the meeting place for people of the same interest or political conviction. The exclusivity found expression in the interior organization.

Apart from coffee the café would also serve alcoholic beverages and, occasionally, meals.

Isn't it amazing that this 'younger' type of drinking-place, initially serving coffee only, would lend its name to the Flemish equivalent of the English pub?

Apparently, the emergence of coffee houses went hand in hand with the care for the outward appearance of the drinking-place. A parallel can be drawn with the evolution of shop front architecture. Typical of the café, however, is a consecutive row of window-and-door panels to shut the facade. The occurrence of separate window-doors next to the actual entrance door might be related to the phenomenon of the pavement café. If the implantation of the café was at a corner, which was often the case, picturesque constructions might be created.

From the very onset beerhouses applied an identification mark either as an eye-catcher or because they had to be distinguishable to the supervisors. The first marks were mere signs, like a wreath of vineyard leaves or a bundle of green twigs attached to the facade. Then came illustrative signboards, mostly of a heraldic character, and facing bricks. They preceded the inscriptions on the facade, which are still noticeable in some local pubs. Still later the windowpanes or leaded windows displayed the name of the pub or characteristic signs like, for instance, billiard cues. The 20th century saw the appearance of publicity panels, illuminated advertising, electric light signs and the like.

The great diversity of brandname publicity from the beginning of the century has now become strikingly monotonous, reflecting the reduction of the number of breweries: pubs, or 'cafés', no longer strike because of their uniqueness, but because of their quantity.

At present only a few cafés with a valuable architectural appearance are left to illustrate the social and economic role they performed throughout the centuries. Since the 1976 Enactment on the conservation of Monuments and Conservation areas comprises the socio-cultural value as a criterion for legal protection, there is even less reason not to effectuate the preservation of this part of our cultural heritage.

The Transient Glory of the Brussels Drinking-houses

Only in the 19th century did the 'café' acquire its true meaning, being — with the boutique — the signboard in the town of the omnipotent and omnipresent bourgeoisie. In Brussels there has always been a vague distinction between the 'estaminet', herald of the national virtues, and the 'café', the rather unwanted intruder.

When introduced, the latter elicited quite some admiration and wild enthusiasm, but — as appears from a guide of 1819 — those concerned its graces rather than its architecture or decorations. The cafés themselves are hardly mentioned.

The 'estaminet' has played an important part in the cultural spread, lending stages to cultural manifestations. Until the 1840s Brussels had two theatres only: the 'Monnaie' and the 'Park'. Especially the Flemish associations gracefully welcomed the facilities offered by the 'estaminet'.

The specific physiognomy of Brussels, with huge green spaces in between the houseblocks, allowed the publicans to easily convert their establishment into a 'guinguette', an 'estaminet' with garden. Towards the end of the 18th century already, many archers' guilds had become 'guinguettes' for the higher social classes. Though the archers retained their specific activities they thus contributed at the same time to the safeguarding of green spots in the town, which elsewhere — for instance in the Lakensestraat and Hoogstraat — were pushed away by the new dance-halls towards the end of the 19th century.

That the 'estaminet' was not completely written off by the end of the 19th century, appears from the writers and artists of *Le Diable au corps*, selecting an old place as their editorial office which they reorganized entirely in the spirit of the *cabaret d'antan*.

The introduction of cafés is related with urban developments, in particular the layout of new avenues. The distinction between what the 'estaminet' and the 'café' embody is the chauvinistic Belgian trait versus whatever is foreign. They both have their own public and their own assortment of beverages. Their customs diverge as well: in the café all the activities have a specific setting, in contrast with the convivial intermingling in the 'estaminet'.

The interior organization of cafés emanated a refinement externalized in mirrors and gilding, stucco, cornices, pilasters and, in particular, gas illumination. The excitement related to the new café went together with an extension of taste, especially since the introduction of the English and later German taverns.

The café knew its real breakthrough only about 1880, at a time when the production of beer was in an industrial phase with the introduction of Lager. Only now could there be talk of café-architecture, expressed in the elaboration of a wooden ground floor front and an ironwork canopy. Café-architecture followed the fashion. It adapted the predilection for the ornament by the Art Nouveau (the *Falstaff*). The larger 'brasseries' stuck to the eclectic decor, whereas the bar, a newcomer, preferred classical styles (the *Mort Subite*). In those days, however, the architect's main efforts went to the creation of dancings.

It is beyond doubt that café-architecture had become the exclusive domain of the architect.

In the interbellum the geometrical trait of Art Deco of the twenties contrasts with a systematization of lines and a denudation of the facades of the thirties. Functionalism accounts for the more complex interior organization of space to the extent that the 'brasserie' became a beer-factory: spacious, light, with benches lining the walls and tables in the middle. The tavern offered more intimacy and discretion thanks to partitions, warm colour combinations and the daylight tempered by leaded windows.

Nowadays the larger part of suchlike public establishments have been throttled by wild urban growth or by uncharacteristic fast-food and fast-drink establishments and by imitation pubs. Many of them are preserved only in documents, like those published in this issue.

Compulsory Entrance

With the start of the sixth year of publication M&L slightly changes its course by introducing a new rubric in which are presented legally protected monuments in Flanders that are quite familiar to the public because of their outlook or their recognizability, though perhaps also quite unknown. The object of the new series is to 'open' the monuments for the entire population, by presenting them in text and in pictures, and thus rousing curiosity to such an extent that people go and visit them.

In 1987 the inventory team of our Directorate (consisting of six groups, one per province and one for the capital, Brussels) will introduce one building per issue. They open the series with the Opera House at Ghent. The subjects for the following issues are: the Brussels Zavel church, the Town Hall of Antwerp, 'Le Grand Casino' at Nieuwpoort, the Park Abbey at Louvain, and the Rijkel castle at Borgloon.

The Opera House at Ghent

The Ghent opera house was built in 1837-40 to a design by town-architect L. Roelandt, one of the most renowned neo-Classical architects of our country.

The opera house was built in replacement of a former theatre, though its implantation somewhat differed: Roelandt opted for a semi-detached building in a new street (the present Schouwburgstraat), the other side of which would be occupied by an uniform row of plastered houses in a sober neoclassical style.

Charles Van Rysselberghe, town architect after Roelandt, extended the theatre with an entrance hall and a porch worked into the facade. He built another three buildings adjacent to the opera house, which he conceived in the same neo-Classical spirit.

The stone facades and the luxurious interior are dominated by a neo-Classical interpretation of the Italian Renaissance and Baroque style. The interior organization of space was carefully elaborated too. The groundplan of the building fits in the tradition of theatre architecture. The U-shaped auditorium stems from the Renaissance groundplan, that was based on the classic amphitheatre. The extension to the right, an oblong wing comprising an oval passage for carriages, two inns and on the upper floor an oval ball-room and a concert-hall, is rather unusual.

The sumptuous interior decorations reflect the status of the opera house in the 19th century. The bourgeoisie, its wealth augmented by the industry, gave vent to its vision on art and culture, and illustrated its prosperity in this impressive opera house. Here too, many plastic and sculptural elements betray the influence of the Italian Renaissance and the skill of the 19th century decorators.

Apart from a first restoration of the building in 1869 there were later adaptations and, especially, renovations of the furniture. But the original wooden parapet of balconies and boxes, enriched with polychrome decorations, stucco and leaf gold, the domed ceiling and the monumental chandelier, always elicit the visitor's admiration.

Besides being famous for the undeniable esthetic qualities the Ghent opera house boasts the oldest technical theatre mechanism in Belgium. It is important as a representative of a phase in the evolution of theatre building when wood was still the main building material.

To visit the opera house, please contact Mrs. Vekeman/
Opera voor Vlaanderen/Schouwburgstraat 3/9000 Gent
Tel.: 091/25.33.77.

Free entrance

(The application must precede the visit by at least three weeks).

DOCUMENTATIEMAP LANDSCHAPSONDERZOEK 15

MONUMENTEN EN KARTERINGSEENHEDEN STAAN NOOIT ALLEEN !

Een uitgave van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu - BESTUUR VOOR MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN - 72 bladzijden - offset - 19 kaarten en diagrammen - 8 foto's - uitgebreide Franse en Engelse resumés - formaat 21 × 29,7 cm - prijs: 100,- Bfr.

Het Brusseliaan en het Brabants Massief - De loessmantel - Bodemvorming op papier - Het genetisch paradigma en het juk van de indeling - Historisch-landschappelijke feiten en bodemgesteldheid - Terre-à-briques, steenputten en graften - Een monument staat niet alleen - Vlekken aan de horizon - Bodemvorming, geschiedenis en therapie - Un travail pélagique - Het bodemgebruik in grote lijnen - De oekazen van de oecologie - De soms verticale neigingen van de horizontale relaties - Begrip voor onze pioniers - Tussen kanker en woestijn & De kankermetafoor - La Route des Professeurs - Alleen maar bodemfysica ? - Zware medicamenten - Bodemerrosie en wateroverlast.

Langs deze subtitels of thema's ontwikkelt zich een samenhangend, bizar en (soms) meeslepend exposé:

LANDSCHAPPELIJKE WAARDEN, PROBLEMEN EN MYTHEN VAN EEN
LOESSLEEMGEBIED: HET PLATEAU VAN DUISBURG

door Roger Deneef en Guido Ostyn

De Documentatiemap kan bekomen worden door 100,-Bfr. te storten of over te schrijven op de rekening nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg. De map kan ook bekomen worden op de kantoren van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen.

BEVEILIG UW WONING

FILIAERT
VEILIGHEID

EEN WAARBORG
VOOR EEN
VEILIGE WOONST

FILIAERT
VEILIGHEID

SLEUTELS - SLOTEN - BRANDKASTEN
ALARMSYSTEMEN - BEVEILIGING

KLEIN TURKIJE 3-5
POEL 18 GENT
☎ 23.02.10

ondernemingen pvba

bergstraat 42
8511 kortrijk-aalbeke
056/41.37.25 - 41.41.36

stelt volgende diensten ter uwer beschikking:

1. ruwbouw en afwerking
2. timmer- en schrijnwerk
3. sleutel op de deur
4. industriebouw
5. utiliteitsbouw
6. residentiële bouw
7. restauraties
8. vernieuwbouw
9. winkel- en interieurinrichting
10. gevelreiniging

aarzel niet ons vrijblijvend te raadplegen

**ER BESTAAN ZEER
DOELTREFFENDE
MIDDELEN
TEGEN DUIVEN**

Duiven zijn inderdaad zo vervelend dat u ik-weet-niet-wat zou doen om ze te verjagen. Zij vervuilen en ontsieren niet alleen onze historische gebouwen; zij werken actief mee aan het verval ervan.

**MAAR HET KAN
OOK ONOPVALLENDER**

Depigeonal is een eenvoudig en doeltreffend systeem om duiven te weren. Onzichtbaar voor voorbijgangers en onschadelijk voor de dieren. Vraag meer informatie over Depigeonal en gebouwenconservatie en -restauratie in het algemeen bij

Solar n.v.

Kleine Breedstraat 51,
2700 Sint-Niklaas.
Of bel 03/776 91 62.

BEECK'SCHE
MINERALFARBEN

Volgens DIN 18363/2.4.5

Zonder kunststoffen

100 % dampdoorlatend

Volledig UV- en weerbestendig

Onbeperkte levensduur

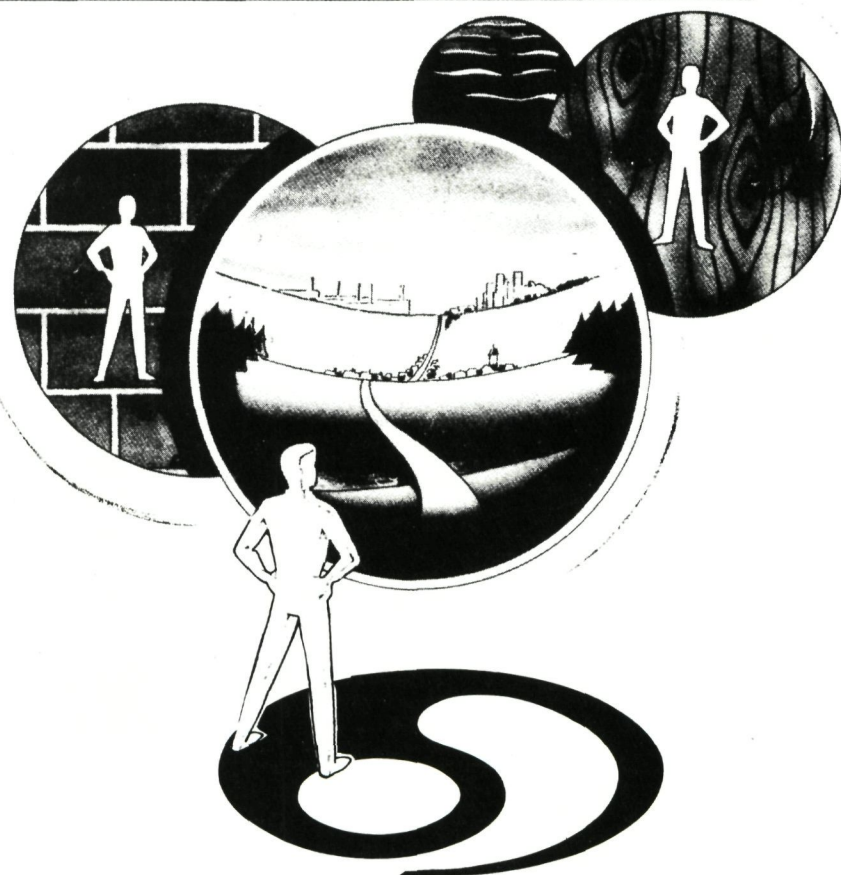
Invoer en advies :

W. MERTENS

St. Jan Baptiststraat 7

2040 Antwerpen

Tel. : 03/568.00.91

**VOOR
DE NATIONALE
LOTERIJ
IS HET
LEEFMILIEU
BELANGRIJK.**

6

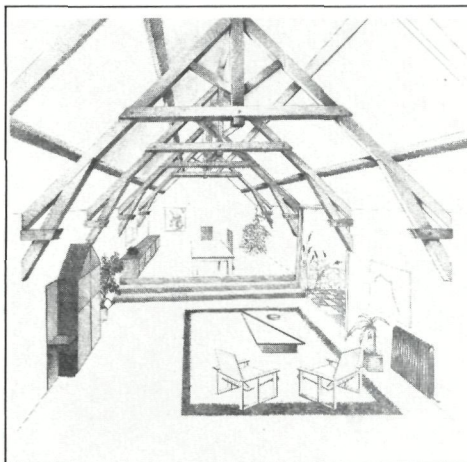

- inbraak- en kogelwerende installaties
- brandwerende beglaasde deuren
- toonkasten voor musea

Kwaliteitsprodukten van Ateliers

MEYVAERT

DOK NOORD 3 • 9000 GENT
TEL. (091) 25 54 27 • TELEX 11397 • FAXNR. 256875

EEUWENOUD KAPGEBINTEN
voor living, tentoonstellingsruimtes, ...

opmetingen en plannen
zijn beschikbaar

ARTHUR VANDENDORPE
Groene Poortedreef 40
8200 Brugge 2
Tel. (050) 38 32 96 - 33 03 88

Bouwchirurgie

spectron

Spectron n.v.

Liersesteenweg 36, B-2800 Mechelen, Telefoon (015) 21.99.02

STEENBAKKERIJEN HOVE A.

De Vlaeminckstraat 17 - 9400 NINOVE

(054) 33 26 67

VELDKEUS BREUGHEL

Type-beschrijving

De handvorm wordt verkregen naar oude werkwijze. Hij is gemaakt uit leem van de Dendervallei; goed gebakken en helder klinkend. De steen wordt gemaakt uit een deeg, geslagen met de hand in een mal, gedroogd in open lucht en gebakken met steenkool. Door de manuele bewerking heeft de steen een onregelmatige vorm. De kleur van de handvorm varieert van rood tot bruin met zwarte vlekken. De huidige formaten zijn
± 22 × 10,5 × 5,5 ± 24 × 11,5 × 5,5 ± 26 × 12,5 × 5,5
± 17,5 × 7,5 × 5,5

Andere formaten en profielstenen op aanvraag.

EEN OPLOSSING VOOR RESTAURATIEWERKEN EN VOCHTIGHEIDSPROBLEMEN

Tienjarige waarborg

- EXHYDRO® :** waterbestendige steenbescherming door wtcb getest
- REMAPLAST : REMAS** speciale produkten voor waterdichtheid
- EXHYDRO inj :** Droogmaking van muren tegen opstijgend vocht door injectie-diffusie onder lage druk (brevet Mabi)
- REMAL :** chemische gevelreiniging

- REMAFIX :** steenverharder
- REPOX :** Epoxy-harsen voor alle restauratiewerken
- GLAZUR :** doorschijnend gekleurde bescherming voor beton en alle minerale ondergronden
- IMLAR®cpc :** kleurloze natuursteen bescherming tegen chemische pollutie

RENOVATION MAINTENANCE

PVBA

BUREAU : 1000 Brussel - Baksteenkaai 32/B7
tel. : (02) 513 22 11 - 513 70 20
tlx. : Renoma B - 23921

* Batibouw
Palcis 5
Stand 621

Brugge, Freren Fonteinstraat nr. 14
Architect : H. Davans

n.v. aannemersbedrijf woudenberg-brugge

Graaf Pierre de Brieylaan 21, 8200 Brugge

tel. : 050/38.08.38

FREEZTEQ® HET PROFESSIONEEL EN AFDOEND MIDDEL TEGEN OPSTIJGEND VOCHT

Dit middel, al jaren gebruikt door renovatie- en saneringsbedrijven, is nu binnen het bereik van de doe-het-zelver.

De Freeztec® behandeling tegen capillair opstijgend vocht bestaat uit het inbrengen van silikonaatverbindingen onder de vorm van diepgevroren vloeistofpatronen in boorgaten, gemaakt in de voegen van het te behandelen metselwerk. Door het geleidelijk smelten van deze vloeistofpatronen wordt een ononderbroken waterwerende zone gevormd. Een afdoende behandeling die tegelijk eenvoudig is en slechts een minimum aan kosten vergt.

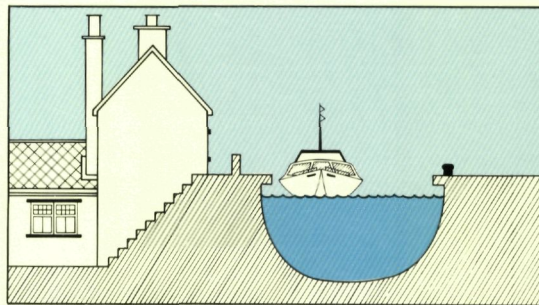

Werking

De geleidelijke verdeling van de vloeistof gebeurt door diffusie, waarvan onderzoek uitgewezen heeft dat het de meest probate methode is voor de verspreiding van vloeistoffen in metselwerk. Precies door het capillariteitseffect volgen de vrijgekomen silikonen het opstijgend vocht zelf, waardoor verzekerd wordt dat de silikonaatverbindingen daar afgezet worden, waar ze het meeste effect sorteren.

Toepassingen

Het Freeztec® systeem kan als waterwerend scherm tegen capillair opstijgend vocht gebruikt worden bij volle muren, gewone spouwmuren en spouwmuren waarvan de spouw met breuksteen opgevuld is. Bij binnenmuren dient de behandeling aan één van beide zijden van de wand uitgevoerd te worden. Bij paramentvlakken de behandeling uitvoeren aan de buitenzijde van de wand. Bij zware vochttopstijging is het aangewezen binnenbepleistering te verwijderen en kan derhalve de behandeling aan de binnenzijde worden toegepast. Spouwmuren worden langs beide zijden behandeld.

Eenvoudig

De patronen zijn gevuld met een Ka-methylsilikonaatoplossing. Ze moeten minimaal een dag voor de behandeling in een diepvriezer gelegd worden. De oplossing is een licht bijtende stof, maar door de diepgevroren toestand is de kans op lichamelijk contact gering (geen morsen, bv.). Ook daardoor is de gewoonlijk uitgebreide injectie- of dosageapparatuur hier niet nodig. Bij het verwijderen van de plastic huls, alvorens de patronen in te brengen in het boorgat, moeten veiligheidshandschoenen gedragen worden. De patronen zijn ± 18 cm lang en hebben een diameter van 19-20 mm. Een steenboor ($\varnothing 22$ mm) volstaat voor het boren van de gaten. Voor een behandeling met afdoend effect moet elk boorgat volledig opgevuld worden met patronen. De boorgaten worden in de mortelvoeg op een onderlinge afstand van 100-110 mm geplaatst, waarbij tot op 25 mm van de wanddikte wordt geboord. (Gedetailleerd installatievoorschrift, ook inzake afwerking, herbepleistering en behangen bijgevoegd).

Professioneel

Freeztec® wordt door professionele bedrijven al jaren met succes toegepast. In Engeland zijn er bijvoorbeeld in 1973 hele woonwijken, gebouwd in 1935, mee gesaneerd. Bij een routine-inspectie negen maanden later bleken de behandelde muren droog en de oorspronkelijk bepleistering nog geschikt voor decoratieve bekleding. Dit middel staat thans ter beschikking van de doe-het-zelver! Behandeling 4 maal herhalen binnen de 24 uur, of sneller, na de eerste inbreng! Bij langere wachttijd gaat Freeztec® zó efficiënt werken dat de volgende behandelingen door het eerste ingebrachte produkt worden afgestoten.

Voor de probate wering van opstijgend vocht in metselwerk

**NU IN DE VAKHANDEL
VOOR DE DOE-HET-ZELVER**

Een kwaliteitsprodukt van N.V. - ECC
Terbekehofdreef 50-52 2610 Antwerpen
Tel.: 03/828 94 95

VERDEELD DOOR: